

**Leimatut puhuvat -
Akateemisesti koulutettujen mielenterveyskuntoutujien
leimautumista koskevan puheen diskurssianalyttinen tulkinta**

Piritta Heikkilä

Sosiologian pro gradu -tutkielma
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
maaliskuu 2005
Jyväskylän yliopisto

Leimatut puhuvat – Akateemisesti koulutettujen mielenterveyskuntoutujien leimautumista koskevan puheen diskurssianalyttinen tulkinta

Tekijä: Piritta Heikkilä

Ohjaajat: professori Kaj Ilmonen ja yliassistentti Kimmo Jokinen

Sosiologia

maaliskuu 2005

Jyväskylän yliopisto

119 sivua ja 2 liitettä

Tämän tutkielman tavoitteena on avata erityisesti leimautumisen käsitettä ja selvittää sitä, millä tavoin akateemisesti koulutetut mielenterveyskuntoutajat puhuvat omasta leimautumisestaan. Tarkasteltavana on siis se, millaisia puhetapoja akateemisesti koulutetut mielenterveyskuntoutajat käyttävät puhuessaan leimautumisestaan ja leimautumiskokemuksistaan. Tutkimuksessa jossain määrin oleelliseksi nousee myös leimautumiskontekstin heijastelu työllistymisnäkökulmaan, eli se millä tavoin mielenterveyskuntoutajat näkevät itsensä suhteessa työelämään ja millaisina he näkevät omat työllistymismahdollisuutensa. Oleelliseksi nousee oman itsensä tarkastelu suhteessa ympäröivään maailmaan ja sieltä tulevaan palautteeseen.

Tutkielman empiirinen osuus on toteutettu teemahaastattelujen avulla. Haastattelut tehtiin helmikuussa 2004 seitsemälle 35–53 -vuotiaalle akateemisesti koulutetulle mielenterveyskuntoutujalle. Haastateltavat olivat osallistuneena eteläsuomalaiseen mielenterveyskuntoutujien työllistymiseen tähtäävään hankkeeseen ja he olivat osittain jo mukana työelämässä. Puhetapoja tutkittaessa aineiston analyysimenetelmänä käytettiin luonnollisesti diskurssianalyysia. Aineiston keruussa ja analyysia tehtäessä on pyritty kiinnittämään erityistä huomiota tutkimuseettisiin kysymyksiin aiheen arkaluonteisuuden vuoksi.

Tutkielman teoreettinen osuus pohjautuu pääasiassa Erving Goffmanin leimautumisteoreettiseen suuntaukseen ja hänen näkemyksiin leimasta, mutta työn teoreettisessa osuudessa esille nousee myös poikkeavuuden laajempi tarkastelu. Tällöin käsittelyyn tulevat monet poikkeavuusteeman ympärille nivoutuvat käsitteet ja niiden sovellutus nykypäivään, mutta luonnollisesti huomiota kohdistetaan myös historialliseen perspektiiviin.

Tutkimustulokset todentavat, että haastatellut käyttävät kolmea erilaista puhumisen tapaa eli repertuaaria puhuessaan leimautumisestaan: kohtalo-, ymmärtävä ja välttelevä repertuaari. Niiden identifioinnin perusteleminen tapahtuu yksityiskohtaisen analysoinnin ja tekstikatkelmien esittämisen avulla. Myös työllistymiseen liittyvät asiat tulevat käsitellyiksi kaikissa repertuaareissa. Haastateltavien tavat käsitellä leimautumista korostuvat jokaisessa repertuaarissa omin tavoin. Pyrkimyksenä on, että haastateltavat esittävät oman tilanteensa mahdollisimman positiivisesti tukeutuen kussakin repertuaarissa tyypillisiin tapoihin. Haastateltavat korostavat puheessaan omaa rooliaan ja näin he muodostavat itselleen aktiivisen toimijan roolin. He pyrkivät peittämään, hylkäämään ja rajoittamaan leimaamista ja ylipäättään leimaamisen mahdollisuutta. Näin ollen heille muodostuu Goffmanin sanoin moraalinen ura.

SISÄLLYS

JOHDANTO	1
1 TUTKIMUKSEN TAUSTA: MIELENTERVEYS JA TYÖELÄMÄ	4
1.1 Mielenterveyden käsite	4
1.2 Mielenterveyden ja työelämän yhteensovittaminen	5
2 TUTKIMUKSEN KUVAILU JA EETTISYYS	9
2.1 Tutkimusaiheen esittely	9
2.2 Tutkimuksen yhteistyökumppani	12
2.3 Tutkimuksen eettiset huomiot	13
3 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT, TEORIA JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	16
3.1 Tutkimuksen orientoivat käsitteet	16
3.1.1 Poikkeavuus ja normi	16
3.1.2 Sosiaalinen kontrolli ja leimautuminen	17
3.1.3 Poikkeaviin suhtautuminen	20
3.2 Poikkeavuus yhteiskunnallisena koetinkivenä	24
3.3 Mielenterveyshäiriöiden tulkinta poikkeavuudeksi	26
3.3.1 Asenteet mielenterveyshäiriöitä kohtaan	28
3.3.2 Mielenterveyspotilaan suhde ympäristön asenteisiin	30
3.4 Leimautumisteoreettinen näkökulma; stigmoittuminen ja Erving Goffman	32
3.4.1 Goffman ja Chicagon koulukunta	33
3.4.2 Stigma ja leimautuminen	36
3.5 Tutkimuskysymykset ja niiden kasvu teoreettisen viitekehyksen pohjalta	41
4 TUTKIMUKSEN METODOLOGIA	42
4.1 Teemahaastatteluaineisto ja sen hankinta	42
4.2 Diskurssianalyysi ja epistemologiset kysymykset	49
4.3 Merkityssystemien identifiointi luovan harkinnan varassa	56
5 ANALYYSI JA TULKINTA- Leimautumista koskevan puheen muodot ja niihin liittyvät perustelut	58
5.1 Aineiston sisällölliset lähtökohdat tulkintarepertuaarien identifioimiseksi	58
5.2 Repertuaarien identifiointi	67
5.3 Kohtalorepertuaari – tilanteen kohtalomaisuuden korostuminen puheessa	71

5.4 Leimautumista ymmärtävä suhtautuminen tulkintarepertuaarina	82
5.5 Leimautumista välttelevä puhetapa tulkintarepertuaarina, poikkeavuudesta erottautuminen	90
6 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ JA POHDINTAA	104
6.1 Tutkimuksen toteutus ja hedelmät	104
6.2 Tutkimuksen luotettavuus ja analyysimenetelmän sopivuus	109
6.3 Lopuksi	112
LÄHTEET	
LIITTEET 2 KPL	

JOHDANTO

Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani akateemisesti koulutettujen mielenterveyskuntoutujien leimautumista koskevaa puhetta diskurssianalyttisin keinoin. Keskeistä siis on, että tutkimuksessa tarkastellaan niitä puhetapoja, joita mielenterveyskuntoutajat käyttävät puhuessaan omista leimautumiskokemuksistaan. Jossain määrin oleelliseksi tulee myös leimautumispuheen heijastelu työelämään. Tutkittavien puheessa tulee esiin se, millaisia vaikutuksia mielenterveyskuntoutuja ilmentää mielenterveysongelmataustallaan olevan työnhakutilanteeseensa ja miten haastateltavat pyrkivät selviytymään asian kanssa. Merkittävää tutkimuksessani onkin nimenomaan työelämän ja mielenterveysongelman liittäminen yhteen, mutta sitä oleellisempänä pohdittavana on kuitenkin mielenterveysongelmista aiheutuneiden vaikutusten laajempi konteksti kuten esimerkiksi se, millaisista taustalähteistä mielenterveyskuntoutujien käyttämät puhetavat nousevat. Millaisessa sosiaalisessa todellisuudessa haastateltavat elävät ja mitkä tekijät siihen ovat vaikuttaneet? Diskurssianalyysiä varten kerättiin seitsemästä teemahaastattelusta koostuva aineisto.

Mielenterveysongelmat ja niiden vaikutukset yhteiskuntamme hyvinvointiin on tärkeä osa-alue tutkittavaksi. Mielenterveysongelmista puhutaan enemmän kuin vuosikymmeniä sitten. Ei kuitenkaan ole selvää näyttöä siitä miten mielenterveysongelmiin kohdistuvat asenteet ilmenevät tänä päivänä yhteiskunnassamme tai miten mielenterveysongelmaiset selviytyvät omassa arjessaan. Tässä tutkimuksessa lähestytään tätä teemaa ja lähestymistapa on johdettu nimenomaan mielenterveysongelmaisten näkökulmasta. Tutkimuksessa tullaan perehtymään siihen, millaiseksi mielenterveyskuntoutajat kokevat tuon yhteiskunnan suunnalta tulevan suhtautumisen ja miten he ottavat sen vastaan. Työn edetessä huomataan, että tämä vastaanottaminen näkyy siinä, millä tavoin mielenterveyskuntoutajat heijastavat tuon suhtautumisen itsestään ulospäin. Oleellisena keskittymiskohteena tarkastellaankin siis sitä, millä tavoin mielenterveyskuntoutajat puhuvat omasta tilanteestaan.

Tutkimuksessa lähestytään myös teemaa, joka käsittää mielenterveysongelmista aiheutuvan leiman vaikutukset työelämään ja työllistymiseen. Työelämä ei tule tutkimuksessani esiin eksplisiittisesti, mutta se nousee kuitenkin jossain määrin keskeiseksi teemaksi. Työelämän heijastuminen tutkimukseen on ollut pitkälti tutkittavien elämäntilanteesta johtuva ohjain. Tutkittavani kuuluvat mielenterveyskuntoutujien työllistymistä tukevaan hankkeeseen, jonka tarkoituksena on pyrkiä auttamaan kuntoutujaa pääsemään kiinni työelämään työsuhteen kautta. Vaikka tällaista kuntoutustoimintaa Suomessa järjestetään melko paljon, jouduin tekemään laajan kartoitustyön etsiessäni tutkimukseeni soveltuvaa haastatteluryhmää, sillä nimenomaan akateemisesti koulutettujen kuntoutustoiminta on Suomessa melko vähäistä.

Tarkasteluryhmänä tutkimuksessani ovat akateemisesti koulutetut mielenterveyskuntoutajat. Akateemisesti koulutetuista mielenterveyskuntoutujista on tehty tutkimusta Suomessa hyvin vähän, ja siksi koen, että tämän tutkimuksen kautta siihen aiheeseen voitaisiin myös vastedes pureutua. Voidaan olettaa, että akateemisesti koulutetut omaavat valmiuksia reflektoida omaa elämää monipuolisemmin oman koulutustaustansa vuoksi, mikä yksinomaan tuo lisää mielenkiintoa ja erityisyyttä tutkimusaiheeseeni. Akateemisuuteen viittaavat puhetavat korostuvatkin nimenomaan käyttämässäni diskurssianalyysissä.

Tarkasteluryhmäni erityisyyttä perustelee myös se, että akateeminen työttömyys on näinä päivinä jatkuvasti keskusteluissa. Työllistyminen saa uusia muotoja, kun mukana on tekijöitä, jotka eivät ole edistämässä työhön siirtymistä vaan pikemminkin vaikeuttavat sitä. Tulen työssäni pohtineeksi muun muassa sitä, millaisia ovat ne leimautumista ikään kuin edesauttavat tekijät, jotka vaikeuttavat mielenterveyskuntoutujan työllistymistä? Tekijät liittyvät varmasti kuntoutujan omiin valmiuksiin, mutta yhtä oleellisena osana on tarkasteltava myös yhteiskunnassa vallitsevaa mielenterveyskuntoutujiin kohdistuvaa suhtautumistapaa. Vaikka suunta suvaitsevaisuudessa näyttääkin olevan hyvä, mielenterveysongelmat ovat kuitenkin yhä edelleen asia, josta vaietaan.

Tärkeää mielestäni on, että mielenterveysongelmista uskallettaisiin rohkeasti puhua. Näenkin, että oma tutkimukseni voi nimenomaan olla yksi askel kohti avoimempaa ja rohkeampaa keskustelua vähemmistöryhmien ja nimenomaan mielenterveysongelmaisten puolesta. Tarkoitukseni ei toki ole asettua mielenterveyskuntoutujien puolestapuhujaksi, mutta näen, että yhteiskuntaa tutkivien vastuulla on luoda positiivista muutosta ja kehitystä ihmisten välisissä toiminnoissa ja ennen kaikkea laajentaa keskustelua. Lisäämällä tietoa ja etenkin selvittämällä mielenterveyskuntoutujien tilannetta työllistyminen voisi saavuttaa muotoja, jotka suuntaisivat myös kuntoutujien kannalta entistä mielekkäämpään ja työriikkaampaan elämään. Tämä on tärkeää erityisesti akateemisesti koulutetuilla, sillä he todella ovat panostaneet koulutukseensa, mutta he kamppailevat siis oman henkilökohtaisen tilansa vuoksi yhteiskunnan suhtautumisen ja oman työmotivaationsa ristitulesa.

Tutkimukseni sisällöllinen rakenne perustuu siis leimautumisen tarkasteluun ja sen ilmenemiseen mielenterveyskuntoutujan puheessa. Tutkimus on vahvasti elänyt prosessin edetessä, ja se on saanut jatkuvasti aivan uudenlaisia piirteitä ja näkökulmia. Alkuperäisen idean mukaisesti haastateltaville oli tarkoituksena suorittaa puolistrukturoitu teemahaastattelu, joka haastateltaville annetun tilan myötä muuttui lähemmäksi strukturoimatonta haastattelumenetelmää. Tällöin jotkut haastattelussa käsiteltäviksi tarkoitettut teemat, kuten työelämää koskevien asioiden käsittely, jäivät vähemmälle ja siten työelämän tarkastelu tapahtuu tutkimuksen analyysissä toissijaisesti ja välillisesti. Tutkimuksen teoria kiinnittyy vahvasti Erving Goffmanin leimautumista koskeviin teoretisointeihin.

Työn alussa perehdytään hiukan mielenterveyden käsitteeseen sekä mielenterveyden ja työelämän rinnastamiseen. Tämä toimii pohjustuksena työni aiheelle ja perusteluille. Luvussa kaksi esittelen tutkimustani ja tuon esiin työni eettisiä näkökantoja. Sen jälkeen siirryn teoreettiseen viitekehykseen, joka päättyy tutkimuskysymysten hahmottumiseen. Luku neljä sisältää metodologisen puolen, ja näin ollen se esittelee aineiston ja käyttämäni analyysimenetelmän yksityiskohtaisesti. Luvussa viisi käydään läpi analyysia ja tulkintoja. Työ päättyy johtopäätösten ja pohdinnan esittämiseen luvussa kuusi.

1 TUTKIMUKSEN TAUSTA: MIELENTERVEYS JA TYÖELÄMÄ

1.1 Mielenterveyden käsite

Mielenterveys nähdään oleellisena osana terveyttä. Maailman Terveysjärjestö (WHO) on määritellyt terveyden täydellisenä fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin tilana eikä vain sairauksien tai vammojen puuttumisena. Terveen mielen eräänä ominaisuutena voidaan pitää kykyä oman kokemusmaailman aitouden säilyttämiseen. Se perustuu ihmisen kykyyn kokea elämä uutena ja tuoreena, vaikkakin samalla elämää luonnehtivat säännöllisyys ja jatkuvuus. Tuoreen elämäkokemuksen merkitys korostuu etenkin silloin kun tämä kyky häiriintyy ja iloa tuottava elämänlaatu heikkenee. Etenkin masennukselle on ominaista kosketuksen heikkeneminen muihin ihmisiin sekä elämän mielekkyyden ja mielihyvän kokemisen häiriintyminen. (Lehtonen & Lönnqvist 1999, 13, 17.) Tutkimusten mukaan joka viides aikuinen kärsii mielenterveyden ongelmista (Stakes, 2003). Yleisimpinä ongelmina voidaan pitää masennusta ja ahdistusta. Mielenterveysongelmat ovat siis yleisiä, mutta ne voivat myös olla myös hyvin erilaisia ja eritasoisia. Ongelmat voivat vaihdella lievästä masennuksesta aina koko elämän mittaiseen ja erittäin vakavaan sairauteen. (Stakes 2004.)

Mielenterveyttä voidaan pitää oleellisena osana yksilöiden ja perheiden elämässä, mutta samalla oleellisena osana koko yhteiskunnan kannalta. Mielenterveydellä on siis merkitystä yksilön hyvinvoinnille, mutta sen vaikutukset ulottuvat koko yhteiskunnan toimintaan ja tuottavuuteen. Nämä merkitykset ja vaikutukset ilmenevät mielenterveyteen liitettävien ominaisuuksien kautta. Tällaisia ovat esimerkiksi riittävä autonomia, terve itsetunto, kyky tyydyttäviin ihmissuhteisiin, hyvä sopeutumis-, ongelmanratkaisu- ja toimintakyky sekä kyky itseilmaisuuksiin ja oman työn tuloksista nauttimiseen. (Lehtinen ym. 1989, 11.) Yhtä olennaisia ominaisuuksia ovat myös kyky työntekoon, sosiaaliseen osallistumiseen sekä asianmukaiseen oman edun valvontaan. Tärkeänä pidetään myös tietynlaisen sosiaalisen

itsenäisyyden omaamista. (Lehtonen & Lönnqvist 1999, 15-16.) Nämä ovat keinoja, joilla voimme tasapainottaa ja ohjata elämäämme.

Mielenterveys on siis ominaisuus, jota käytämme, ja joka yllättävissä ja muuttuvissa elämäntilanteissa joutuu yhä suuremman rasituksen alle. Etenkin nykyään yhä useamman ihmisen elämää luonnehtivat kiire ja tapahtumien runsaus. Kuluttava elämäntapa sitoo yksilön voimavaroja niin paljon, että aktiiviseen sopeutumiseen jää resursseja hyvin vähän, jos lainkaan. Näitä muutoksellisen elämäntavan seurauksia kuvataan tavallisesti sanalla "burn out". (Lehtinen ym. 1989, 11-13.) Tällöin psyykkinen kipu, joka ilmenee ahdistuksena, masentumisena, syyllisyytenä ja häpeänä, voi tehdä ihmisestä yhtä toimintakyvyttömän kuin mikä tahansa kova fyysinen kipu (Stakes, 2003).

1.2 Mielenterveyden ja työelämän yhteensovittaminen

Hyvin usein mielenterveys liitetään työhön. Työn merkitys mielenterveydelle on kuitenkin ollut kiistanalainen kysymys. Usein ajatellaan, että osasy syy mielenterveysongelmille löytyy työstä ja työolosuhteista. Toisaalta työn ja työyhteisön ilmeiset vaikutukset monesti myös jätetään huomioimatta vetoamalla mielenterveyden monimutkaisuuteen ja selvän näytön puutteeseen. On kuitenkin selvää, että työssäolo kattaa huomattavan suuren osan elämästämme, että työtehtävä ja työrooli ovat merkittävä osa identiteettiämme ja että työ vaikuttaa suuresti itsetunton tasapainoon. Perinteisesti työhön on suhtauduttu arvokkaasti ja vakavasti. Vallitseva arvomaailma on korostanut työn merkitystä yhteiskunnassa sekä painottanut tavoitteita ja menestystä. Tällöin sopeutumiskykyisimmät menestyvät parhaiten. Näin ollen voidaankin sanoa, että työelämä vaikuttaa epäsuorasti mielenterveyden edellytysten luomiseen, sekä myönteisesti että kielteisesti. Työn kautta saavutetaan siis aineelliset edellytykset hyvinvoinnille, mutta toisaalta työelämän ongelmat heijastuvat usein perheeseen ja muuhun ympäristöön. (Lehtinen ym. 1989, 112-114.) Se, mistä ongelmat työelämässä johtuvat, on oletettavasti yhteydessä kuitenkin työpaikkojen kiristyvään työtahtiin, taloudelliseen epävarmuuteen ja työttömyyteen. Näillä asioilla

lieneekin jonkinlainen merkitys mielenterveyden ylläpidossa tai mielenterveyshäiriöiden puhkeamisessa.

On siis käynyt ilmi, että työ voi aiheuttaa mielenterveysongelmia ja sitä kautta katkoksia työssä tai jopa työelämästä poistumisen väliaikaisesti tai kokonaan. Toisaalta taas mielenterveysongelmat voivat aiheuttaa työelämästä poistumisen. Työ nähdään kuitenkin tärkeänä osana ihmisen elämässä, sillä se luo elämään säännöllisyyttä ja rytmiä sekä antaa itseluottamusta ja tarpeellisuudentunnetta. Työttömyyden vaikutuksia on usein heijasteltu laaja-alaisesti negatiivisina vaikutuksina ihmisen terveyteen, sosiaalisiin suhteisiin ja talouteen (ks. esim. Kortteinen & Tuomikoski, 1998). Näiden asioiden kietoutuminen mielenterveysongelmiin onkin varmasti välttämätöntä syiden ja seurausten samanaikaisuutta. On selvää, että työttömyys sinällään voidaan kokea psyykkisesti hyvin raskaana ja leimaavana, mutta tähän kysymykseen ei kuitenkaan tässä tutkimuksessa oteta kantaa. Haluan kuitenkin nostaa työn merkityksen tässä yhteydessä esiin sen vuoksi, että se osaltaan perustelee mielenterveyspotilaiden kuntoutumisen tarvetta.

Siitä huolimatta, että mielenterveyden ongelmat ovat yleensä hyvin vakavia, voi kuitenkin olla mahdollista, että mielenterveysongelmista kärsivä kohtaa elämässä vaiheen, jolloin hän kykenee palaamaan takaisin työelämään tai toisaalta vasta aloittamaan työelämän. Mielenterveyssyistä tehdään vuosittain 7 500 eläkepääätöstä, joista kolmannes myönnetään alle 35-vuotiaille (Matikainen & Vuorela / HS 18.2.2003). Alle 55-vuotiaille myönnettyistä työkyvyttömyyseläkkeistä jo 53 prosenttia on myönnetty mielenterveysongelmien vuoksi (Vainio / HS 18.11.2003). Kaiken kaikkiaan Suomessa eläkkeelle jää vuosittain noin 20 000 henkilöä (Eläketurvakeskus, 2002). Tilastojen mukaan mielenterveydenhäiriöt ovatkin yleisin peruste työkyvyttömyyseläkkeiden myöntämisessä (Stakes, 2003). Työkyvyttömyyden kuva on muuttunut 20 vuoden aikana radikaalisti. Nyt mielenterveysongelmat vievät työkyvyn entistä useammin, kun taas sydän- ja verisuonitaudit sekä tuki- ja liikuntaelinsairaudet ovat työkyvyttömyyden syinä jääneet selvästi mielenterveysongelmien jälkeen, koska niihin on hoitoa ja valistusta yhä paremmin saatavilla. Kaikkien työkyvyttömyyseläkkeiden myöntämisperusteista mielenterveyssyyt ovat 40 prosenttia. (Vainio / HS 18.11.2003; Arola / Kelan Sanomat 4/2003.) On kuitenkin

todettu, että mielenterveyssyistä tehtyjen eläkepäätöksiä saajista merkittävä osa voisi palata takaisin työelämään, jos he saisivat oikeaa tukea kuntoutumiseensa (Matikainen & Vuorela / HS 18.2.2003). Toisaalta on myös selvää, että kaikki eivät voi palata takaisin työelämään. Pienempi osa kuntoutujista jääkin pysyvästi työkyvyttömiksi, ja heille on luonnollisesti tarjottava mahdollisuus siirtyä eläkkeelle (Matikainen & Vuorela / HS 18.2.2003).

Mielenterveydessä oleellista on se, miten vaikeuksista pystyy selviytymään ja jatkamaan elämää eteenpäin. Kuntoutus on oleellinen keino lisätä ihmisen fyysisiä ja psyykkisiä voimavaroja, joita tarvitaan juuri pyrkimyksiin jatkaa elämässä eteenpäin. Kuntoutuksen voidaankin nähdä sisältävän nimenomaan toimenpiteitä, jotka lisäävät yksilön toimintakykyä ja hallinnan tunnetta sekä parantavat ympäristön tarjoamia toimintamahdollisuuksia. Kuntoutus perustuu kuntoutujan ja kuntoutustoimintaa järjestävän yhteisesti laatimaan suunnitelmaan ja jatkuvaan prosessin arviointiin. Se voi sisältää joko yksilö- tai ryhmäkohtaista työskentelyä. (Järvikoski & Härkäpää 2001, 30-36.) Suomessa mielenterveyspotilaiden kuntoutustoimintaa järjestävät ainakin Mielenterveyden Keskusliitto, Suomen Mielenterveysseura, Kuntoutussäätiö ja Omaiset Mielenterveystyön Tukena Keskusliitto mutta myös muut kuntoutuslaitokset. Nämä kehittämiskeskukset järjestävät mielenterveyskuntoutujille hoitoa ja kuntoutumista tukevia ja täydentäviä kuntoutuskursseja. Rahoittajana toimivat Kela, kunnat, RAY ja Euroopan sosiaalirahastot.

Mielenterveyskuntoutujan hyvinvoinnin kannalta keskeisenä on pidetty työtä. Työn katsotaan yleensä tarjoavan mahdollisuuksia sosiaaliseen vuorovaikutukseen, uusien asioiden oppimiseen sekä oman toiminnan tulosten havaitsemiseen, jotka osaltaan luovat perustaa itsetunnolle ja itsearvostukselle. (Riikonen & Järvikoski 2001, 170.) Kuntoutumisen tavoitteena pidetäänkin nimenomaan työkykyisyyden saavuttamista. Päämääränä pitäisi ehkä kuitenkin pitää parempaa elämän laatua. Tämä siksi, että sairauden aiheuttamien oireiden hallinnan, toivon ylläpitämisen ja aktiivisen toiminnan kautta, voidaan työkykyisyyteen yleensäkin päästä huolimatta siitä, että sairaus säilyisikin jossain muodossa. Kuntoutumisessa kuntoutujille merkittävää on vastuun saaminen, oikeuksien tavoittaminen ja velvollisuuksien täyttäminen. Näitäkin voidaan pitää osana elämänlaatua

tai elämänhallintaa, sillä niiden kautta ihminen kokee itsensä arvokkaaksi ja hänen itsetuntonsa kasvaa. Keskeisin voima kuntoutumisessa on ihmisen oma halu päästä eroon sairaudesta ja edetä elämässään kohti terveempää elämää. (Anttisen 1995, 63-64 mukaan Ahonen 1998, 16.) Oleellista on siis se, mitä ihminen itse tekee oman elämänsä eteen, mikä on se sisäinen muutos, joka ihmisessä tapahtuu ja mitä hänen toiminnassaan tapahtuu, kun hän alkaa kuntoutua. Kuntoutuminen herättää tarkastelemaan ja näkemään omaa elämää kokemusten ja vertaustuen avulla. (Koskisuun & Nylundin 1997 mukaan Ahonen 1998, 17.)

Onkin todettu, että mielenterveyskuntoutuksessa pitäisi nykyistä enemmän korostaa yhteisöllisyyden merkitystä ja etsiä tapoja, joilla asiantuntijoiden organisoimaan kuntoutukseen pystyttäisiin yhdistämään ei-ammattilaisten antama sosiaalinen tuki, erityisesti vertaistuki. (Riikonen & Järvikoski 2001, 169.) Ahonen on tutkinut kuntoutujien kokemuksia kuntoutumisesta, ja todennut, että kuntoutuksessa oleellista on juuri mahdollisuus jakaa ajatuksia ja kokemuksia toisten kuntoutujien kanssa luottamuksellisessa ilmapiirissä. Vastavuoroisissa tilanteissa kuntoutujat voivat oppia toisiltaan asioita ja vertailla keskenään tilanteitaan. Näin he voivat saada uutta toivoa ja voimaa jatkaa kuntoutumistaan. Lisäksi ryhmät, harjoitukset ja keskustelut tukevat tunneilmaisua, toisten ihmisten kohtaamista ja elämän suunnittelua. Myös omaa elämää pohtiessaan kuntoutuja saattaa huomata, että pienistä asioista tehdään aivan liian suuria ja niiden ajattelusta tulee ylimääräisiä paineita. Kuntoutustyön tarkoituksellisuutta tukee lisäksi se, että kurssilla saatua tietoa todella ollaan halukkaita soveltamaan omaan elämään. (Ahonen 1998, 3, 65.)

2 TUTKIMUKSEN KUVAILU JA EETTISYYS

2.1 Tutkimusaiheen esittely

Tässä tutkimuksessa lähestytään poikkeavuuden teemaa ja perehdytään laajasti katsoen siihen, miten poikkeavuus muuttuu näkyväksi ja millä tavoin se vaikuttaa nimenomaan akateemisesti koulutettujen mielenterveyshäiriöistä kärsivien elämään heidän omien näkemystensä mukaan. Lähtökohta on, että mielenterveyskuntoutujia ei tutkita objektin omaisina kohteina vaan heidän oma roolinsa nostetaan siis keskeiseksi. Toisin sanoen tutkimukseni oleellisin näkökulma rakentuu siihen, että tutkin niitä *tapoja*, joilla haastateltavat omassa *puheessaan* kertovat omasta elämästään mielenterveyskuntoutujana ja leimauksen kohteena olevana poikkeavana henkilönä. Keskeistä on, että tutkimuksessani selvitetään niitä keinoja, joilla poikkeavassa roolissa olevat mielenterveyskuntoutujat rakentavat elämästään ehyen. Millaisia keinoja heillä on hallita elämäänsä ja pitää yllä elämän mielekkyys? Tulokinnassa huomioon otetaan myös tilanteelliset seikat kuten se, millaisen kuvan mielenterveyskuntoutuja tulee haastattelupuheessaan antaneeksi omasta tilanteestaan eli nimenomaan vuorovaikutuksessa ulkopuolisen haastattelijan kanssa. Olen kiinnostunut tässä tutkimuksessa nimenomaan mielenterveyskuntoutujien puheesta, koska haluan selvittää sitä, millaista sosiaalista todellisuutta mielenterveyskuntoutujat puheellaan tuottavat, eli millaisia merkityksiä heidän puheessaan rakentuu suhteessa heihin itseensä ja ympäröivään maailmaan.

Tässä kontekstissa hahmotellaan myös akateemisesti koulutettujen mielenterveyskuntoutujien työelämään liittyviä asioita, kuten sitä miten mielenterveyskuntoutujat kuvailevat suhteensa työmarkkinoihin ja toisaalta miten mielenterveyskuntoutujat kohtaavat työelämän suunnalta heihin kohdistuvan suhtautumisen. Työelämän mukaan tulo tähän tutkimukseen on lähtenyt pitkälti omasta kiinnostuksestani sekä tutkimuskohteiden elämäntilanteen mukaisista työllistymispyrkimyksistä. Näin ollen useat muut varmasti mielenkiintoiset elementit kuten

esimerkiksi perhe, ystävät ja muut sosiaaliset suhteet jäävät tarkastelukohteena vähemmälle. Lisäksi näen työllistymisnäkökulman kiinnostavana, koska työllistyminen nähdään usein hyvin tärkeänä osana yksilön elämässä. On kuitenkin huomattu, että etenkin mielenterveyskuntoutujan työllistyminen on ollut monesti hyvin vaikeaa johtuen monista eri tekijöistä. Näenkin, että on siten mielenkiintoista tarkastella sitä millaiseksi haastateltavat puheessaan muotoilevat oman roolinsa suhteessa työmarkkinoihin mutta samalla myös suhteessa koko yhteiskuntaan. Työllistymiskuvio näyttää tutkimuksessani yhtä osaa, mutta sitä vahvemmin esillä on kuitenkin laajempi konteksti, joka käsittää leimautumisen merkitykset henkilökohtaisessa elämässä kokonaisvaltaisesti. Tällöin pureudutaan niihin kysymyksiin, jotka juuri vaikuttavat kuntoutujan asemaan suhteessa työmarkkinoihin. Näenkin, että työllistymiskuvion liittäminen tähän tutkimukseen on oleellista nimenomaan siksi, että tutkittavani ovat akateemisesti koulutettuja. Heille työllistyminen voi kouluttautuneisuuden vuoksi olla erityisen tärkeää ja siten leimautumiskysymykset näyttävät keskeisinä.

Mielenterveyshäiriöt nähdään yleisesti leimaavina, ja on ilmeistä, että mielenterveyshäiriöitä kohtaan esiintyy negatiivisia asenteita. Se, mistä nämä asenteet johtuvat, on laaja ja moniulotteinen kysymys, johon ei tässä tutkimuksessa varsinaisesti oteta kantaa. Voidaan kuitenkin todeta, kuten Lehtinen ym. (1989, 398) ovat todenneet, että asenteissa ovat vahvasti mukana pelot, jotka entisestään värittävät kielteisiä tunteita mielisairautta kohtaan. On arveltavissa, että leimaavat asenteet kuitenkin pohjautuvat joiltain osin yhteiskunnassa ja lääketieteessä omaksuttuun ihmiskuvaan (Lehtinen ym. 1989, 399) mutta myös erilaisiin syvälle juurtuneisiin perinteisiin käsityksiin, joita yhteiskunnassa vallitsee. Joka tapauksessa ympäristön asenteet vaikuttavat laaja-alaisesti yksilön toimintaan. Asenteet ovat mukana niin arkipäiväisissä sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa kuin työhönsijoittumismahdollisuuksissakin.

On siis selvää, että mielenterveyskuntoutujien työhönsijoittumista vaikeuttavat mielenterveysongelmiin liittyvät leimaavat asenteet. Tämä heijastuu varmasti voimakkaimmin tilanteissa, joissa yhteen työpaikkaan on useita hakijoita, koska työantajalla on tällöin varaa valita, kenet työntekijäkseen ottaa. Tulevaisuudessa

mielenterveyskuntoutajat ovat kuitenkin resurssi, joka tulee ottaa huomioon potentiaalisena työvoimana valtakunnallisissa työvoiman kehittämistoimenpiteissä, jolloin on löydettävä kaikki piilevät työvoimaresurssit (Matikainen & Vuorela / HS 18.2.2003).

Työelämän vaikeat vaatimukset ja kilpailuhenkiset tilanteet asettavat jo yksinään paineita mielenterveyskuntoutujan näkemyksiin itsestä, mutta voidaan huomata, että paineita tulee yhteiskunnan suunnalta myös kokonaisvaltaisemmin. Mielenkiintoni tässä tutkimuksessa kohdistuukin erityisesti siihen puheeseen, joka käsittelee sitä, millä tavoin mielenterveyskuntoutuja rakentaa itselleen identiteetin mielenterveyskuntoutujana ja leimauksen kohteena. En siis tule tarkastelemaan niitä arkielämän kohtaamisia, joissa poikkeavuus voisi tulla näkyväksi, vaan keskityn tarkastelemaan sitä, millainen on se kokonaisuus, mikä henkilölle on jo muodostunut itsestä suhteessa muuhun ympäristöön. Millä tavoin mielenterveyskuntoutuja kokee tai joutuu kokemaan itsensä ympäristön vaikutuksesta? Keskeiseksi suuntauksen kohteeksi tarkentuu siis se puhe, joka koskee leimautumista. On mielestäni erittäin mielenkiintoista tarkastella sitä minkälaisessa *kontekstissa* tai kehyksessä haastateltava puhuu leimautumisestaan.

On todettu, että henkilöön kohdistettu suhtautumistapa on vahvasti sidoksissa siihen, millaisena hän kokee itsensä. Se mistä tuo suhtautumistapa tulee, on pitkälti liitettävissä kulttuuriin. Laine (1991, 20) on todennut, että juuri kulttuuri määrittelee sen mikä on poikkeavaa ja mikä ei. Kulttuuri toisin sanoen käyttää valtaa meihin. On kuitenkin huomattava, että me olemme itse myös osa tuota kulttuuria. Me voimme olla kulttuurin vallan kohteita, mutta samalla osa itse kulttuuria. Voidaan siis ajatella, että se millaisia ihmisiä meistä tulee, riippuu pitkälti kulttuurisista tekijöistä. Ne ovat tekijöitä, jotka ohjaavat ajatustapojamme ja toimintaamme. Sosiaalistuminen jonkin kulttuurin jäseneksi antaa meille avaimet arjessa elämiseen ja maailmassa toimimiseen niiden käsitysten varassa, jotka ovat meille muodostuneet. Entä jos kulttuuri määrittää jotkut ryhmät poikkeaviksi? On mielenkiintoista tarkastella tämän tutkimuksen yhteydessä sitä, miten poikkeava henkilö *selviytyy leimansa kanssa* jokapäiväisessä elämässään. Voisiko ajatella mielenterveyskuntoutujien kohdalla, että halu työllistyä saattaa olla esimerkiksi yksi tapa tulla toimeen tämän poikkeavan roolin kanssa tai lähinnä päästä irti leimasta.

On myös käynyt ilmi, että sosiaalinen kontrolli saa aikaan tilanteen, jossa yksilö alkaa nähdä itsensä poikkeavana. Tällöin hän ns. leimaa itse itsensä ja alkaa käyttäytyä leiman edellyttämällä tavalla. Syntyneellä leimalla voi ikään kuin selittää omaa käyttäytymistään ja neutraloida omaa tilannettaan. (Laine 1991, 66.) Tämän vuoksi on kiinnostavaa selvittää millä tavoin se käsitys itsestä, minkä yksilö muodostaa ulkopuolelta saadusta palautteesta, vaikuttaa hänen käyttäytymiseensä. Toisin sanoen, *miten leimattu itse vaikuttaa leimautumiseensa*, alkaako hän toteuttaa leimautumistaan leimatuksi tulemisen myötä vai onko hän vain tietyllä tavoin yhteiskunnan uhri? Tuon leimatun oman roolin käsittelyyn myös sen vuoksi, että haluan nostaa esiin objektiivisuuden ja subjektiivisuuden tematiikan tutkimuksessani. Tarkoitukseni on siis tuoda esiin leimautuminen myös siinä valossa, miten ihmiset itse pystyvät vaikuttamaan elämänsä kulkuun ja mikä taas on rakenteesta johtuvaa ja oman vaikutuksen ulkopuolella. Tarkoitukseni on nostaa pinnalle ne näkemykset, jotka käsittävät sen onko leimautuminen jotakin objektiivisesti olemassa olevaa ja ulkoisesti arvioitavaa vai onko siinä pikemminkin kyse ihmisen kokemuksista, jotka ovat vain subjektiivisesti arvioitavissa.

2.2 Tutkimuksen yhteistyökumppani

Tutkielmani on tehty yhteistyössä erään eteläsuomalaisessa kaupungissa toimivan mielenterveyskuntoutujien työllistämiseen tähtäävän hankkeen kanssa. En tunnustettavuussyistä voi mainita hankkeen nimeä enkä sen toimintapaikkakuntaa. Myös hankkeen esittelyssä joudun tyytymään päälinjaiseen esittelyyn. Hankkeen tarkoituksena on pyrkiä luomaan neuvonnan ja ohjauksen avulla pysyviä tai pitkäaikaisia työsuhteita henkilöille, jotka ovat läpikäyneet mielenterveydellisiä vaikeuksia. Hankkeen yhtenä kohderyhmänä ovat pitkälle koulutetut, joilla on ongelmiansa takia ollut vaikeuksia kiinnittyä tai palata työmarkkinoille. Lähtökohtana on, että jokaisen kuntoutujan tilanne ja tarpeet selvitetään monipuolisesti ja tarjotaan yksilöllistä palvelua edistämään omaa työ- ja toimintakyvyn palautumista.

2.3 Tutkimuksen eettiset huomiot

Mielestäni tässä tutkimuksessa on erittäin oleellista nostaa esiin tutkimuseettiset näkökohdat. Tämä johtuu tutkimuskohteena olevan aiheen arkaluontoisuudesta. Arkaluontoisiksi luokiteltavia tietoja ovat tutkittavien terveydentilaa ja sosiaalipalvelujen saamista koskevat tiedot. Tällöin mielenterveysongelmat oleellisesti nousevat tähän ryhmään. Tämän vuoksi on ollut siis syytä kiinnittää erityistä huomiota tutkimushenkilöitä koskeviin säätelyihin. Tieteelliseen tutkimukseen arkaluonteisia tietoja voidaan kerätä tutkittavien yksilöidyllä suostumuksella, joka käytännössä tarkoittaa kirjallista suostumusta. (FSD Tutkimusetiikka ja tietosuoja, 2003; ks. myös Mäkelä 1998, 68.) Tutkimusaineistojen keräämistä, käsittelyä ja säilyttämistä määrittävät sekä yleinen tutkimusetiikka että lait. Yleiset eettiset vaatimukset tutkimukselle ovat rehellisyys, tunnollisuus, vaaran eliminoiminen, ihmisarvon kunnioittaminen, sosiaalisen vastuun vaatimus, ammattiharjoituksen edistäminen ja kollegiaalinen arvostus. (FSD Tutkimusetiikka ja tietosuoja, 2003.)

Koska tutkittaessa ihmisiä keskeisimmät eettiset periaatteet ovat tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuus ja se, että tutkimuksesta ei koidu vahinkoa siihen osallistuvalla henkilöllä (Mäkelä 1998, 67), on tärkeää varmistaa, että nimenomaan näin toimitaan. Tutkijan on otettava vastuu kaikista seurauksista, joita tutkimus saattaa tutkittavalle aiheuttaa (Mäkelä 1987, 195). Tässä tutkimuksessa haastatteluun ja tutkimukseen suostuminen varmistettiin suostumuskirjeellä (liite 1). Suostumuskirjeen pyytämisestä päätettiin yhdessä hankkeesta vastuussa olevien tahojen kanssa. Suostumuskirjeessä tuotiin esiin kaikki tutkimuksen kannalta oleelliset seikat. Se myös varmistasi sen, että tutkittavilla oli jo ennen lopullista suostumustaan tiedossa se, että käsiteltävänä oli arkaluontoinen aihe.

Kaiken kaikkiaan näen asian niin, että etenkin näissä haastatteluissa luottamuksen rakentaminen oli tärkeää, jotta vuorovaikutus onnistui. Niinpä hyvä pohjustus luottamukselle oli mahdollista saada suostumuskirjeellä, jossa tuotiin selkeästi esiin kaikki tarvittava tieto. Lisäksi suostumuskirjeen avulla oli mahdollisuus saada kirjallinen varmuus siitä, että suostumuksen sisältö voidaan myöhemmin tarvittaessa todentaa (FSD Tutkimusetiikka ja tietosuoja, 2003). Tämän vuoksi koen, että se oli tässä tutkimuksessa järkevää pyytää, koska siitä koituva vaiva oli hyvin pieni. Myös haastateltavat suhtautuivat asiaan myönteisesti ja asiallisesti.

Sosiaalitieteissä ja humanistisilla tutkimusaloilla joudutaan usein tilanteeseen, jossa kerätään ja käsitellään yksittäisten ihmisten eli tutkittavien henkilötietoja. Todennäköisemmin se tapahtuu juuri aineistonkeruun toteutusvaiheessa. Tieteen etiikassa ihmisarvon kunnioittaminen ja tutkittavien anonymiteetin suojeleminen ovat erittäin keskeisessä asemassa. Täsmällisemmin henkilötietojen keräämistä ja käsittelyä määrittää henkilötietolaki, joka säätelee niitä edellytyksiä, joilla henkilötietoja voidaan käsitellä ja tallettaa tieteellisessä tutkimuksessa. Lain mukaan henkilötiedoilla tarkoitetaan kaikkia luonnollisia henkilöä tai hänen ominaisuuksiaan tai elinolosuhteitaan kuvaavia merkintöjä, jotka voidaan tunnistaa häntä tai hänen perhettään tai hänen kanssaan yhteisessä taloudessa eläviä koskeviksi. (FSD Tutkimusetiikka ja tietosuoja, 2003; ks. myös Mäkelä 1998, 68-69.) Tässä tutkimuksessa ei ole ollut oleellista käyttää henkilön nimeä muutoin kuin haastattelujen sopimis- ja tekemisvaiheessa. Ja koska toimin itse haastattelijana, haastateltavan nimi on ollut vain minun ja muutamien projektin henkilökuntaan kuuluvien tiedossa. Nauhoituksissa haasteltavien nimiä ei mainita. Litterointia tehtäessä kaikki mainitut yksittäisten henkilöiden nimet on muutettu. Myös kaikki projektiin henkilökuntaan kuuluvien nimet on muutettu.

Lisäksi tärkeää on, että kaikki aineistot hävitetään heti kun niiden käyttötarkoitus on saatettu loppuun ja tutkimuksen oikeellisuus on tarkistettu (FSD Tutkimusetiikka ja tietosuoja, 2003). On myös oleellista huomioida ja pitää ehdottomana pyrkimyksenä sitä, että tutkittavan anonymiteetti säilyy myös tuloksia julkistettaessa (Eskola & Suoranta 2001, 57). Olen pyrkinyt työssäni kiinnittämään huomiota myös tähän seikkaan ja siksi olenkin

muuttanut myös lainaamistani haastateltavien puheenvuoroista nimien lisäksi, ammatit, harrastukset ym. Anonymiteetin säilymisen vuoksi on koko tutkimuksen ajan huolehdittava myös, että aineistoa koskevat materiaalit säilytetään siten, että luottamuksellisuuden edellytykset säilyvät (ks. Mäkelä 1998, 69). Tässä tutkimuksessa kaikki aineistoa koskevat materiaalit ovat olleet vain omassa käytössäni. Olen itse suorittanut kaikki äänimateriaalien purkamiset ja säilyttänyt ne asianmukaisissa paikoissa huolellisesti niiden hävittämiseen asti.

3 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT, TEORIA JA TUTKIMUSKYSYMYKSET

3.1 Tutkimuksen orientoivat käsitteet

3.1.1 Poikkeavuus ja normi

Poikkeavuuden käsite on tutkimukseni kannalta keskeinen. Poikkeavuus voidaan nähdä laajana ja monipuolisena käsitteenä, ja siksi sen määrittelemisen ei ole yksiselitteistä. Laine onkin todennut, että poikkeavuudelle on lähes mahdotonta löytää kaiken kattavaa ja yleisesti hyväksyttävää määritelmää. Hänen mukaan poikkeavuus on sopimuksenvarainen asia. Tällöin poikkeavuus on siis sitä mitä kulloinenkin ihmisyyhteisö haluaa sen olevan. Merkittäviksi tulevat siten kulttuuriset erot, jotka viitoittavat sitä kuinka eri tavoin eri kulttuureissa poikkeavan käyttäytymisen määrittäminen ja sen mahdollinen sanktioiminen voidaan tehdä. Kulttuurien sietokyky voi siis poikkeavuuden suhteen vaihdella huomattavasti. Lisäksi huomioitavaa on myös se, että poikkeavuuden muotoihin on suhtauduttu eri aikoina hyvin eri tavoin. (Laine 1991, 20, 22-23.)

Huolimatta siitä, että poikkeavuuden määrittelemistä on väitetty vaikeaksi, voidaan kuitenkin nostaa esiin joitakin poikkeavuuden määritelmiä. Poikkeavuus voidaan määritellä siten, että se on yleisen mielipiteen tuomitsemaa tai kontrolloimaa käyttäytymistä, joka todennäköisesti hylkää yksilön sosiaalisen piirin ulkopuolelle (Ulvinen 1993, 18). Sosiologisena käsitteenä poikkeavuus on moniulotteinen, sillä se ei ilmaise pelkästään erilaisuutta. Voimme lähestyä poikkeavuuden käsitettä sen vastakohtaan ns. *normaaliuden* käsitteen kautta. Tällöin tosin tulemme sen kysymyksen äärelle mikä on normaalia ja mikä ei. Normaaliuskäsitteen pohjalla nähdään kuitenkin olevan käsite *normi*. Näin ollen voidaan todeta poikkeavuuden käsitteen liittyvän myös normin käsitteeseen. Normi yhtenä sosiologian peruskäsitteenä ymmärretään yhteiskunnan tai yhteisön luomana joko virallisena tai epävirallisena käyttäytymissääntönä. (ks. Laine 1991, 16.)

Poikkeavuus on siis käyttäytymistä, joka poikkeaa normeista. Olisiko poikkeavuus tällöin normin noudattamattomuutta? Tähänkin on syytä suhtautua kriittisesti. Laine esittää, että jos kerran poikkeavuus edellyttää laajaa, erityisesti tärkeiden normien rikkomista, missä kulkee raja siihen, mikä on tärkeää tai mikä on normin rikkomista? Jos tarkastelemme päivittäistä käyttäytymistämme, huomaamme rikkovamme useita erilaisia normeja. Tällä perusteella voisimme sanoa olevamme kaikki poikkeavia. (Laine 1991, 17.) Ihmiset eivät aina pysty olemaan varmoja, onko tietty tapahtuma tai teko todella poikkeava tai mitä poikkeavuus milloinkin todella on (Ulvinen 1993, 18). Toisaalta yksi vaihtoehto poikkeavuuden määrittämisessä voisi olla määrittää se käyttäytymismuodon perusteella. Tällöin voisimme luetella ne käyttäytymismuodot, jotka ovat poikkeavia. Tällöinkin kohtaamme välttämättä ongelmia, koska on huomattavissa, että esimerkiksi sama käyttäytymismuoto voi toisessa tilanteessa olla hyväksyttävää ja toisaalta toisessa tilanteessa sopimatonta. Tässä määrittelyssä tulee esiin tärkeä huomioitava seikka: poikkeavuuden voidaan nähdä olevan sidoksissa olosuhteisiin. (Laine 1991, 17.) Samoin poikkeavuuden arvioimisessa mukana ovat aina arvioinnin kohteena olevan yksilön elämänhistoria ja arvioitavan teon tarkoitus (Ulvinen 1993, 18).

Tavallisessa kielenkäytössä poikkeavuus useimmiten yhdistetään valtaväestön käyttäytymisestä eroavaan käyttäytymiseen tai ominaisuuteen esimerkiksi erilaiseen elämäntapaan. Poikkeavat mielletään tällöin ikään kuin vähemmistönä, jolloin kyse on tilastollisesta poikkeavuudesta. Huomaamme kuitenkin heti, että myös tällainen määrittely tuottaa ongelmia. Tuskin voimme sanoa, että miehet ovat poikkeavia sen vuoksi että suhteutettuna koko suomalaiseen väestömäärään he muodostavat vähemmistön naisiin verrattuna. (Laine 1991, 18.)

3.1.2 Sosiaalinen kontrolli ja leimautuminen

Päästäksemme poikkeavuuden käsitteestä hiukan eteenpäin meidän on lähestyttävä muita käsitteitä. Normi siis viittaa sosiologisissa teorioissa sellaisiin vuorovaikutuksen muotoihin, joiden välityksellä yhteisö saa jäsenensä toimimaan tai ajattelemaan tietyllä

yhdenmukaisella tavalla (Sulkunen 1999, 80). Se, miten tämä mahdollistuu, on pitkälti yhteydessä *sosiaalisen kontrollin* käsitteeseen. Laineen mukaan normi on normi vasta sen jälkeen, kun sen noudattamista valvoo ja kontrolloi ihmisten muodostama yhteisö. Sanktiot toimivat keskeisenä välineenä kontrollin toteuttamisessa sisältäen sekä rangaistukset että palkinnot. (Laine 1991, 16.) Aina ei kuitenkaan ole kyse rangaistuksista ja palkinnoista: myös moraalit voivat toimia itsekontrollin välineenä. Laineen mukaan normissa oleellista on aina kuitenkin jonkinasteinen sisäistäminen, sen oppiminen ja hyväksyntä eli sosiaalistuminen. Normin sisäistäminen onkin keskeinen perusta ihmisen *sosialisaatiossa*, ihmisen liittymisessä yhteisöihin ja laajemmin yhteiskuntaan. (Laine 1991, 17.)

Sosialisaatio ei kuitenkaan koskaan voi olla niin tehokasta, ettei normeista poikkeamista esiintyisi lainkaan. Tämän vuoksi yhteiskunnassa on olemassa erilaisia *kontrollijärjestelmiä*, joilla poikkeavuutta ja normeista poikkeavia yksilöitä käsitellään. Normit siis määrittelevät jotkin teot poikkeaviksi. *Sosiaalinen kontrolli* kohdistetaan usein poikkeavuuteen, ja se voidaan siten ymmärtää ikään kuin yhteiskunnan arvoihin ja normeihin sosiaalistamisen jatkoksi tai täydennykseksi. (Eskola 1979, 261, 263.) Sosiaalisen kontrollin käsite on kuitenkin laaja, ja se voidaan ymmärtää kohdistuksena myös muihin kuin poikkeaviin yksilöihin. Teoksessa *Laitokset, laki, valta (1987)* sosiaalisella kontrollilla tarkoitetaan tavallisemmin prosesseja, joilla yhteiskunta pyrkii turvaamaan mahdollisimman monien sen jäsenien norminmukaisen käyttäytymisen. Virallisella sosiaalisella kontrollin käsitteellä tarkoitetaan lakeihin perustuvaa valvontaa ja epävirallisella sosiaalisella kontrollilla taas sellaista valvontaa, joka ilmenee kansalaisten keskinäisissä suhteissa toisiinsa kohdistamana valvontana. Sosiaalinen kontrolli onkin järkevää ymmärtää eräänlaisena jatkumona aina ankarimmista yhteiskunnallisista kontrollitoimenpiteistä (rangaistukset ja pakkohoito) erittäin lieviin kontrollin muotoihin (tietynlaisen käyttäytymisen paheksumiseen). (Laitokset, laki, valta 1987, 17.)

Sosiaalisen kontrollin käsitettä heijastellaan myös leimautumiskäsitteeseen. Poikkeavuuden sosiologiseen ajatteluun ehkä eniten viime vuosikymmeninä on vaikuttanut *leimautumisteoreettinen suuntaus*, joka on johtanut ajatuksensa pitkälti symbolisesta interaktionismista. (Laine 1991, 197; ks. myös Lemert 1967 erit. 18-19.) Symbolisen

interaktionismin edustajien mukaan poikkeavuus on ihmisen toisistaan muodostamien käsitysten ja ideoiden tuotetta. Keskeistä näissä käsityksissä ovat nimet ja niiden symbolit, joista poikkeavuuden määritelmät rakentuvat: kun nimet muuttuvat, tekojenkin symboliset merkitykset muuttuvat. Myös leimaamisen käsite liittyy symboliseen interaktioteoriaan. (Ulvinen 1993, 19.) Leimautumisteoreettinen suuntaus on siis pitkälti johdettu symbolisesta interaktionismista ja sen mukaan *sosiaalinen kontrolli* aiheuttaa *leimautumisen*. Leima tässä tarkoittaa siis stigmaa, yhteisön yksilöön lyömää poltinmerkkiä, jolla leimataan yksilö jollakin tavoin poikkeavaksi. Leimautumisteoreettisen suuntauksen edustajista Edwin Lemert on todennut, että tämä näkemys on suuri käänne pois vanhemmasta sosiologiasta, jonka mukaan juuri päinvastaisesti poikkeavuus johtaa sosiaaliseen kontrolliin. Sosiaalinen kontrolli on Lemertin mukaan siis enemmän ”syy” kuin ”seuraus” poikkeavuudelle. Joka tapauksessa on ilmeistä, että poikkeavuutta ei olisi ilman yhteyttä sosiaalista kontrollia harjoittavaan yleisöön. Itse asiassa voitaneen väittää, että me kaikki harjoitamme leimaamista päivittäin jossain muodossa. Saatamme ehkä nimitellä naapuriamme alkoholistiksi tai muuten vain omituiseksi tai teemme ehkä johtopäätelmiä jonkin ihmisen pukeutumisesta ja pukeutumattomuudesta. Toisaalta myös viranomaiskontrollin (esim. sosiaalitoimistossa käynnit) muodot saattavat olla hyvinkin leimaavia. Lisäksi tärkeää on ottaa huomioon se, että useat leimat voivat olla erehdyksessä syntyneitä täysin vailla todellista perustaa. Tästä huolimatta niitä voi olla erittäin vaikeaa karistaa hartioilta. (Laine 1991, 65, 197; Lemert 1967, erit. 18-19.)

Ristiriitaa herättää myös se seikka, että yritys estää ja kontrolloida poikkeavuutta luokitella niitä itse. Leimautumisteoriassa on erotettavissa *kolme* seikkaa, jotka on oleellista tässä yhteydessä nostaa esille. Ensimmäinen todetaan, että yhteiskunnassa on paljon sääntöjen rikkomista, mutta kuitenkin vasta ulkopuolinen leima tekee teosta rikoksen. Tällöin on kyse yhteisön sosiaalisen kontrollin aiheuttamasta *ulkoisesta leimasta*. (Laine 1991, 65-66.) Edwin Lemert on muotoillut tällaista leiman aiheuttamaa poikkeavuutta *primaarisesti poikkeavuudeksi* (Lemert 1967, 17). *Sisäinen leima* puolestaan tarkoittaa tilannetta, jossa sosiaalisen kontrollin seurauksena ihminen alkaa nähdä itsensä poikkeavana. Tällöin hän siis ikään kuin leimaa itse itsensä ja alkaa käyttäytyä leiman edellyttämällä tavalla. Poikkeavuuden sosiologiassa puhutaankin ”itseään toteuttavista ennusteista”, jolloin

esimerkiksi vaaralliseksi leimattu henkilö saattaa alkaa toteuttamaan itse tätä ennustetta, vaikka ei alun perin niin vaarallinen olisikaan. Sisäinen leimautuminen tarkoittaakin lähinnä sitä, että henkilö kokee itsensä "sairaaksi" ja patologiseksi tapaukseksi. Usein tällainen tilanne syntyy, kun henkilö on läpikäynyt monia hoito-, huolto-, kontrolli- tai terapiajärjestelmiä. Näin syntyneellä leimalla voidaan myös ikään kuin selittää omaa käyttäytymistä ja omia tekoja. (Laine 1991, 66.) Tällaisen poikkeavuuden Lemert (1967, 17-18) määrittelee *sekundaariseksi poikkeavuudeksi*. Kolmantena leimautumisteoriaan liitettävänä seikkana voidaan todeta, että *sosiaalisten kontrollijärjestelmien jokapäiväinen olemassaolo* tuottaa ikään kuin automaattisesti *poikkeavuuden asteen* yhteiskuntaan. Tällöin leimautumisteoreettinen suuntaus lähenee funktionaalista poikkeavuusselitystä. (Laine 1991, 66-67.)

3.1.3 Poikkeaviin suhtautuminen

Poikkeavuuden määrittämisessä ja leimaamisessa oleellisina tekijöinä ovat siis suhtautajat ja kontrolloijat. Voidaan huomata, että poikkeavaksi määrittely on jo itsessään leimaava ja passivoiva ”nimilappu” (Suhonen 1995, 14). Poikkeaviin kohdistuva sosiaalinen kontrolli toimii monilla eri tasoilla. Tutkimuksissa on käynyt ilmi, että *poikkeaviin suhtautuminen* on aina tietyllä tavoin latautunutta, ja poikkeavia saatetaan kohdella hyvinkin eri tavoin aivan arkipäiväisissäkin tilanteissa (ks. esim. Eskola 1979, 267). Tajfelin mukaan asenteet (myös motiivit) juuri määräävät yksilöiden suhtautumista ja sitä miten käyttäytyään. Käyttäytyminen taas määrää sen millainen suhde näillä "vastakkaisilla" ryhmillä jatkossa on. Nämä asenteet ja sen mukainen käyttäytyminen kohdistetaan nimenomaan vähäosaiseen vähemmistöön. (Tajfel 1981, 129, 165.) Eskolan tutkimuksissa on käynyt ilmi, että poikkeavasti käyttäytynyttä henkilöä torjutaan enemmän kuin henkilöä, joka on mukautunut enemmistön kantaan vähitellen tai edustanut sitä koko ajan. Torjuntaa esiintyy myös silloin, kun joku on kyvyiltään ryhmän muita jäseniä heikompi tai toisaalta pätevämpi. (Eskola 1979, 266-267.) Toisaalta poikkeavuutta voidaan sietää tuntematta kyseistä henkilöä kohtaan sen enempää sympatiaa kuin antipatiaa suhtautumalla välinpitämättömästi tai ilman tunnepohjaista asennetta (Kämäräinen 1970, 3). Nämä

poikkeaviin suhtautumisen *muodot* tulevat esiin erityisesti silloin kun henkilö joutuu konkreettisesti tekemisiin poikkeavan yksilön kanssa. Tällöin saatetaan fysiologisella tasolla osoittaa torjunnan merkkejä jo silloin, kun sanallisesti ja toiminnallisesti käyttäytyään korrektisti, torjumatta silti poikkeavaa. Vastaavasti sanallisella tasolla torjuntaa saattaa ilmetä jo ennen kuin henkilö toimii edes diskriminoivalla tai torjuvalla tavalla. Poikkeava voi siis itse vaistota ympäristön taholta tulevan torjunnan silloinkin kun ympäristö kieltää harjoittavansa torjuntaa, diskriminointia tai sosiaalista kontrollia. On siis huomattava, että kontrolli ei jakaudu ainoastaan viralliseen ja epäviralliseen vaan epävirallisessa kontrollissa on monia eri asteita ja vivahteita. (Eskola 1979, 268-269.)

Kohdatessamme poikkeavia ryhmiä meillä on todennäköisesti jonkinlaiset positiiviset tai negatiiviset ennakkokäsitykset. Poikkeaviin suhtautumisessa yhtenä elementtinä on otettava huomioon tietysti myös *ennakkoluulot*. Käsite viittaa niihin käsityksiin, jotka tehdään ilman asiaankuuluvaa tietoa ja jotka perustuvat riittämättömään tai jopa kuviteltuun näyttöön. Erityisen mielenkiintoisia ennakkoluuloista tekee se, että niihin liittyy usein myös valmius ilmaista näitä omia näkemyksiä ja tunteuksia, vaikka ne pohjautuisivatkin vajaan, kenties vääristyneeseen tietoon. Se, että ennakkoluuloja esiintyy, liittyy tähän jatkuvasti muuttuvaan maailmaan, jossa me elämme. Ja se mitä meille tapahtuu, on paljolti juuri yhteydessä niihin ryhmiin, joihin me joko kuulumme tai emme kuulu. Nämä muuttuvat ryhmien väliset suhteet vaativat jatkuvaa sopeutumista ja ymmärrystä siitä mitä ympärillämme tapahtuu ja miksi. (Tajfel 1981, 131.)

Eri ryhmiin kohdistuvassa suhtautumisessa on eroja suhtautujan tyyppin mukaan. Kämäräisen mukaan poikkeavuuteen suhtautuminen on yhteydessä yhteiskunnalliseen asemaan. Kämäräinen toteaa tutkimuksessaan, että sietämisaste lisääntyy yhteiskunnallisen aseman kohotessa. Tässä yhteiskunnalliseen asemaan sisällytetään ammattiasema, koulutustaso ja taloudellinen varmuus. Toisaalta myös ikä ja sukupuoli todettiin vaikuttaviksi tekijöiksi. Kämäräisen tutkimus antaa viitteitä siitä, että poikkeaviin suhtautumisessa on vaihtelua poikkeavuuden laadun mukaan, eli sen suhteen onko kyseessä esimerkiksi rikollinen vai mieleltään sairas. Lisäksi tutkimuksessa mielenkiintoa herätti myös se, että erilaisuuden ja poikkeavuuden hyväksyminen näyttäisi olevan yhteydessä

siihen, onko yksilö itse kokenut omakohtaisesti erilaisuutta. Tällöin osallistuminen sekundaarirakenteisiin vähentää ilmeisesti niitä ennakkoluuloja, jotka ovat yleensä poikkeavien ja poikkeavuuksien tuomitsemisen perustana. Mielenkiintoista oli myös se, että usein oma sietämisasenne ajateltiin myönteisemmäksi kuin mitä se todellisuudessa oli. (Kämäräinen 1970, 73-78.)

Poikkeavuuden kohtelu nostaa esiin erään merkittävän yhteyden, nimittäin yhteyden *valtaan*. Vähemmistöryhmiä voidaan aina lähestyä vallankäytön näkökulmasta. Poikkeavuuden kohtelua voidaan siis pitää osana yhteiskunnan *valtasuhteita*. Jos poikkeavuus-käsitteen määrittely on moniulotteista, myös vallan käsitteen määrittely on moniulotteista. Vallan käsitettä on määritelty suhderekäsitteenä, joka ei siis viittaa mihinkään yksilön tai ryhmän ominaisuuteen, vaan siihen suhteeseen, joka käsittää valtaa johonkin toiseen. Valta voidaan ymmärtää myös ns. dispositiokäsitteenä eli mahdollisuutena vaikuttaa, esimerkiksi yhteiskunnallisiin asioihin. (ks. Eskola 1979, 112, 114, 261-264.)

Michel Foucault (1926-1984) on käsitellyt valtaa omassa ajattelussaan ja haluan tässä yhteydessä nostaa esiin hänen valtanäkemyksiään. Näen, että hänen valtaa koskevat pohdintansa ovat keskeistä antia yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa, vaikka hän ei kehittänyt mitään valtatutkimuksen teoriaa vaan pikemminkin eräänlaisen tieteellisen työkalupakin. Foucault on nähnyt valtaa olevan kaikkialla, ei vain siksi että se kattaa kaiken, vaan koska se tulee kaikkialta. Valta ei ole hänelle instituutio, ei rakennelma eikä fyysinen kyky, joka on jollekulle annettu, vaan se on nimi, joka annetaan tietyissä yhteiskunnassa vallitsevalle monimutkaiselle strategiselle tilanteelle. (Foucault 1990, 93.) Valtaa esiintyy vain silloin kun se pannaan täytäntöön. Foucault'n mukaan valta onkin ymmärrettävä ennen kaikkea toiminta-alueensa järjestystä sisäisesti konstituovien voimasuhteiden moninaisuudeksi. Näin ollen valta on peliä, joka kamppailujen ja loputtomien ristiriitojen kautta muuttaa, vahvistaa ja kääntää voimasuhteita vastakkaisikseen. Foucault tarkoittaa vallalla nimenomaan niitä tarttumakohtia, joita nämä voimasuhteet toinen toisistaan löytävät muodostaen niistä ketjuja ja järjestelmiä tai päinvastoin niitä toinen toisistaan eristäviä kuiluja ja ristiriitoja. Hän tarkoittaa vallalla

strategioita, joissa voimasuhteet tulevat vaikuttaviksi ja joiden yleinen suunnitelma tai institutionaalinen kiteytymä ruumiillistuu valtiokoneistossa, lain muotoilemisessa ja yhteiskunnallisissa hegemonioissa. Valtaa esiintyy siis käytettäessä ja toimittaessa. Kyse on kyvyistä ja toimivallasta. Valta on toimijoiden eli subjektien välinen toiminta- ja vaikutussuhde; sisäinen vuorovaikutussuhde, ja siksi se on luonteeltaan strategista. Valta on suhde, jossa A:n pyrkimykset vaikuttavat B:n toimintaan ja päämääriin. Oleellista on, että valtasuhde ei ole ulkoinen vertailusuhde vaan sisäinen vuorovaikutussuhde. Toimintojen ja pyrkimysten vaikutus ja järjestäytyminen suhteessa toisiinsa luo A:n ja B:n subjektiasemat. Valtasuhde siis konstituoii subjektit, kuten esimerkiksi identiteetit (esim. poikkeavan identiteetti). (Helén 1994, 275-277.)

Foucault ei siis määrittele valtaa tarkasti vaan tyytyy toteamaan sen olevan vuorovaikutuksellinen suhde. Sosiologiassa valtaa on kuitenkin käsitelty paljon ja sen määrittelyminen ”kyvyksi saada muut toimimaan jollakin nimenomaisella tavalla vaikka vastoin tahtoaan” on keskeisin määritelmä. Sosiologian piirissä todetaan, että valtasuhteet vaikuttavat siihen, millaista poikkeavuutta siedetään ja missä määrin ja millä tavoin poikkeavia ylipäätään kohdellaan. Keskeistä on myös se, miten tarkasti poikkeavia valvotaan erilaisten järjestelmien (esim. hoitomuodot ja niihin liittyvä seuranta) avulla. Tällöin vallankäyttö on asiantuntijuuteen kätkeytyntä ja näin ollen ikään kuin tunnustuksellista valtaa. Vallan käyttö voikin olla niin hienostunutta, ettei sitä edes suoranaisesti huomata. Sen olemassaolon mahdollisuudet perustuvat mielikuviin omista vaikutusmahdollisuuksista, jolloin alisteisessa asemassa olevat ovat itse tuottamassa identiteettiään asemastaan. (ks. soveltuvin osin esim. Suhonen 1995; Sulkunen 1999, 86.) Vallan käyttö voidaan siis nähdä olevan suoranaisesti yhteydessä siihen miten poikkeavuuteen suhtaudutaan. Muutokset valtasuhteissa aiheuttavat muutoksia poikkeaviin suhtautumisessa. Poikkeavuuden muotoutumista tarkastellessa onkin syytä liittää se historialliseen aikaan.

3.2 Poikkeavuus yhteiskunnallisena koetinkivenä

Tarkastellessamme poikkeavuuden historiaa voimme huomata sen olevan kontrolloivien, hoitavien, kuntouttavien ynnä muiden toimenpiteiden vaihtelun historiaa. Tosin toimenpiteiden perustelut ja oikeuttaminen ovat muuttuneet kulloisessakin historiallisessa tilanteessa. On mielenkiintoista huomata, että vaikka kontrollin muodot ovat uudistuneet, poikkeavuuteen kohdistettavien toimenpiteiden leimaava, kategorisoiva ja rankaiseva ulottuvuus on pysynyt perusteiltaan yllättävän samanlaisena aikojen kuluessa. Muutosta on tapahtunut, mutta tämä poikkeavuuteen kohdistetun kontrollin muotoutuminen ei välttämättä ole kuitenkaan ollut funktionaalinen muutos kontrollista auttamisen suuntaan. Kontrolli tuntuu saaneen avunannon muodon ja samalla se esiintyy yhä harvemmin niissä muodoissa, joihin se alkujaan on totuttu liittämään eli selvästi havaittavana alistamisena ja leimaamisena. (Suhonen 1995, 11-12; ks. myös Foucault 2001.)

On kuitenkin niin, että ns. normaalit ovat aina katsoneet, että fyysisesti, psyykkisesti tai sosiaalisesti erilaiset ihmiset aiheuttavat sosiaalisia ongelmia. Poikkeavien ja ns. normaalien välillä on aina ollut jonkinasteinen konfliktitilanne, jonka poistamiseen normaalien johtama yhteiskunta on pyrkinyt. (Nygård 2001, 11.) Tänä päivänä yhteiskunta ei kuitenkaan rankaise ja leimaa poikkeavia yhtä brutaalisti kuin aiemmin ja kahtiajako poikkeava ja normaali on jatkuvasti hämärtynyt. Tämä on ollut seurausta uudenlaisesta ajattelutavasta, jossa poikkeavat on pyritty erilaisten kuntouttavien toimenpiteiden avulla saamaan ruotuun. (Suhonen 1995, 12.) Länsimaisissa kulttuureissa tämän toimenpiteiksi naamioidun valvonnan perusteena on ollut näkemys siitä, ettei yksilö saa olla vaaraksi itselleen eikä vastaavasti ympäristölleen (Nygård 2001, 20).

Määritellessään tietyt ryhmät poikkeaviksi yhteisö lausuu käsityksen itsestään. Suhtautuminen poikkeaviin paljastaa, miten yhteiskunta on halunnut puolustautua tietyllä tavoin sen omasta piiristä lähtenyttä uhkaa vastaan. Poikkeavuus heijastelee tavallaan sitä tilaa, millaisen täydellisen yhteisön tulisi olla ja jollainen se ei voi olla ilman poikkeavuuksia. (Nygård 2001, 16, 20.) Durkheim onkin aikoinaan todennut, että yhteisö

tarvitsee poikkeavaa käyttäytymistä sääntöjen ja odotusten määrittämistä varten (ks. Durkheim 1982, 83-91). Vaikka yksilöllinen toiminta ja ajattelu alkoivat voimistua jo 1700-luvulla, tietynlaista poikkeavuutta tarkasteltiin yhä yhteisön julkisena asiana. Esimerkiksi mielisairasta ei pidetty yksilönä vaan epäonnistuneena yhteisön jäsenenä, jonka käyttäytymiseen voitiin liittää kaikki oikean yhteisöllisen elämäntavan nurjat puolet. (Nygård 2001, 16, 20.)

Poikkeavuutta arvioitaessa nykyisin kiinnitetään huomio erityisesti luonnekuvauksiin ja persoonallisuuden piirteisiin ja toisaalta tekoja arvioidaan vain niiden hyväksyttävyyden perusteella (Alasuutarin 1990 mukaan Suhonen 1995, 16). Suhonen viittaa kahteen Eskolan artikkeliin ja toteaa, että tietoa ja syy-seuraussuhteita korostavassa yhteiskunnassa kaikille asioille (etenkin käyttäytymiselle) on löydettävä jonkinlainen rationaalinen selitys. Uskomme, että poikkeavuus on tietyistä, yhdestä tai useammasta tekijästä johtuvaa. Tekijöiden nähdään siten lainomaisesti määrittävän yksilön toimintaa. Poikkeavuuden aiheuttajia etsitään kahdesta suunnasta, yksilön sisäisestä maailmasta tai hänen ulkopuoleltaan. Sisäisillä tekijöillä viitataan muun muassa persoonallisuuteen, tarpeisiin, kykyihin ja asenteisiin. Ulkopuolisilla tekijöillä huomio suunnataan sosiaaliseen ympäristöön, tilanteen ulkoisiin ehtoihin ja rajoituksiin. Käytännössä poikkeavuuden osalta onkin kysymys pikemminkin psykologisista ja sosiaalisista kuin perinteisesti medikalisoitavissa olevista asioista. (Suhonen 1995, 29.)

Riippumatta historiallisesta tilanteesta poikkeavuuden ja siihen kohdistuvan yhteiskunnallisen kontrollin suhdetta ei ole hyödyllistä jatkossakaan tarkastella pelkästään ongelmien tai niiden hallinnan kautta. Poikkeavuuden tiedostaminen ja sen rationalisoiminen ovat samalla poikkeavuuden rakentumisen prosessi, joka synnyttää johdonmukaisella tavalla kontrollia ja sitä tukevia sääntöjä. Mikäli haluamme moniulotteisemman kuvan poikkeavuudesta ja yhteiskunnallisesta kontrollista, olisi meidän analysoitava niitä myös irrallaan valmiista eettisistä ja professionalisoivista järjestelmistä. (Suhonen 1995, 33.)

3.3 Mielen­terveyshäiriöiden tulkinta poikkeavuudeksi

Poikkeavista ryhmistä etenkin mielen­terveyshäiriöistä kärsivät joutuvat pitkälti rakentamaan elämäänsä kontrolloidussa ympäristössä, joka käytännössä tarkoittaa erilaisia hoitotoimenpiteitä ja kuntoutusta. Terveystenhuollossa puhutaan usein itsemääräämisoikeuden periaatteista, jolloin esiin tuodaan kysymyksiä potilaan vapaudesta ja oikeuksista. Yksilön vapaus ja oikeus päättää häntä itseään koskevista asioista, ratkaisuista ja valinnoista on kuitenkin yksi länsimaisen moraalisen ja laillisen tradition kulmakivistä. Periaate on, että yksilön oikeutta itsemääräämiseen kunnioitetaan. Se ei kuitenkaan ole ehdoton oikeus tai periaate, sillä potilaan itsemääräämisoikeuden toteutumista ohjailaan usein potilaan henkilökohtaisten etujen nimissä, joka voi käytännössä tarkoittaa toimimista vastoin hänen omaa tahtoaan. Lain mukaan jo ”mielisairaaksi” toteaminen oikeuttaa henkilön määräämisen hoitoon hänen tahdostaan riippumatta. (Välimäki 1995, 89-93.) Millaisten tekijöiden varassa yksilö voidaan sitten oikeuttaa määriteltävän poikkeavaksi ja mieleltään sairaaksi henkilöksi?

Psykiatrisen tai lääketieteellisen, yksilökeskeisen (DSM-III-R) määritelmän mukaan mielen­terveyden häiriö tarkoittaa häiriötä, joka on "henkilölle kärsimystä tai haittaa tuottava, kliinisesti merkityksellinen käyttäytymisen malli tai psyykkinen oireyhtymä. Siihen voi liittyä kärsimyksen tai haitan ohella lisääntynyt kuolemanriski tai itsemääräämisoikeuden menettämisen riski. Kyseessä ei ole pelkästään poikkeuksellinen reagointi johonkin tiettyyn tapahtumaan, eli reagointi esimerkiksi läheisen henkilön kuolemaan. Kyseessä on nimenomaan selvästi todennettava behavioraalinen, psykologinen tai biologinen toimintahäiriö. Poikkeava poliittinen, seksuaalinen tai uskonnollinen käyttäytyminen tai ristiriidat, jotka ovat ensisijaisesti henkilön ja yhteiskunnan välisiä, eivät kuulu mielen­terveydenhäiriöiden piiriin." (Lehtinen ym. 1989, 172; ks. myös Lönnqvist 1999, 34.)

DSM-III-R:n määrittelyä pidetään pohjana Suomessa käytettävälle tautiluokitukselle. Sitä voidaan kuitenkin pitää liian yksilökeskeisenä. Vähintäänkin yhtä tärkeää olisi huomioida

aina myös yhteisöllinen ja vuorovaikutuksellinen näkökulma mielenterveyttä ja mielenterveyden häiriöitä pohdittaessa. Mielenterveyshäiriö ei voi ikään kuin esiintyä sosiaalisessa tyhjiössä, vaan se aina liittyy osana johonkin sosiaaliseen järjestelmään. Keskeisin sosiaalinen järjestelmä on potilaan perhe, mutta tärkeitä ovat myös potilaan muut ihmissuhteet kuten sukulaiset, ystävät ja työtoverit jne. (ks. esim. Lehtinen ym. 1989, 172.) Näin huomataan, että otettaessa mukaan laajempi konteksti yksilön elämästä voidaan saada etäisyyttä lääketieteellisiä määritelmistä ja ymmärtää yksilön tilannetta monipuolisemmin.

Myös Rauhala on hahmotellut mielenhäiriöitä, mutta hänen hahmotelmansa ovat filosofisesta lähtökohdista käsin. Hänen mukaansa siihen, mitä mielenterveysongelmat perusluonteeltaan ovat, on olemassa vain yksi vastaus: tutkimus- ja sovellutuskohteina mielenterveysongelmat ovat inhimillistä kokemusta. Hänen mukaansa tajunta on se ihmisen olemassaolon muoto, jossa kokemuksia (sekä hyviä ja huonoja mieliä) voi olla. Näitä kokemussisältöjä voidaan kutsua myös merkityksiksi, koska maailma näyttäytyy niissä ihmiselle aina merkitsevästi. Tätä tajunnassa olevaa merkitysten kokonaisuutta voidaan taas kunkin ihmisyksilön kohdalla kutsua hänen subjektiiviseksi maailmankuvakseen. Näin ollen olisikin siis oleellista selvittää se, miten nämä merkitykset kehkeytyvät, miten merkitykset liittyvät toisiinsa ja selvittää mahdollisesti myös vääristymät sekä oleellisesti myös se milloin ne olisivat oikaistavissa. (Rauhala 1997, 38.)

Psykkisissä häiriöissä on juuri kyse ihmisen subjektiivisen maailmankuvan epäsuotuisasta kehitysvaiheesta. Huomio onkin siis hyvä kohdistaa tutkittavan henkilön maailmankuvan merkityssuhteisiin. Vaikka tutkimuksen ja auttamisen keskiönä mielenterveysongelmissa ovat subjektiivisen maailmankuvan merkitykset, niiden ymmärtäminen ja korjaaminen edellyttää myös ihmisen kokonaisuuden huomioon ottamista. Rauhalan mielestä on kyseenalaista mieltää kaikki ihmisen olemuspuolissa esiintyvä negatiivisuus niin samanlaiseksi, että kaikki on nimitettävissä yhdellä sanalla ”sairaus”. Rauhala ei yleensäkään halua puhua ”mielisairaudesta” tai ”mielitaudeista”. Hänen mielestään elämäntaidollinen ongelma olisi sopiva nimitys ns. mielenterveyden häiriöille. Elämäntaidolliset ongelmat tulisivat kyseeseen juuri silloin, kun yksilö ei riittävällä tavalla onnistu ohjaamaan olemassaoloaan. Ihmispersoonanahan koettaa merkityskokemuksiensa

avulla ohjata olemassaoloaan säädellen mahdollisuuksien mukaan eri olemuspuolissa vallitsevia tiloja. Juuri elämäntaidon vajavuutenahan subjektiivisen maailmankuvan epäsuotuisuus ilmenee. Elämäntaidon riittämättömyydestä on kyse myös silloin, kun elämäntilanne on niin vaikea, että yksilön omat inhimilliset voimavarat ovat liian vähäisiä sen hallintaan. (Rauhala 1997, 38-39.)

On siis vaara, että jos puhumme mielenterveysongelmien kohdalla ”sairaudesta”, eli luokitellessamme kaiken negatiivisuuden ihmisessä sairaudeksi, hänen olemassaolonsa kuvaus luonnottomalla tavalla medikalisoituisi. Ihmisille tällöin ainakin epäsuorasti tultaisiin uskotelleeksi, että kaikki ongelmat, kuten hänen arvovääristymänsä, epäluuloisuutensa, katkeruutensa, vastuuttomuutensa ja rakkaudettomuutensa olisivat lääketieteen avulla tutkittavissa ja hoidettavissa. (ks. Rauhala 1997.) Voimme kuitenkin huomata, ettei mielenterveysongelmien sisältö ole nähtävissä yksiviivaisena syy- ja seuraussuhteiden vyyhtinä, vaan se on monimutkaisten ja moniulotteisten tekijöiden summa. Tämän vuoksi tässä tutkimuksessa ei puhuta mielisairauksista.

3.3.1 Asenteet mielenterveyshäiriöitä kohtaan

Syyt mielenterveyshäiriöille ovat siis moninaiset. Mielenterveysongelmien sisältöä on tarkasteltava niin biologisesta (mahdollisten taipumusten periytyminen, fyysiseen tilaan ja kehitykseen liittyvät tekijät), psykologisesta (elämäntilanne, elämäntilanne), mutta oleellisesti myös yhteisöllisestä näkökulmasta (yhteiskunnallisten tekijöiden vaikutus). Koska mielenterveyshäiriöiden syyt ovat niin moniulotteiset, on vaikea hahmottaa niiden sisältö ja näin ollen niihin suhtautuminen saa myös aikaan yksilöllisiä mielikuvia.

Voidaankin todeta, että mielenterveyshäiriöiden suhtautumisessa vahvasti mukana ovat erilaiset *asenteet*. Rätty (1983) on tutkinut mielisairauteen liittyviä asenteita. Rädyn (1988) myöhemmissä tutkimuksissa on nostettu esiin mielisairauteen ja mielenterveyshäiriön mielikuvallista suhdetta. Niissä mielenterveyshäiriöt on nähty lievempänä ilmiönä kuin

mielisairaudet huolimatta siitä, että käsitteet hänen mukaansa eivät juurikaan eroa. Rätty (1983) on todennut, että mielisairauden sosiaalinen mielikuva edustaa sosiaalisia merkityksiä, jotka tulkitsevat yksilölle yhteisöllistä kokemushistoriaa. Hänen mukaan mielisairaus koetaan yhä edelleen pelottavaksi, käsittämättömäksi ja kartettavaksi ilmiöksi. Psykoottisen käyttäytymisen objektiivinen luonne, eli harhaisuus, väkivaltaisuus, ennustamattomuus ja mielisairauden kokemuksellinen kommunikoimattomuus, muodostavat ratkaisevan selityksen sille, että mielisairauteen liittyvä mielikuva on vaikeasti muutettavissa. (Rätty 1983, 127.) Perinteiden juurtuneisuutta perustelee vielä sekin, että vielä 1700-luvulla ei juuri erotettu toisistaan esimerkiksi mielisairaita, tartuntatautisista tai kehitysvammaisia vaan heidät sijoitettiin samoihin laitoksiin, hospitaaleihin. 1700-luvun puolivälissä hospitaalit muuttuivat kutsuttaviksi hullujenhuoneeksi, vaikka sinne sijoitettiin myös tartuntatautiset, kehitysvammaiset ja aistivammaiset. (Nygård 2001, 94, 193.)

Erityisesti aikaisemmin mielen häiriöihin on siis suunnattu runsaasti ennakkoluuloja ja asennoiduttu kielteisesti. Ilmiö lienee jossain määrin olemassa yhä edelleen. Tämä ilmenee jo mm. siten, että sairauksia hävetään ja niitä pyritään tavalla tai toisella välttämään. Tämä aiheuttaa myös sen, että hoitoon hakeutumisen kynnyks on selvästi korkeampi kuin muita sairauksia potevilla. Mielenterveysongelmia poteva lykkää hoitoon menemistä leimautumisen pelossa jopa silloinkin, kun hän itse ehkä kärsii jo kovasti sairaudestaan. (Laine 1991, 156-157.) Tämä nostaa esiin myös tärkeän huomioitavan seikan, joka koskee sairastuneen omia asenteita. Sairastuja kohtaa sekä ympäristön asenteet, mutta myös omat asenteet, jolloin pääsemmekin yhtenäiseen kehään. Toisaalta Laineen (emt.) mukaan negatiivinen asennoituminen voi ilmetä jo yksinomaan siinä miten tunnistaa oma häiriö tai oireilu psyykkiseksi. Tutkimuksissa, jotka ovat koskeneet väestön asennetta mielenterveyden häiriöitä kohtaan, on todettu, että väestön kehittyneisyys on suorassa yhteydessä väestön asenteiden myönteisyyteen mielisairautta kohtaan. Näissä tutkimuksissa tärkeimmät asenteita selittävät tekijät ovat olleet ikä ja koulutustaso. Korkea koulutustaso ja nuori ikä liittyvät myönteiseen asennoitumiseen. Muihin selittäviin tekijöihin kuuluvat esimerkiksi asuinpaikka, sillä kaupunkilaisuuden on todettu ilmentävän myönteisempiä asenteita kuin maaseudulla asuminen. (Lehtinen ym. 1989, 156-157.) Nämä kaupunkilaisten maalaisia myönteisemmät mielisairausasenteet eivät välttämättä perustu

pelkästään suurempaan poikkeavuuden sietokykyyn, vaan kaupunkimaisen elämäntavan ominaisuuteen kätkeä poikkeavuutta ja ennen kaikkea katkaista ympäristön ja poikkeavan välinen vuorovaikutus. Elämäntavan kaupungistuminen myös maaseudulla merkitsee mm. sitä, että yhteisöllinen vastuu lähiympäristöstä siirtyy enenevässä määrin muodollisille organisaatioille kuten mielenterveyspalvelujärjestelmälle. (Räty 1983, 125.)

On kuitenkin viitteitä siitä, että asenteet mielenhäiriöitä kohtaan ovat muuttuneet ja muuttumassa positiiviseen suuntaan. Tämä asenteiden myönteistymiskehitys näyttää kuitenkin tavoittaneen voimakkaimmin ne väestöryhmät, jotka ovat ennestään keskimääräisesti valistuneempia. Kuitenkin on selvää, että tälle asenteiden muuttumiselle tarvitaan tietyt ulkopuoliset edellytykset. Esimerkiksi tärkeänä nähdään psykiatrisen hoitojärjestelmän ja -käytäntöjen uudistamisprosessin turvaaminen. Psykiatrisen palvelujärjestelmän ongelmat, kuten esimerkiksi hoidon ruuhkautuminen, tehottomuus ja hajanaisuus, vahvistavat käsityksiä mielisairauden toivottomuudesta ja parantumattomuudesta. Mielisairauden sosiaalinen näkyvyys esimerkiksi entisen mielisairaalapotilaan hahmossa merkitsee mielisairauteen liittyvien vanhanaikaisten mielikuvakerrosten aktivoitumista ja siten muutosta vastustavan voiman syntymistä. Tehokas tapa vaikuttaa asenteisiin liittyikin yhteiskunnan ylläpitämiin erilaisiin järjestelmiin. Tärkeätä olisi siis parantaa hoidon jälkeistä sopeutumista luomalla riittävästi työpaikkoja. Nimenomaan työmarkkinatilanteella on havaittu olevan ratkaiseva merkitys psykiatristen sairaaloiden käyttölukuihin ja hoitoaikoihin. Meidän olisi siis hyvin tärkeää pyrkiä vähentämään mielisairauteen liitettävää salaperäisyyttä, pelkoa ja uhkaa. Siihen päästään nimenomaan lisäämällä yleisön tietoa psykoottisen käyttäytymisen lainalaisuuksista ja periaatteellisesta ymmärrettävyydestä. (Räty 1983, 124-126.)

3.3.2 Mielenterveyspotilaan suhde ympäristön asenteisiin

Miksi myönteistymiskehitys on sitten niin tavattoman tärkeää sairastuneelle eli miten negatiivinen asennoituminen ja ennakkoluulot vaikuttavat sairastuneeseen? Useat

tutkimukset ovat osoittaneet vahvan yhteyden leimautumiskokemusten ja leimautuneen hyvinvoinnin välille. Eri tutkimusten yhteyksissä on osoitettu, että leima vaikuttaa sosiaaliseen kanssakäymiseen, sosiaalisiin verkostoihin, työllistymismahdollisuuksiin, itsetuntoon, masentuneisuuteen ja elämänlaatuun yleensä. Näitä vaikutuksia on ollut etenkin mielenterveyshäiriöistä kärsivillä, mutta esimerkiksi myös ihmisillä, jotka ovat kokeneet selittämättömiä kipuja, ovat homoseksuaaleja, kärsivät psoriasiksesta tai ovat liikalihavia. Kuitenkin jotkut tutkijat uskovat, että leimautumisvaikutukset ovat pieniä ja ohimeneviä eivätkä ne aiheuta muita ongelmia. Link ym. viittaavat Goveen, joka uskoo että näin on erityisesti mielenterveyspotilailla. Samoten Link ym. viittaavat Scheffiin, joka on väittänyt, että nimenomaan hoitomenetelmät ovat niitä, jotka aiheuttavat negatiivisia vaikutuksia yksilöiden elämään eli leimautumista ja muita psykiatristen laitosten epäinhimillisiä vaikutuksia. (Link ym. 1997, 177-178.)

Jotta voimme helpommin ymmärtää sitä prosessia, joka käsittää leiman haitalliset vaikutukset ihmisten elämään sairauden läsnäollessa ja toisaalta myös silloin kun oireet ovat jo hävinneet, on syytä tarkentaa aikaisempaa leima-käsitteen määrittelyä. Leima tarkoittaa siis merkkiä, joka kohdistetaan henkilöön, jotta hänet voidaan erottaa muista ja jotta hänet voidaan yhdistää epätavalliseen luonteen laatuun. Näin saadaan leiman kolmas aspekti, joka viittaa leimatun henkilön hylkäämiseen ja eristämiseen. Leima tulee esiin esimerkiksi silloin, kun mieleltään sairas henkilö on sairaalahoidossa. Tällöin luodaan mielikuva ja oletus, että henkilö on vaarallinen, kykenemätön ja epäluotettava, mikä johtaa välttelemiseen ja käyttäytymisen muotoihin. Leima sisältää siis kognitiivisia ja behavioristisia komponentteja. Juuri ne käsitykset, jotka koskevat sitä kuinka mielisairauksien vuoksi leimattua henkilöä kohdellaan, saavat korostuneen merkityksen. Tämä ilmenee etenkin silloin, kun yksilö uskaltautuu etsimään ystäviä, työtä tai laajentamaan sosiaalista ympäristöään. Nämä kohtaamiset tuottavat tilanteita, jotka johtavat siihen, että leimatun itsetunto horjuu entisestään. Linkin ym. tutkimuksissa kävikin ilmi, että mielisairaalassa olleet pyrkivät pitämään menneisyytensä salassa nimenomaan hylkäämiskokemusten pelossa. Etenkään työnantajille menneisyyttä ei haluta paljastaa. Tilannetta lisäksi pahentaa se, että muut saattavat jatkaa hylkäämistä, vaikka oireet ovat hävinneet. Tämä aiheuttaa sen, että leimasta eroon pääseminen vaikeutuu entisestään.

Leiman aiheuttamat traumat saattavat kummitella mielessä vielä pitkään ja aiheuttaa siten negatiivisia vaikutuksia myös sairauden jälkeiseen elämään. Hylkäämispelot aiheuttavat vetäytymistä ja salailua, joka johtaa etenkin eristäytymiseen. (Link ym. 1997, 179-180.)

Ulvinen (1993, 19) viittaa Sipilän tutkimuksiin ja toteaa että leimautumisessa ehkä oleellisinta onkin sen ennustava piirre. Sosiaalinen leimaaminen usein vain vahvistaa yksilön tunnetta omasta poikkeavuudestaan. Symbolisen interaktionismin edustajat puhuvatkin itsen symbolisesta uudelleenorganisoinnista, jossa poikkeavaksi leimattu muuttaa käyttäytymistään sosiaalisen ryhmän painostamana häneen liitettyjen ominaisuuksien suuntaan. Tämä edelleen vahvistaa ryhmän käsityksiä leimatun yksilön ominaisuuksista. Vahvistusteorian mukaan yleiset asenteet vahvistavat näin myös vähemmistönä olevan ryhmän poikkeavuutta. (Ulvinen 1993, 19.)

Olemme siis todenneet, että leimautumisprosessia tarkastellessa on oleellista huomioida sekä ympäristön (leimaajien) suhde leimattavaan kohteeseen, mutta oleellisesti myös leimatun suhde leimaajiin (ympäristöön). Seuraavassa esittelen leimautumisteoreettisen suuntauksen, joka huomioi nimenomaan nämä kaksi vuorovaikutuksen suuntaa, jotka leimautumisprosessiin liittyy.

3.4 Leimautumisteoreettinen näkökulma; stigmatointi ja Erving Goffman

Sosiologisessa tutkimuksessa poikkeavuutta on selitetty monesta näkökulmasta. Eri poikkeavuuden selitysmallit ovat kiinnittyneet eri poikkeavuuksiin. Poikkeavuusteemaan liittyen on tutkittu esimerkiksi rikollisuutta, rotusyrjintää, päihteiden käyttöä, seksuaalista käyttäytymistä, itsemurhia ja luonnollisesti tämän tutkimuksen pääteemaa, mielenterveyshäiriöitä. Kuten olen jo aiemmin tullut maininneeksi, yksi vahva poikkeavuutta selittävä malli perustuu *leimautumisteoreettiseen suuntaukseen*. Tämä 1960-luvulta juurensa saanut suuntaus on täysin toisenlainen teoria perinteisille kausaalisille poikkeavuusteorioille, joiden mukaan poikkeavuus on ongelma johon yhteiskunnan on puututtava kohdistamalla toimenpiteitä. Leimautumisteoreettinen suuntaus asetti perinteiset

väitteet ylösalaisin toteamalla, että poikkeavuus ei johda kontrolliin vaan kontrolli poikkeavuuteen. (ks. Laine 1991, erit. 196- 197.)

Tässä osuudessa perehdytään siis tarkemmin leimautumisteoreettiseen suuntaukseen ja leiman käsitteeseen. Leimautumisteoria ja erityisesti käsite stigma muodostavat tässä tutkimuksessa keskeisen teoreettisen viitekehyksen. Käsittely tulee perustumaan Amerikkalaisen *Erving Goffmanin* (1922-1982) näkemyksiin poikkeavuudesta. Goffman oli tunnettu vaikuttaja niin sosiologian, sosiaalipsykologian, antropologian kuin kielitieteidenkin piirissä (Peräkylä 2001, 347-348) ja häntä pidetään yhtenä toisen maailmansodan jälkeisen sosiologian huomattavimpana hahmona (ks. Heiskala 1991). Goffmania voidaan pitää ainakin poikkeavuuden sosiologina, dramaturgisen sosiologian kehittäjänä, mikrososiologina, vuorovaikutuksen järjestyksen tutkijana, minän kriitikkona ja kehysanalyytikkona. Hänen tuotantonsa käsittää kaikki nämä kuusi aluetta, ja jokainen niistä tuottaa hieman erilaisen käsityksen siitä, mihin hän työssään pyrki. Käsitys Goffmanista poikkeavuuden sosiologina on kuitenkin mainituista alueista kapein. Olisi myös väärin ajatella poikkeavuuden sosiologiaa Goffmanin työn ytimeksi sillä pikemminkin se on yksi niistä alueista, joilla hänen yleisempi lähestymistapansa on tuottanut hedelmällisiä tuloksia. (Heiskala 1991, 90-91.)

3.4.1 Goffman ja Chicagon koulukunta

Goffmanin työn lähtökohta on ollut Chicagon koulukunnan etnografiassa. Chicagon koulukunta vaikutti Chicagon yliopistossa erityisesti 1920- ja 1930-luvuilla. Se toi poikkeavuuden tutkimisen ja kriminologian lopullisesti sosiologiseksi tieteeksi. Chicagon koulukunta tutki nimensä mukaisesti Chicagon kaupunkia. Sen tutkimus oli keskeisesti urbaanin suurkaupungin sosiaalishistoriallista kartoittamista. (Laine 1991, 47.) Niinpä Chicagon koulukunta toikin laadullisen etnografisen tutkimusotteen kaupunkiyhteisöjen tutkimiseen (Peräkylä 2001, 347). Tutkimusmenetelminään koulukunta käytti kenttähavainnointia, haastatteluja, omaelämäkertoja, oikeusistuimen dokumentteja,

sosiaalivirkailijoiden raportteja jne. Nämä menetelmät lainattiin antropologian piiristä. Koulukunnan keskeinen anti liittyikin nimenomaan poikkeavan käyttäytymisen ja sosiaalisten ongelmien löytämiseen ja tutkimiseen. Tämä tarkoitti mielenterveyshäiriöiden, prostituution, itsemurhien, alkoholismin, lapsikuolleisuuden, nuorisorikollisuuden, tautien ja köyhyyden esille nostamista. Näitä selittämään Chicagon koulukunta toi sosiaalisen disorganisaation eli sosiaalisen hajoamisen käsitteen, joka tarkoitti sellaista tilaa, jossa perinteinen ihmisten välinen yhteisymmärrys murtuu tai häviää. Suurkaupungin hajonnut ja anonymi elämäntapa kuvaa hyvin tätä. Chicagon koulukuntaa voidaan kuitenkin pitää epäilyttävänä siinä mielessä, että se johtaa ajatuksensa kehäpäätelmään. Esimerkkinä rikollisuus: rikollisuutta käytetään ensin kriteerinä todistamaan alueen disorganoituvuus ja sen jälkeen selitetään alueen disorganisaatio rikollisuudella. Chicagon koulukunnan puolustuksena pidettäköön sitä, etteivät kaikki edustajat pyrkineet löytämään yhtä ainuttakaan syytä poikkeavuudelle. Jotkut nimittäin näkivät poikkeavuuden vain erilaisuutena, vaihtoehtoisena tapana elää ja korvata yhteiskunnan perinteiset instituutiot, eivätkä siis minkään erityisen syyn aiheuttamana ”sairautena”. (Laine 1991, 48-49.) Goffmanille yksilö oli lähinnä ympäristön oikku (ks. Goffman 1969, alkusanat).

Goffman imi siis vaikutteita Chicagon koulukunnalta, siitä ilmapiiristä, jossa esim. *George Herbert Mead (1863-1931)* oli vaikuttanut muutamaa vuosikymmentä aiemmin. 1960-luvulle asti Goffman nojasi töissään systemaattisesti kerättyihin etnografisiin aineistoihin, mutta siitä eteenpäin hän lähinnä viittasi omiin arkihavaintoihinsa, lehtileikkeisiin, TV-ohjelmiin eli kaikkeen käsillä olevaan sosiaalista maailmaa esittävään materiaaliin. (Peräkylä 2001, 347-348.) Goffmanin (ks. 1969, alkusanat) tavoitteena oli eritellä sosiaalista elämää yleensä. Tuona aikana eli 1950-1960-luvulla Yhdysvalloissa kehittyi *leimautumisteoreettinen suuntaus*, jonka kehittämisessä Goffmannilla oli merkittävä rooli. Muita merkittäviä klassisia leimautumisteoretikkoja olivat esimerkiksi *Howard S. Becker* ja jo aiemmin mainittu *Edwin Lemert* (Kääriäinen 1994, 19-20), mutta nimenomaan Goffmania pidetään leimautumisteorian kehittäjänä hänen teostensa *Asylums (1961)* ja *Stigma (1963)* pohjalta (Heiskala 1991, 91).

Leimautumisteoreettisen suuntauksen näkökulman mukaan poikkeavuuden tutkimuksessa on erityisen tärkeää kiinnittää huomio nimenomaan niihin tuotantoprosesseihin ja tuotantoinstituutioihin, jotka määrittelevät ja luokittelevat ihmisiä eri tavoin poikkeaviksi. (Kääriäinen 1994, 19.) Kun poikkeavuuden *oppimisteoriassa* poikkeavaksi tullaan oppimalla sosialisatiossa vähittäin tietty poikkeavan käyttäytymisen malli, *leimautumisteorian* mukaan poikkeavuus johtuu siitä, että ympäristön käytös leimaa jonkin ihmisen poikkeavaksi (Heiskala 1991, 91). Leimautumisteoreetikoista Becker on selittänyt poikkeavuutta korostamalla yhteiskunnallisten ryhmien tapaa määrittää tietyt ryhmät poikkeaviksi tai yhteisöön kuulumattomiksi. Beckerin näkökulmasta poikkeavuus ei ole henkilön tekemän teon ominaisuus, vaan seurausta siitä, että muut soveltavat poikkeavaksi tulkittuun käyttäytymiseen sääntöjä ja sanktioita. Poikkeava käyttäytyminen on siis käyttäytymistä, jonka muut ihmiset poikkeavaksi määrittelevät. (Nouko-Juvonen 1998, 232.)

Kuitenkin erityisen kiinnostavaa leimautumisteoreetikkojen tuotannossa on se, että niissä ei olla kiinnostuneita leimaamisesta yksinomaan leimaajan toiminnan näkökulmasta, vaan myös tavoista, joilla leimatut itse osallistuvat aktiivisesti leimautumistapahtumaan. Leimautumisteoreetikoista muun muassa Goffmanin keskeinen sanoma on ollut, että poikkeavuuden syntymisessä on todella kysymys kahdensuuntaisesta vuorovaikutuksesta. Tällöin poikkeavaksi määrittyneeseen ihmiseen kohdistetaan tiettyjä säännönmukaisia tulkintoja ja toimenpiteitä, jotka aiheuttavat muutoksia hänen minäkäsityksessään (minuudessa) ja arvomaailmassaan. Samalla nämä taas helpottavat poikkeavaksi määrittämistä. Goffman on korostanut, että poikkeavaksi määrittämisessä ja näin määritellyn ihmisen yrityksistä tulla toimeen poikkeavan roolinsa kanssa, muodostuu erityinen *sosiaalinen ura*. Uralla on tietty subjektiivinen mielensä, joka motivoi uralla etenemiseen ja tätä mieltä muokkaa suhteellisen pysyvä sosiaalinen rakenne normeineen ja rooliodotuksineen. (Kääriäinen 1994, 19-20.) Jokainen *moraalinen ura* ja tämän takana jokainen minuus muotoutuu sen järjestelmän sisäpuolella, jossa yksilö on, olipa se sitten yhteiskunnallinen laitos kuten mielisairaala tai henkilökohtaisten ja ammattisuhteiden muodostelma. Niinpä minuutta ei tässä mielessä voida katsoa kuuluvaksi minuuden omaavalle henkilölle, vaan pikemminkin sille sosiaalisen kontrollin mallille, joka vallitsee

henkilön itsensä ja häntä ympäröivien ihmisten keskuudessa. (Goffman 1969, 134.) Goffman kritisoikin erityisesti psykiatrista paradigmaa siitä, että se sijoittaa poikkeavuuden yksittäiseen yksilöön, jonka elämää sitten terapiassa tarkastellaan sairauskertomuksena. Sen sijaan se ei tarkastele terapeutista prosessia interaktiutilanteina, joissa jatkuvasti tuotetaan potilaalle poikkeajan stigma, jonka taakse voi syntyä vain poikkeajan identiteetti. (Goffmanin 1967 mukaan Heiskala 1991, 91.)

Goffmanin tuotantoon siis vahvasti kuuluva *moraalisen uran* käsite kuvaa yksinkertaisimmillaan sanottuna stigmatisoidun ihmisen elämää. Ura toteuttaa siis sellaista sosialisointia prosessia, joka alkaa siitä, että ihminen tulee tietoiseksi stigmastaan. Hän ymmärtää, että hänellä on jokin stigma ja että sillä on tietynlaiset vaikutukset. Ura etenee kehittämällä niitä strategioita, joilla stigma tuodaan esiin tai yritetään peittää ja rajoittaa sen vaikutusalaa. Tässä vuorovaikutuksessa leimattu henkilö oppii ymmärtämään tilannetta normaalien näkökulmasta ja katsomaan itseään leimattuna. Kaikki nämä ns. oppimiskokemukset ja vaiheet ovat tärkeitä vaiheita moraalisen uran myöhemmälle kehitykselle. Identiteetin kehitys voi kuitenkin olla hyvinkin heilahtelevaa esimerkiksi niillä henkilöillä, jotka leimautuvat vähitellen tai ymmärtävät leimautumisensa vasta myöhemmällä iällä. He ovat oppineet normaaliuden ja leimaamisen ennen kuin ovat itse joutuneet kohtaamaan ja näkemään itsensä puutteellisena, leimattuna, ja siten he voivat suhtautua itseensä kriittisemmin ja helpommin itseään paheksuen. (Goffmann 1969, 45-54.)

3.4.2 Stigma ja leimautuminen

Mitä Goffman sitten tarkoitti käsitteellä stigma? Goffmanin mukaan stigma tarkoittaa siis *leimaa*, yhteisön yksilöön lyömää poltinmerkkiä, jolla leimataan yksilö jollakin tavoin poikkeavaksi (ks. Goffman 1963). Leimautuminen voidaan nähdä tilanteena, jossa yksilö eristetään sosiaalisen hyväksynnän ulkopuolelle (Goffman 1963, 9). Se, millä tavoin leima yksilöön asetetaan, on pitkälti riippuvainen sosiaalisen kanssakäymisen tilanteesta. Kohdatessamme ensimmäistä kertaa jonkin henkilön meillä on tapana välittömästi mieltää

hänet kuuluvaksi johonkin tiettyyn luokkaan hänen ominaisuuksiensa perusteella. Sen perusteella millainen hän on ja millaisia ominaisuuksia hänellä on, me pyrimme ennakoimaan hänen sosiaalisen identiteettinsä. Useinkaan emme ole edes tietoisia omista vaatimuksistamme tai oletuksista, joita toisiimme kohdistamme ennen kuin ne joko käyvät toteen tai eivät. Me voimme äärimmäisessä tapauksessa mieltää ihmisiä vaarallisiksi tai heikoiksi sen perusteella millaisia ominaisuuksia me uskomme hänellä olevan. Tällöin me tulemme mielessämme alentaneeksi hänet kokonaisesta ja tavallisesta ihmisestä häpeälliseksi ja alennetuksi ihmiseksi. Näin me samalla luomme hänelle leiman eli stigmat, erityisesti silloin kun sen häpäisevä vaikutus on laaja. (Goffman 1963, 11-12.)

Käsitettä stigma käytetään kun viitataan johonkin ominaisuuteen, joka on erittäin häpeällinen. Stigma voidaan siten ymmärtää erityisenä suhteena ominaisuuksien ja stereotyyppien välillä. Stigma tai leima koostuu kahdesta perspektiivistä: se voi viitata joko välittömästi näkyvään ominaisuuteen tai sitten ominaisuuteen, jota ei välttämättä voi heti nähdä. Stigma voidaan lisäksi erottaa kolmeen tyyppiin. Ensinnäkin stigma voi olla *ruumiiseen liittyvää*, joka voi johtua esimerkiksi fyysisistä epämuodostumista tai fyysisistä vammoista. Toiseksi stigma voi liittyä yksilön *tahraantuneeseen maineeseen*, joka johtuu esimerkiksi heikosta tahdosta, hallitsevista tai luonnottomista mielihaluista, epäluotettavuudesta, jäykistä uskomuksista tai epärehellisyydestä. Näistä esimerkkinä Goffman mainitsee mm. mielisairaat, homoseksuaalit, vangit ja erinäisistä riippuvuuksista kärsivät kuten alkoholistit. Kolmanneksi erotellaan stigmat, jotka liittyvät *rotuun, kansallisuuteen tai uskontoon*. Näitä ominaisuuksia peritään sukuperästä. On siis käynyt ilmi, että erilaiset ominaisuudet piirtävät viivoja ihmisryhmien välille. Niitä, jotka onnistuvat olemaan erottautumatta negatiivisessa mielessä ominaisuuksiensa perusteella tietyistä odotuksista kutsutaan *normaaleiksi*. (Goffman 1963, 13-15.) Tällöin ”epänormaaleiksi” määrittyvät kaikki ne, jotka ovat jollain tavalla erilaisia tai yleisestä normaalin käsityksestä poikkeavia.

Goffman on siis tutkinut niitä tilanteita, joissa normaalius kohtaa poikkeavuuden ja vakuuttunut siitä, että stigma on yhteydessä stereotyyppisiin käsityksiin sekä tiedostamattomiin oletuksiin ja normeihin. Normaaliuden ja poikkeavuuden kohtaamista

korostaa nimenomaan se, että leimautumista ei nähdä täysin inhimillisenä asiana. Tällainen ajattelu aiheuttaa jatkuvan kierteen siitä, että me samalla tulemme harjoittaneeksi – vaikkakin usein ajattelemattomasti – syrjinnän muotoja ja vähennämme yksilöiden elämän eri mahdollisuuksia. Koska meillä on tarve selittää asioita järkipäisesti, meidän on myös selitettävä poikkeavaa toimintatapaa. Näin me muodostamme leimateorian, ideologian selittämään yksilön huonommuutta. (Goffman 1963, 15.)

Keskeistä leimautumista koskevassa ajattelussa on myös se, että leimattu henkilö itse pyrkii ajattelemaan identiteetistään samoin kuin me. Leimatun suurin toive usein saattaa liittyä normaaliuteen, eli siihen että hän voisi olla kuka muu tahansa, jolla on oikeus muutoksiin ja mahdollisuuksiin. Hän saattaa myös ymmärtää, vaikkakin yleensä melko hienovaraisesti, että mitä tahansa toiset sanovat, he eivät oikeasti hyväksy häntä eivätkä ole valmiita kohtaamaan häntä tasavertaisesti. Normaalien toiminta aiheuttaa leimatun itse vaatimusten ja itsen välille kuilun, joka tarkoittaa lähinnä halua muuttaa itseä normaaliksi, mikäli se vain on mahdollista. Tämä usein tarkoittaa hakeutumista esimerkiksi plastiikkakirurgille, näönkorjausleikkauksiin tai lukutaidon opetukseen jne. Henkilöt ovat siis valmiita lähes mihin tahansa, mikä lupaa muutosta heidän tilaansa. Toisaalta leimattu henkilö voi myös yrittää korjata epäsuorin keinoin omaa tilaansa uhraamalla runsaasti henkilökohtaista energiaa hallitukseen joitain alueita, joiden ajatellaan olevan heidän ulottumattomissaan. Esimerkkejä tällaisista Goffman mainitsee vaikkapa fyysisesti vammautuneiden erilaiset urheilusuoritukset tai vaikkapa sokeutuneen henkilön opettelu taitavaksi vuorikiipeilijäksi. (Goffman 1963, 17- 21.)

Leimautunut voi myös pyrkiä kaikin tavoin salaamaan leimansa. Hän voi yrittää peittää näkyvät stigman merkit ja siten kätkeä koko leimautumista aiheuttavan asian. Toisaalta hän voi esiintyä muiden seurassa siten, että hänellä ei olisi edes mitään leimaa tai että ainakin hän tulee hyvin toimeen sen kanssa. Leima voi kohdistua myös muihin kuin itse leimautuneeseen. Esimerkiksi mielisairaapotilaan vaimo saattaa pelätä, että heidän salaisuutensa paljastuu ja siksi vältellä ihmisten tapaamisia. Aina leimautunut ei kuitenkaan ryhdy peittelemään stigmaansa. Leimattu voi myös omasta tahdostaan tuoda esiin stigman symbolin. Tämä voi tarkoittaa vaikkapa sokealla tummia silmälasia ja valkoista keppiä tai

kuulolaitetta ja kovaäänistä puhetta, jotka hän tuo selkeästi esiin. Goffmanin mukaan tämä voi tarkoittaa sitä, että henkilö hyväksyy itsensä ja kunnioittaa itseään, ja siten kokee, ettei hänen tarvitse peittää ”vikojaan”. (Goffman 1969, 109, 115, 123-127.)

Sosiaalisissa tilanteissa, joissa normaalius kohtaa poikkeavuuden, leimattu henkilö voi kokea itsensä uhatuksi leimansa vuoksi siten, että se alkaa näkyä hänen omassa käyttäytymisessään. Kun leiman vaikutus näkyy sosiaalisissa tilanteissa negatiivisesti, leimattu reagoi siihen puolustautuen. Huonojen kokemusten myötä leimattu voi alkaa pelätä ja ahdistua sosiaalisista tilanteista, mikä saattaa johtaa eristäytymiseen, mutta suora tilanteeseen reagointi näkyy usein käyttäytymisen muutoksena. Tilanne ei etene sulavasti, sillä näissä vuorovaikutuksen tilanteissa myös ”normaalit” tulevat usein hyvin epävarmoiksi. He haluavat auttaa, mutta leimattu voi kokea avun turhaksi ja reagoida tällöin siihen tavalla, joka voi ilmetä aggressiivisena käyttäytymisenä tai toisaalta ujoutena. Tämä voi tuottaa vääriä vaikutelmia normaaleille. He saattavat kokea, että mikäli osoitetaan sympatiaa leimatun tilaa kohtaan, ylitetään omat oikeudet tai jos leimatun tilanne unohdetaan kokonaan, häneltä saatetaan vaatia mahdottomia tai vähätellä hänen kärsimyksiään. Leimattu kuitenkin selviää näistä tilanteista hyvin, sillä hän kohtaa niitä useammin kuin ”normaalit”. Eniten ymmärrystä leimautunut saa kuitenkin niiltä, jotka ovat myös leimautuneita. (Goffman 1969, 28-21.)

Leimautunut henkilö näkee itsensä myös muiden näkökulmasta. Tuon näkökulman muodostavat normaalit ja laajempi yhteiskunta. Nämä näkökulmat aiheuttavat kuitenkin ristiriitaisuutta leimatun henkilön näkemyksissä itsestä. Leimattua neuvotaan (normaalien toimesta) näkemään itsensä ”kokonaisena ihmisenä” ja tuntemaan olonsa kuin kuka tahansa muu ilman tyyppittelyä tai kategorisointia. Mutta yleinen asenne voi kuitenkin aiheuttaa sen, että leimatulle tulee sellainen olo, että hän ei saa tuntea itseään katkeraksi tai harmistuneeksi tai että hän ei saisi tuntea itsesääliä, vaan hänen pitäisi olla ulospäinsuuntautunut ja seurallinen. Normaalit eivät tarkoita tällä useinkaan mitään pahaa, he eivät vain tiedä miten toimia paremmin. Niinpä leimautunut voikin ottaa opettajan roolin ja omalta osaltaan auttaa tilannetta, jossa hän huomaa poikkeavuuden kohtaamisen

tuottavan ongelmia. Hän voi pyrkiä ”murtamaan jäätä” ja vähentää jännitystä olemalla itse esimerkiksi asiallinen ja avoin ja pyrkiä käyttämään keinoinaan huumorintajua. Tällä tavoin hän voi auttaa muita suhtautumaan tahdikkaasti häneen. (Goffman 1969, 139-149.)

Leimautunut voi joutua kuitenkin olemaan hienovarainen esimerkiksi käyttäessään huumorintajua. Normaalit olettavat poikkeavien pitäytyvän omassa roolissaan. Tämä tarkoittaa sitä, että poikkeavan ei hyväksytä rikkovan hänelle kuuluvia rajoja. Esimerkiksi vammautuneen ”vitsailu” omasta tilastaan ei sovi normaalien kuvaan poikkeavuudesta, vaan se aiheuttaa lähinnä hämmennystä. Normaalit olettavatkin, että poikkeavat tietävät oman paikkansa eivätkä edes pyri muuhun. Normaalit voivat harjoittaa näin ollen muodollista hyväksyntää poikkeavia kohtaan. Lisäksi huomaamme, että poikkeaville suunnattu kehoitus hyväksyä itsensä sellaisena kuin on ei siten kehoita hyväksymään itseään leimatun omien näkemysten mukaisesti, vaan niiden näkemysten, jotka normaalit (yhteisö) ovat määrittäneet. Yhteiskunta antaa siis leimautuneen ymmärtää, että hän on laajemman yhteisön jäsen: Se merkitsee sitä, että leimautunut on kyllä ”normaali” ihminen, mutta kuitenkin ”erilainen” jossakin suhteessa, ja että olisi tyhmää kieltää edes sitä. Tämä erilaisuus tietysti johdetaan ja määrätään yhteisöstä. Leimattu joutuukin miettimään näkemyksiään itsestä; sitä mitä hänen pitäisi ajatella itsestään ja omasta identiteetistään. Tässä prosessissa ovat mukana myös ammattilaiset, jotka ohjaavat leimautunutta omien näkemystensä mukaisesti. (Goffman 1969, 143-150.)

Goffman oli siis kiinnostunut niistä keinoista, joilla stigmatisoitu peittelee stigmojaan; esittää itseään ja pitää yllä kasvojaan. Hänen mielestään tällaiset ”normaalin” ja stigmatoidun kohtaamiset ovat sosiaalisen elämän perustilanteita, joissa ihmisen sosiaalisuuden erityinen luonne paljastuu. Toisen stigma synnyttää hämmennyksen, joka on hallittava. Leimautuminen nähdään siis kahdensuuntaisena vuorovaikutuksena, jossa stigman kantajat ovat tavallaan yhteisöllisesti ja oikullisesti määriteltyjen tuomitsevien ja rajoittavien normien seurausten sijaiskärsijöitä. (ks. emt.)

3.5 Tutkimuskysymykset ja niiden kasvu teoreettisen viitekehyksen pohjalta

Olen edellä käsitellyt teemoja joissa hahmottuu se yhteiskunnan tila, joka nähdään olevan valloillaan poikkeavuuden ilmenemisessä ja siihen suhtautumisessa. Tässä tutkimuksessa kuitenkin tarkastellaan ikään kuin yhtä askelta näistä teemoista eteenpäin, sillä tarkastelun kohteena on poikkeavien henkilöiden oma suhtautuminen itseensä (omaan suhtautumiseen). Tämä itseensä suhtautuminen tapahtuu kuitenkin välittyneenä siitä, miten muut suhtautuvat häneen eli miten poikkeavat suhtautuvat muiden suhtautumiseen. Ja koska tässä tutkimuksessa tutkitaan kielessä käytettyjä ilmauksia, kysymykset muotoutuvat puhetta ja puhumisen tapoja korostavaksi. Olen aiemmin tuonut esiin tutkimukseni sisältöä ja yhteiskunnallista merkitystä. Pohdiskellessani tutkimukseni yhteiskunnallista hyötyä, olen esittänyt kysymyksiä ja tuonut esiin keskustelua laajalti. Tässä yhteydessä on kuitenkin hyvä spesifioida vielä tarkemmin tutkimuskysymykset.

Tutkimuskysymykset ovat tiivistettynä seuraavanlaiset:

- 1. Millaisia puhumisen tapoja akateemisesti koulutetut mielenterveyskuntoutujat käyttävät puheessaan omasta leimautumisestaan tai leimautumiskokemuksistaan, millä tavoin he käsittelevät ja perustelevat niitä?*
- 2. Miten he puheessaan määrittelevät oman roolinsa leimautumisprosessissa?*

4 TUTKIMUKSEN METODOLOGIA

4.1 Teemahaastatteluaineisto ja sen hankinta

Tutkimukseni empiirinen osuus koostuu erääseen *mielenterveyskuntoutusta tukevaan hankkeeseen* osallistuneiden, akateemisesti koulutettujen ja työelämässä jo mukana olleiden henkilöiden haastatteluista. Haastateltavia oli *seitsemän*, joista kolme oli naisia ja neljä oli miehiä. Iältään he olivat 35–53-vuotiaita. Kokonaismäärään vaikutti pitkälti omat resurssini toteuttaa haastattelut sekä sijainnillisesti että taloudellisesti, mutta vaikuttavana tekijänä oli myös se, että juuri tähän ryhmään kuuluvien eli jo työllistyneiden ja akateemisesti koulutettujen määrä oli projektin asiakkaiden keskuudessa loppujen lopuksi melko pieni. Uskon kuitenkin tämän määrän olleen sopiva ajatellen tutkimuksen laajuutta ja tarkoitusta (opinnäyte). Myös haastattelujen keston vuoksi koen, että määrä oli riittävä litterointityön kannalta. Haastattelut kestivät keskimäärin 75:stä 95 minuuttiin. Haastattelujen arvioitu kesto oli noin tunnin, mutta ajan pidentyminen johtui lähinnä siitä, että käsiteltävä aihepiiri oli arkaluontoisuudessaan sellainen, että varsinaiseen aiheeseen ei juurikaan voitu paneutua kovin nopeasti. Haastateltava kertoi aluksi vapaamuotoisesti taustastaan melko paljon. Tämä tuntuikin välttämättömältä, koska asiat vaativat syvällistä pohdintaa ja siten luottamuksen rakentaminen haastattelijan ja haastateltavan välille vaati aikaa. Toisaalta haastateltavan omaehtoinen kertominen haastattelun alussa rakensi hyvää pohjaa sille, että kokonaisuuden ymmärtäminen selkiintyi.

Haastateltavista kaikki olivat siis olleet *jo mukana työelämässä*, vaikka *osa olikin juuri haastatteluhetkellä työttömänä* joko oman terveydellisen tilan tai työnsaamisvaikeuksien vuoksi. Työllistyminen oli käytännössä tapahtunut joko suoranaisesti projektin kautta tai oma-aloitteisesti. Pääsääntöisesti mielenterveyskuntoutujien työllistyminen lähtee liikkeelle erinäisillä työkokeiluilla, jotka kestävät muutamasta kuukaudesta jopa vuosiin riippuen omasta henkilökohtaisesta tilanteesta. Tällöin kuntoutuminen voi joillakin merkitä jatkuvaa vuorottelua työttömyyden tai työssäolon välillä. Oleellista on kuitenkin yksilöllinen työkyntöisuuden arvioiminen ja sen puitteissa toimiminen.

Yhteistä haastateltaville oli siis heidän *korkea koulutuksensa*. Haastateltavista kuudella oli akateeminen loppututkinto, yhden opinnot korkeakoulussa olivat jääneet loppututkintoa vaille. Mielenkiintoni tässä tutkimuksessa keskittyi nimenomaan yliopistossa tai muissa korkeakouluissa opiskelleisiin henkilöihin, vaikka hankkeesta olisi ollut mahdollisuus valita myös muita kuin korkeasti koulutettuja, samoin kuin työllistymisen kannalta eri vaiheessa olevia kuntoutuja. Haastateltavien rajausta koskeva toinen valintani kohdistui siis työllistymisvaiheeseen. Tämä valintani perustui siihen, että halusin tuoda esiin työn merkityksen tai työn saamisen merkityksen kuntoutujan elämässä ja siitä aiheutuvat vaikutukset esimerkiksi itsetuntoon. Toisaalta ainakin osa tässä työllistymisvaiheessa olevista kuntoutujista oli saanut jonkin verran etäisyyttä sairautensa akuuttiin tilanteeseen ja pystyi siten erittelemään aikaisempia kokemuksiaan melko selkeästi ja jäsentyneesti. Asiat olivat heillä siis tuoreessa muistissa, vaikkakin osa käsiteltävistä asioista oli läsnä myös nykyhetkessä. Oleellista kuitenkin oli, että tämä ryhmä pystyi näkemään ja erittelemään sen muutoksen, mikä työllistymisen seurauksena oli tapahtunut, eli sen millä tavoin työllistyminen oli vaikuttanut heidän identiteettiinsä, kokemuksiinsa itsestä jne. Samalla saatiin ainakin jonkinlaista etäisyyttä työttömyydestä aiheutuvaan leimaan, eli ikään kuin leiman "kaksinkertaistumiseen". Toisin sanoen leimautumisen tarkastelu pystyttiin rajaamaan lähes pelkästään mielenterveyshäiriöstä johtuvaksi, ilman työttömyyden aiheuttaman leiman mukanaoloa.

Potentiaalisia haastateltavia lähestyttiin yhteistyönä hankkeen työntekijöiden kanssa. Työntekijät kartoittivat aluksi mahdolliset haastateltavat ja sen jälkeen alustavasti ehdottivat heille mahdollisuutta osallistua haastateltaviksi. Haastateltavia pyydetessä on tärkeää, että tutkittavien ja tutkijan välillä ei vallitse sellaista riippuvuussuhdetta, joka voi vaikuttaa olennaisesti tietojen antamisen vapaaehtoisuuteen ym. (Eskola & Suoranta 2001, 55). Niinpä esittäessään asiaa, hankkeen työntekijät korostivat, että tutkimus ei suoranaisesti kuulu hankkeeseen, vaan se on itsenäinen työ. Käytännössä tällä pyrittiin varmistamaan se, että projektiin kuuluminen ei saisi tuntemaan henkilöä velvolliseksi osallistumaan haastatteluun, vaan tärkeää nimenomaan oli se, että haastateltavat suostuivat omaehtoisesti.

Miettimisajan ja alustavan suostumuksen jälkeen hankkeen työntekijät toimittivat postitse jokaiselle haastateltavalle laatimani suostumuskirjeen (liite 1), jossa pyrittiin toki motivoimaan henkilöitä saapumaan haastatteluun, mutta oleellisesti kertomaan heille myös tiedot tutkimuksen sisällöstä, haastattelun tyylistä, käsiteltävistä teemoista, toteutustavasta (esim. nauhoitus) ja -paikasta, vastuuhenkilöistä ja etenkin luottamuksellisuudesta. Kirjeessä tuotiin myös esiin se, että haastateltavalla on alustavasta suostumuksesta huolimatta edelleen mahdollisuus kieltäytyä haastattelusta milloin tahansa (ks. Mäkelä 1987, 187). Myös kirjeessä mainittiin tutkimuksen olevan itsenäinen hanke. Lisäksi pyydettiin kirjallista suostumusta, joka oli lupa toimittaa haastatteluun tullessa. Kaikki haastateltavat toimittivat kirjeen allekirjoitettuna.

Hankkeen työntekijät toimittivat minulle aikataulun sopimistaan haastatteluajoista. Koska haastattelut suoritettiin projektin tiloissa ja siten sijainnillisesti melko kaukana omasta asuinpaikastani, haastattelupäivien määrä oli rajallinen. Omien ehdotelmieni mukaan haastattelut tehtiin: 12.2, 13.2, 19.2 ja 20.2.2004 siten, että yhtä haastattelupäivää kohden oli korkeintaan kaksi haastattelua.

Tutkimusmenetelmäksi valitsin haastattelun, koska pidin ehdottomana lähtökohtana sitä, että tutkimuskohteiden oma ääni pääsee kuuluviin ja että rakennan tutkimukseni nimenomaan heidän puheenvuorojensa pohjalta. Rakensin haastattelurungon siten, että se tukisi *puolistrukturoidun teemahaastattelun* käytäntöjä. Valitsin puolistrukturoidun haastattelun sen mahdollistaman joustavuuden vuoksi. Halusin nimenomaan välttää haastattelutilanteessa liian kaavamaista ja orjallista etenemistä käsiteltävissä aiheissa. Toisaalta kokemattomana haastattelijana oli helpompaa ottaa jonkinlainen tuki haastattelukysymysten (liite 2) avulla. Lisäksi ajattelin, että koska kyseessä oli arkaluontoisen aihe, voisi haastateltavien kannalta olla helpompaa, jos haastattelijalla olisi etukäteen mietityt teemat mielessä ja näin ollen myös jonkinlainen keskustelun vetäjän rooli haastattelun aikana. Siten puolistrukturoitu teemahaastattelu tuntui hyvältä vaihtoehdolta. Puolistrukturoidussa teemahaastattelussa ydin onkin siinä, että kysymykset on määrätty ennalta ja ne ovat kaikille samat. Lisäksi haastateltavat voivat vastata

kysymyksiin omin sanoin. Ideana onkin, että haastattelu on muodoltaan mahdollisimman vapaata ja joustavaa, jolloin puhe puolin ja toisin on ikään kuin "vain" keskustelua. Haastattelu kohdennetaan tiettyihin teemoihin, joista keskustellaan ja joiden varassa haastattelu etenee. Erityisen tärkeän menetelmästä tekee se, että tutkittavan oma ääni nimenomaan pääsee kuuluviin. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 47-48.) Omassa tutkimuksessani lähtökohtana pidin sitä, että haastattelevat itse määräävät, miten teemoja käsitellään, eli teemat tulivat ikään kuin vain tukemaan ja edistämään haastattelua. Tarkoitus oli, että tutkittavia pyrittiin kohtelemaan ikään kuin ”aktiivisina subjekteina” eikä ”passiivisina objekteina”, kuten Eskola ja Suoranta (2001, 58) ovat suosittelleet. Tämä merkitsi myös sitä, että haastateltavat saivat ikään kuin vapaasti hypellä teemasta toiseen. Loppujen lopuksi haastateltavat ottivat haastattelutilanteessa niin paljon vapautta, että haastattelunmuoto läheni enemmän *strukturoidutonta* kuin puolistrukturoitua haastattelumenetelmää. Näin ollen haastateltavat puhuivat lähinnä niistä teemoista joista halusivat ja syrjäyttivät muut. Tämä tekijä selkeästi muutti koko tutkimuksen näkökulmaa alkuperäisistä suunnitelmista poikkeaviksi.

Teemat haastattelutilannetta varten valittiin silmällä pitäen sen hetkisiä tutkimuskysymyksiä. Teemat ja niiden myötä myös haastattelukysymykset hahmottuivat haastateltavien taustojen osalta lähinnä sen tiedon varassa, jonka olin saanut keskusteluista projektin henkilökunnan kanssa. Tuo tieto rakentui lähinnä niihin tutkimuskohteita yhdistäviin seikkoihin, jotka käsitelivät muun muassa sen, että kullakin haastateltavalla oli tai oli ollut jonkinlaisia mielenterveysongelmia ja että he kaikki olivat pyrkimässä työelämään tai olivat jo mukana työelämässä. Tämän kohderyhmän taustatietojen ja niihin liittyvien olettamusten sekä teoriakatsauksen perusteella muotoilin käsitellyt kolme teemaa. Ne sisälsivät yhteiskunnallisen ja yksilöllisen puolen, vuorovaikutustilanteet ja oman käyttäytymisen.

Ensimmäinen teema rakentui siitä, *millaisia näkemyksiä haastateltavalla oli yleisistä asenteista mielenterveysongelmia kohtaan tämän päivän Suomessa*. Haastateltava pohti myös niiden muuttumista viime vuosikymmeninä ja sitä onko asenteiden muuttamiselle

tarvetta. Lisäksi haastateltava tarkasteli oman asenteen muuttumista ja siihen mahdollisesti liittyvää oman sairastumisen vaikutusta.

Toinen teema sisälsi näkemyksiä *mielenterveyspotilaiden asemasta yhteiskunnassamme*. Käsiteltävinä olivat asiat kuten oliko haastateltava itse kokenut jollakin tapaa erityistä kohtelu (esim. syrjintää) mielenterveysongelmansa vuoksi ja millaisissa tilanteissa. Samalla hän pohti myös kohtelun myötä heränneitä tunteuksiaan. Haastateltava kertoi myös siitä kuinka avoimesti hän oli omasta sairaudestaan kertonut ja miten siihen oli reagoiduttu. Lisäksi selviteltiin vertaistuen merkitystä ja sitä oliko haastateltava saanut ympäristöltään sellaista palautetta, joka oli saanut muuttamaan hänen käyttäytymistään (esim. tilanteiden välttely). Haastateltava pohti myös sitä, miten mielenterveysongelma oli vaikuttanut kokonaisuudessaan hänen elämäänsä, identiteettiin, itsetuntoon tai sosiaalisiin suhteisiinsa.

Kolmas teema koostui kysymyksistä, jotka koskivat *työelämän merkitystä mielenterveyskuntoutujalle*. Keskustelussa nostettiin esiin kysymyksiä työnsaamisen tärkeydestä ja sen vaikutuksista elämään. Lisäksi käsitellyiksi tulivat mielenterveyskuntoutujan asema työmarkkinoilla, omat työnhakukokemukset ja se millaiselta työssäolo oli tuntunut: oliko se auttanut haastateltavaa elämässä ja kuntoutumisessa ja oliko ympäristö suhtautunut haastateltavaan työnsaamisen jälkeen erillään tavoin. Lisäksi selviteltiin tuen tarvetta mielenterveyskuntoutujan työllistymisessä. Tällöin esiin nousivat projektin hyötyihin liittyvät asiat.

Kaiken kaikkiaan valmiiksi pohdittuja erillisiä kysymyksiä ja jatkokysymyksiä oli n. 60, mutta ne tulivat lähinnä vain tukemaan omaa työtäni. Kysymyslistaa käytin loppujen lopuksi hyvin vähän, vain teemat olivat selkeänä viitoittajana mukana. Tämä johtui nimenomaan siitä, että haastateltavat siis ohjailivat haastattelua pitkälti myös itse. Haastattelu rakentuikin pääasiassa keskustelusta, jossa asiat nousivat esiin joko haastattelijan tai haastateltavan omasta aloitteesta. Alkuperäisesti ajatuksesta poiketen edes kaikki pääkysymykset eivät loppujen lopuksi soveltuneet kaikille haastateltaville heidän tilanteestaan johtuen. Toisaalta joihinkin kysymyksiin vastaamista haastateltava tuntui välttelevän tarkoituksellakin. Myös teemojen käsittelyjärjestys havainnollistui heti

ensimmäisessä haastattelussa. Toisin kuin olin etukäteen ajatellut, keskustelu oli luontevinta aloittaa työllistymiseen liittyvällä teemalla. Se oli toisaalta helppoa, koska työllistymiseen liittyvä kysymykset eivät olleet aivan niin henkilökohtaisia kuin muissa teemoissa. Muita teemoja käsiteltiin vaihtelevasti riippuen asioiden etenemisestä, ja selkeää oli, että toiset teemat painottuivat eri haastatteluissa eri tavoin. Toisaalta kuitenkin nimenomaan työllistymiseen liittyvä teema tuntui hankalalta, koska työllistyminen oli useimmille näyttäytynyt melko vaikeana, ja siksi siihen liittyvien asioiden erittely jäikin monesti vähemmälle. Työllistymiskontekstin suoranainen käsittely jäi alkuperäisistä ajatuksista poiketen vähemmälle nimenomaan haastateltavien puheesta johtuen.

Haastattelu lähti käyntiin itseni ja aiheeni esittelemisestä: esittelin teemat, mainitsin valmiiksi mietityistä kysymyksistä, mutta kannustin kertomaan asioista oma-aloitteisesti. Kerroin ettei ole tarkoitus, että edetään orjallisesti kysymyksestä toiseen. Tällä tarkoitin lähinnä sitä, että tulisin ohjailemaan keskustelua oikeaan suuntaan antaen haastateltaville kuitenkin paljon aikaa. Tämä oli siksi, että ajattelin heidän vapaan kertomisen olevan hedelmällisempää minulle. Lisäksi mainitsin haastateltavalle, että etenemme hänen ehdoilla: mikäli hän kokee jonkin kysymyksen epämiellyttäväksi, voimme jatkaa haastattelussa eteenpäin. Tämä tuntui vähentävän jännitystä haastateltavalla. Itse myös koen, että tämä oli välttämätöntä käsiteltävien arkaluonteisten aiheiden vuoksi. Haastattelun alussa mainitsin myös ikään kuin ohimennen nauhurista, jonka myös laitoin päälle ilman suurempaa huomiota. En huomannut nauhuriin kohdistuvan minkäänlaista negatiivista suhtautumista, ainoastaan eräs haastateltavista mainitsi tietysin väliajoin tiettyjen asioiden kohdalla, ettei halunnut jonkun asian tulevan myöhemmin millään tavoin ilmi.

Ennen varsinaisia haastatteluja, en tehnyt yhtään esihaastattelua. Huolimatta huolellisesta valmistautumisesta, olisi ollut hyvä, jos se olisi ollut mahdollista. Potentiaalisen esihaastateltavan saaminen olisi kuitenkin ollut liian hankalaa. Esihaastattelusta olisi kuitenkin ollut hyötyä teema-alueiden käsittelyssä ja ennen kaikkea kohdejoukon elämismaailman selkenemisessä. Käytännössä ensimmäinen haastattelu opetti aika paljon ja antoi tuntumaa haastattelujen luonteesta mutta myös haastateltavien elämästä ja sopivista asioiden käsittelytavoista. Haastattelu ohjasi jatkoa ajatellen selkeästi oikeampaan

käsittelytapaan. Huomasin, että oman suhtautumisen luontevuus parani entisestään haastattelujen edetessä. Joissakin tilanteissa tuntui, että haastateltavat todella suhtautuivat varauksella esittämiini kysymyksiin. Välillä jopa pohdin oliko tutkimus enää eettisesti oikeutettua, koska yhdessä haastattelussa haastateltava selvästi ahdistui esittämäni kysymyksistä. Aika ajoin haastattelemisen tuntuikin äärimmäisen haastavalta. Tämä oli etenkin silloin kun vaikutti siltä, että haastateltava ei oikein kyennyt tai toisaalta edes halunnut puhua käsiteltävistä asioista. Toisaalta kävi kuitenkin ilmi, että haastateltavat olivat todella halunneet tulla haastateltaviksi, vaikka jotkut olivatkin etukäteen jännittäneet hyvin paljon. Tämä selittynee sillä, että he ehkä kokivat haluavansa edistää tieteellistä tutkimusta ja ehkä halusivat saada myös jopa tietynlaista terapeutista vaikutusta. Jotkut nimittäin mainitsivat haastattelun kuluessa sen olevan heille tietynlaista terapiaa, samoin kuin jotkut kokivat huomanneensa haastattelujen kuluessa asioita, joita eivät olleet tulleet aikaisemmin edes miettineeksi. Tärkeintä näissä haastatteluissa oli kuitenkin se, että lähestyin haastateltavaa ja hänen kokemuksiaan äärimmäisen varovaisesti tai ainakin niin varovaisesti kuin se oli tarpeen. Tilanteelle oli oltava herkkä, jotta haastattelun ilmapiiri ei muuttuisi ahdistavaksi tai että haastateltava ei ahdistuisi joutuessaan puhumaan vaikeista asioista. Lähes jokaisen haastattelun kohdalla oli ikään kuin murrettava jää ja rakennettava luottamuksellinen suhde, jotta haastateltava ylipäättään suostuisi puhumaan asioista, joista halusin kuulla. Yleensä tämä tarkoitti niitä kaikkein henkilökohtaisimpia asioita. Useimmiten tuon ”jään murtamisen” jälkeen, haastateltavat kertoivat asioistaan melko runsaasti. Tuolloin oma roolini koostui pitkälti siitä, että toimin lähinnä kuuntelijana, ja nyökkäysten tai jonkin ”täytesanan” myötä ikään kuin pyysin haastateltavaa jatkamaan puhettaan. Useimmiten tuo heidän vapaa puhe olikin hedelmällisintä antia.

Ehkä omasta jännityksestäniikin johtuneen alkukankeuden myötä haastattelut lähtivät sujumaan hyvin ja haastatteluajataulu kulki suunnitelmien mukaisesti. Kaikki käytännön asiat samoin kuin tekniikka sujuivat hyvin. Haastattelujen välissä pidin päiväkirjaa haastattelujen kulusta: tapahtumista ja tuntemuksistani. Koen, että se oli oman haastattelutaitoni kehittämisen vuoksi välttämätöntä.

4.2 Diskurssianalyysi ja epistemologiset kysymykset

Tutkimusmenetelmäksi valitsin diskurssianalyysin (DA). Diskurssianalyysi edustaa englantilaista, enimmäkseen sosiaalipsykologian piirissä kehittynyttä suuntausta ja korostaa tekstin ilmisällön piirteitä (Jokinen ym., 2000). Menetelmävalintani perustui lähinnä siihen, että melko varhaisessa vaiheessa näytti siltä, että haastateltavien kokemukset ja niille annetut merkitykset poikkeavat toisistaan huomattavasti. En kokenut mielekkääksi tutkia haastateltavien puhetta sellaisenaan vaan halusin tarkastella sitä sosiaalista maailmaa mitä haastateltavat puheellaan tuottavat. Vähän samalla tavoin kuin Garfinkel on nähnyt kielen oleelliseksi tehtäväksi kuvaamisen, halusin keskittyä tutkimaan haastateltavien puheessa ilmenevää kielen käyttöä kuvaamisena (ks. Heritage 1996, 140-142). Hirsjärven ja Hurmen (2001, 155) mukaan teemahaastattelulla kerätty aineisto sopiikin hyvin analysoitavaksi diskurssianalyttisin keinoin. Jo aiemmin todettiin, että haastateltavat saivat haastattelujen kuluessa paljon tilaa pitkiin vapaamuotoisiin kuvauksiin ja selityksiin. Näin ollen voidaan ajatella, että aineisto soveltuukin siten erinomaisesti moninaisuutta ja variaatioita etsivään diskurssianalyysiin. Tätä variaatioiden löytämistä on edesauttamassa lisäksi myös se, että olen purkanut haastattelut yksityiskohtaisesti merkitsemällä myös tautot ja painotukset. (ks. Suoninen 1992, 10.)

Diskurssianalyysia on viime aikoina käytetty enenevässä määrin yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Menetelmänä se antaa aivan toisenlaisen näkökulman tutkimukseen kuin mihin perinteisesti on totuttu vaikkapa sisällön analyttisissä tutkimuksissa tai kun tekstistä on etsitty esimerkiksi sen takana olevia asenteita (ks. Hirsjärvi & Hurme 2001, 155). Myöskään lauseiden totuudenmukaisuutta ei DA:ssa pidetä ongelmana. Tämä poikkeaa monista muista menetelmistä, sillä useissa menetelmissä ongelmana pidetään nimenomaan sitä, että haastateltavat ajattelevat toisella tavalla ja vastaavat toisella (Jokisen & Juhilan 1991 mukaan Eskola & Suoranta 2000, 195; vrt. Heritage 1996, 142). Näin ollen perinteisen metodin sijaan diskurssianalyysi onkin syytä ehkä ymmärtää enemmän väljäksi teoreettiseksi viitekehyykseksi, jonka avulla on mahdollisuus tehdä kirjavaa ja monimuotoista tutkimusta (Potter & Wetherell 1989, 175).

Vaikka kielen käyttö nostetaan ensimmäisenä esiin alkaessamme hahmottelemaan diskurssianalyysiä, ei kieli sinällään ole kohteena diskurssianalyttisessä tutkimuksessa. DA:ssa tarkastelun kohteena ovat erilaiset puhumisen tavat eli diskurssit tai tulkintarepertuaarit (ks. esim. Hirsjärvi & Hurme 2001, 155). Diskurssianalyysissä etsitään tekstin merkitysten sijasta sitä, miten merkityksiä tekstissä tuotetaan (Luostarisen & Väliiverosen 1991 mukaan Eskola & Suoranta 2001, 194). Tarkastelu suunnataan siis nimenomaan haastattelupuheeseen ja huomio kiinnitetään erityisesti kielen vaihteluun. (Potterin & Wetherellin 1989 mukaan Hirsjärvi & Hurme 2001, 155.) Aineistosta etsitään siten eroja ja yhtäläisyyksiä, ja kiinnitetään huomio myös poikkeustapauksiin. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 155; ks. myös Suoninen 1992.) Diskurssianalyysissä voidaan tutkia siis tekstiä, joksi analyysin raakamateriaalia voi halutessaan luonnehtia, ja puhetta tai kielenkäyttöä kaikista mahdollisista näkökulmista (van Dijk'n 1988a mukaan Hoikkala 1990, 142; ks. myös Jokinen ym. 2000, 28). Näin ollen analyysitapaa voidaan pitää hyvin joustavana, eikä yhtä ainuttakaan tapaa toteuttaa diskurssianalyysiä ole olemassa.

Omassa tutkimuksessani on mielenkiintoista tutkia nimenomaan haastateltavien kielen käyttöä, koska lähtökohtana voidaan pitää sitä, että haastateltavat puhuessaan kokemuksistaan eivät ainoastaan kerro yksittäisistä tapahtumista tai kokemuksista, vaan antavat samalla niille erilaisia merkityksiä. Näin ollen he samalla tulevat järjestäneeksi ja rakentaneeksi, eli uusintavat ja muuttavat sitä sosiaalista todellisuutta, jossa he elävät ja ovat eläneet. Käyttäessään kieltä he toisin sanoen konstruoivat eli merkityksellistävät puheen kohteena olevat asiat. Näiden ulkoista maailmaa luovien konstruktioiden vakiintuminen ja vaihteluiden näkyväksi tekeminen onkin juuri oleellista DA:ssa (Jokinen ym. 2000, 18-19; Fairclough 1992, 41; Potter ja Wetherell 1989, 81). Emme siis puhu yhdestä yhtenäisestä konstruktioiden muodostamasta kokonaisuudesta, yhdestä merkityssystemistä, vaan puhumme merkityssystemien kirjosta (Jokinen ym. 2000, 24). Jokinen ym. (2000, 24) viittaavat esimerkiksi Potteriin ja Wetherelliin todetessaan, että useat merkityssystemit todistavat sen, että sosiaalinen todellisuus hahmottuu moninaisena useiden rinnakkaisten ja keskenään kilpailevien systeemien kenttänä, jotka merkityksellistävät maailmaa, sen prosesseja sekä suhteita eri tavoin. Toisin sanoen jokin

kohde, esimerkiksi yksittäinen henkilö on mahdollista merkityksellistää esimerkiksi sekä naiseksi, äidiksi, akateemiseksi ja työttömäksi. Oleellista myös on, että erilaiset merkityssystemit eivät rakenna sosiaalista todellisuutta itseriittoisesti vaan määrittyvät myös suhteessa toisiinsa. Kuitenkin keskeinen huomio on kiinnitettävä siihen, että merkityssystemit eivät kumpua sattumanvaraisesti yksittäisten ihmisten toimesta, yksittäisten ihmisten päiden sisältä, vaan merkityssystemit rakentuvat aina osana erilaisia todellisuuden juurtuneita sosiaalisia käytäntöjä. Tarkastelun kohteena ei tällöin ole yksilö vaan sosiaaliset käytännöt. (Jokinen ym., 2000 18-22, 25; Fairclough 1992, 66, 101-136.) DA voidaan näin ollen määritellä tutkimukseksi, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti sitä miten todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä (ks. Jokinen ym. 2000). Emme siis tutki diskursseja ja repertuaareja sinänsä vaan eksplikoimme erityisesti sitä, miten ne aktualisoituvat erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä (emt. 28, 37).

Ennen kuin syvennymme tarkemmin diskurssianalyysiin, on syytä käsitellä hiukan lähemmin merkityssystemin, diskurssin ja tulkintarepertuaarin käsitteitä. Jokisen ym. (2000, 26) mukaan merkityssystemejä on toisinaan kutsuttu diskursseiksi (esim. Foucault) ja toisinaan tulkintarepertuaareiksi (esim. Potter & Wetherell). Olennaista Jokisen ym. (2000, 26-27; ks. myös Suoninen 1992, 127) mukaan ei ole kuitenkaan se, kumpaa käsitettä kulloinkin käytetään vaan se miten käsitteet kussakin tutkimuksessa määritellään. He itse näkevät käsitteet niin läheisinä, että määrittelevät ne molemmat mm. Foucault'n, Laclau ja Mouffin sekä Potterin ja Wetherellin pohjalta *eheiksi säännönmukaisten merkityssuhteiden systeemeiksi, jotka rakentuvat sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentavat sosiaalista todellisuutta.*

Diskurssi voidaan siis ymmärtää kielenkäyttönä kun tarkastellaan kieltä sosiaalisen käytännön muotona. Ymmärtäessämme kielenkäytön sosiaaliseksi ja yhteiskunnalliseksi käytännöksi, on kielenkäyttö tällöin toiminnan muoto. Kieli on kuitenkin myös sosiaalisesti ja historiallisesti vaihteleva toimintamuoto, joka on dialektisessa vuorovaikutuksessa muiden yhteiskunnallisten alueiden kanssa. Tässä yhteydessä dialektinen vuorovaikutus tarkoittaa yhteiskunnallisesti muovautunutta ja yhteiskunnallisesti perustavanlaatuisia. (Fairclough 1997, 75.) Kielenkäyttö ei siis ole vain todellisuuden kuvaamista vaan

puhetavoissa tuotetaan nimenomaan sosiaalista todellisuutta (ks. esim. Sulkunen 1999, 153). On toki oleellista, että kieli toimiessaan realistisessa näkökulmassa todellisuuden kuvana, antaa pohjan sille olettamukselle, että kielen käyttö toimii välineenä saada tietoa olemassa olevista faktoista (Eskola & Suoranta 2001, 194), mutta yhtä oleellista on huomiona diskurssianalyysin pohjaksi myös se sosiaalisen konstruktionismin ajatus puhua kielestä todellisuuden rakentajana (ks. esim. Berger & Luckmann 1994), eli tarkastella sitä kuinka kieli ei ole väline todellisuuden tavoittamisessa vaan osa itse todellisuutta. Näin ollen konstruktionistisesta näkökulmasta katsottuna haastattelupuhe on osa sitä maailmaa jota se kuvaa. Näitä hahmotelmia voidaankin pitää lähtökohtana diskurssianalyysin ymmärtämisessä.

Vaikka diskurssit ja repertuaarit nousevat DA:ssa keskeiseksi, ne eivät kuitenkaan ole analyysin raakamateriaalia vaan tutkijan tulkintatyön tuloksia (Jokinen ym. 2000, 28). Tulkinnat aineistosta (tekstistä) voivat olla hyvinkin erilaisia, sillä kaikille analysoitaville teksteille on ominaista se, etteivät ne ole yksiselitteisiä tuotteita vaan usein ne ovat hyvin ambivalentteja ja avoimia erilaisille tulkinnoille (Fairclough 1992, 75). Siten voidaan todeta, että merkityssysteemien analyysissä ei ole kyse tekstien mekaanisesta kirjaamisesta, vaan perustellusta tulkinnasta, joka pohjautuu tutkijan ja aineiston väliseen vuoropuheluun (Jokinen ym. 2000, 28).

Miten sitten saadaan tutkija ja aineisto sujuvaan vuoropuheluun? Diskurssianalyysia tehtäessä, yksi tärkeä analyysissa huomioon otettava tekijä on kontekstuaalisuus. Tapahtumatilanne, *konteksti*, virittää merkityssysteemien rakentumista omalta osaltaan siten, että sitä pidetään tärkeänä, aineiston analyysia rikastuttavana, diskursiiviseen maailmaan kuuluvana ominaisuutena eikä häiriötekijänä, joka haluttaisiin eliminoida. Näin ollen myöskään haastattelutilanteessa olleista vaikutuksista, esimerkiksi haastattelijan mahdollisista johdatteluista tai oletuksista, ei kanneta huolta. Yksinkertaisimmillaan konteksti voi merkitä sanojen useita merkityksiä. Eri kontekstissa sama sana voi tarkoittaa eri asioita tai sillä voi olla eri merkityksiä eri yhteyksissä. (Jokinen ym. 2000, 29-31.) Mikä sanan merkityspotentiaali milloinkin sitten realisoituu, riippuu siis kulloisesta lausekontekstista. Tulkinnassa saattaakin olla oleellista kiinnittää huomiota myös

äänensävyihin, jotka voivat tehdä samasta ilmaisusta ironisen, vakavan tms. (Fairclough 1992, 77, 123, 186-187.) Näin ollen koska kielen ymmärtämisessä ei ole ensisijaisesti kyse lausumien ymmärtämisestä, vaan *toimien* ymmärtämisestä niin tulkinta on syytä rakentaa kunkin lausuman kontekstiin (Heritage 1996, 141).

Oleellista merkitysten muotoutumisessa on myös *vuorovaikutuksen* kulku. Niitä vuorovaikutuksen ominaisuuksia, jotka ovat lausumien tulkinnan kannalta olennaisia, voidaan nimittää vuorovaikutuskontekstiksi. Tällöin analysoitavana olevat keskustelupuheenvuorot on analysoitava suhteessa keskustelun kulkuun, koska on selvää että puheenaiheiden rajaukset, kannanotot ja keskustelijoiden väliset suhteet eivät ole autonomisia vaan rakentuvat ja tarkentuvat suhteutuen toisiinsa keskustelun kuluessa. Tämän kontekstin huomioiminen on tärkeää etenkin haastatteluaineistossa, joissa on olennaista tarkastella sitä, mitä vastausta edeltävässä tai edeltävissä puheenvuoroissa on sanottu. (Jokinen ym. 2000, 31; ks. myös Suoninen 1992, 25-29.) Haastattelun analysoimisessa tulee siis hyvin olennaiseksi haastattelijan esittämät kysymykset ja niihin liittyen se, miten haastateltavat rakentavat kertomuksensa monien puheen käänteiden kautta. Toisin sanoen haastattelijan esittämät kysymykset otetaan yhtä tarkan analyysin kohteeksi kuin haastateltavan puheetkin. Tämä siksi, että keskustelusekvenssejä koskien voi hyvinkin olennaista olla se, ovatko haastattelijan kysymykset tai puheenvuorot syyttäviä vai kannustavia, tai lähinnä se, ottaako haastateltava haastattelijan puheen sellaisena kuin siihen olisi kätkettynä jonkinlainen kriittinen tai kannustava aspekti. On kuitenkin myönnettävä, että usein haastattelijat pyrkivät suosimaan mahdollisimman neutraaleja ilmauksia ja välttämään kaikkea pienimmässäkään määrin syyttävää puhetta. Keskusteluvuorovaikutus onkin erittäin sensitiivinen prosessi, jota kuvatessaan Suoninen viittaa Heritagen käsitteeseen ”toisen tarkkaavainen huomioiminen” (other attentiveness) sekä Goffmanin ”kasvojen ylläpidon” käsitteeseen ja toteaa, että puheemme ei useinkaan ole informaation vaihtoa tai tehtävien toimittamista, vaan pikemminkin perusteiden esittämistä itseemme kohdistuvalle hyväksymiselle ja sympatialle. (Suoninen 1992, 25, 53-54.)

Vuorovaikutuskontekstin lisäksi kielen käytön yhteydessä on tärkeää nostaa esiin myös *kulttuurinen* konteksti. Jokinen ym. (2000, 32) viittaavat Wooffittiin ja Silvermaniin tarkastellessaan kulttuurisen kontekstin käsitettä. Analyysin kannalta heidän mukaansa kulttuurinen konteksti tarkoittaa sitä, että ”aineistosta pyritään tunnistamaan sellaisia seikkoja, joiden tulkinta edellyttää tutkijan oman kulttuuristen tapojen, stereotyyppien tai yleisten yhteiskunnallisten ilmapiirin tuntemuksen tietoista käyttöä” (ks. myös Fairclough 1992, 134).

Kulttuurisen kontekstin tasolla liikkuvaa analysointia voi jatkaa pohtimalla sitä, miten kielen käyttäjät suhteuttavat lausumansa mahdollisiin vasta-argumentteihin, jotka edustavat usein laajalle levinneitä kulttuurisia konventioita. Tätä voitaisiin nimittää vastaavasti *argumentointikontekstiksi*. (Jokinen ym. 2000, 33; ks. myös Suoninen 1992, 25.) Tällöin suhde mahdollisiin vasta-argumentteihin on usein olennainen, vaikka sitä ei olisi keskustelussa julkilausutusti esitettykään. Erityisen kiinnostavia tällöin ovat nimittäin ne kohdat, joissa ikään kuin vastatodistellaan sellaista kulttuurisesti potentiaalista kritiikkiä vastaan, jota esimerkiksi haastattelija ei ole vuorovaikutustilanteessa esittänyt. Puhuja haluaa ikään kuin omasta halustaan kertoa vielä jonkin täydentävän näkökohdan. (Suoninen 1992, 60-61, 70.) Puhuja argumentoi ikään kuin näkymättömälle yleisölle ottaen jo ennakoita huomioon mahdollisesti esitettävän kritiikin (Jokinen ym. 2000, 33). Tällainen vastatodistelu nouseekin enemmän omasta kuin toisen henkilön puheesta, vaikka sitä ei voida analyttisessä mielessä pitää yksilön vaan pikemminkin kulttuurin ominaisuutena. Halutaan siis suhteuttaa sitä sanotuksi tullutta asiaa niihin potentiaalisesti kilpaileviin näkökulmiin, joiden kanssa se saattaa olla ristiriidassa. Tämä on mielenkiintoista etenkin silloin kun haastateltava pitkässä vastauksessaan ottaa esiin muutakin kuin suorat vastaukset haastattelijan esittämiin kysymyksiin. Kiinnostavuus perustuukin siihen miksi haastateltavat lisää vastaukseensa jonkin asian A, mutta ei asiaa B tai C. (Suoninen 1992, 60-61, 71.) Potter ja Wetherell (1989, 48) kuitenkin huomauttavat, että jo pieni lisäinformaatio kontekstista saattaa kyseenalaistaa sen, mikä aluksi näytti ilmeiseltä haastateltavan antaman lausuman perusteella.

Puheeseen liittyy myös muita erilaisia kulttuurisia konventioita, esimerkiksi preferenssirakenteita, joissa suositaan tietynlaisia rakenteita ja vältetään joitakin muunlaisia. On esimerkiksi preferoidumpaa esittää mahdollisimman hyvä selitys (”hyvä syy”) kuin huonompi selitys (”huono syy”), vaikkapa jos kyseessä olisi esimerkiksi halu välttää sukulaisen hautajaisiin osallistuminen. Konventionaalaisia preferointitapoja rikkovia reagoitintapoja on usein mahdollista tunnistaa siitä, että niitä edeltää ilmaisullinen varovaisuus tai levottomuus. Tällaisia ovat esimerkiksi tauot tai erilaiset puhetta pehmentävät pikkusanat kuten ”ehkä”, ”tavallaan” jne. (Suoninen 1992, 27.)

Tässä yhteydessä on oleellista tuoda esiin myös puheen *funktionaalinen puoli*. Diskurssianalyysissä pyritään tarkastelemaan sitä, mikä funktio (tehtävä) puheella voisi olla (Hirsjärvi & Hurme 2001, 155). Funktion käsite onkin yksi Potterin ja Wetherellin DA:n peruskäsitteitä, muita käsitteitä ovat konstruktio, variaatio ja repertuaari. Funktion käsite liittyy sekä etnometodologian että puheaktiteorian korostamaan kielen käytön toimintaorientaatioon. Ihmiset siis tekevät asioita puheellaan. He voivat syyttää, kysyä, oikeuttaa, pahoitella tai antaa selityksiä jne. He saattavat siis toteuttaa tahtomattaan tarkoituksettomia seurauksia, joita he eivät itse välttämättä edes havaitse. Potter ja Wetherell sisällyttävätkin funktion käsitteeseen tarkoitukselliset, mutta myös tarkoituksettomat seuraukset. Se oletus, jonka mukaan kielen käyttö on suuntautunut erilaisiin funktioihin edellyttää, että ilmaisutavat vaihtelevat funktioiden mukaan. Näitä ilmaisutapojen variaatioita voidaan käyttää vihjeinä funktioiden löytämiseksi. Kuitenkin jotta funktioita voidaan löytää, kielen täytyy olla konstruoituna sopivaan muotoon. Konstruoituminen viittaa siihen kielelliseen muokkaukseen, joka tapahtuu ennalta olemassa olevien kielellisten resurssien varassa. Kielen käyttäjä siis valikoi tarjolla olevista kielellisistä resursseista kulloinkin sopivimmat, mutta kuitenkin siten, että kielen käytöllä on käytännöllisiä seurauksia tuottava luonne eli rakentaa todellisuutta. (Suoninen 1992, 20-21.)

Tässäkin analyysitavassa on ongelmansa. On vaikeaa erottaa mikä on yksilöllistä, mikä kulttuurista ja mikä tilanteeseen liittyvää. Tässä tutkimuksessa olen pyrkinyt ratkaisemaan tämän siten, että yritän kartoittaa monia näkökulmia sisältävästä haastattelusta vain

kulttuurista puolta eli sitä mikä on kulttuurisesti mahdollista ja miten se on mahdollista toteuttaa. Tällöin en tarkastele sitä mikä näkökulma on kullekin haastateltavalle erityisen tunnusomainen. Tilannekontekstin olen pyrkinyt ottamaan tutkimuskohteeksi sellaisena kuin se on pääteltävissä aineistossa näkyvän vuorovaikutuksen perusteella. (ks. Suoninen 1992, 70.)

4.3 Merkityssystemien identifiointi luovan harkinnan varassa

Tutkimusaineiston analysointi on järkevintä aloittaa erojen ja yhtäläisyyksien etsimisellä (Potter & Wetherell 1989, 168), koska erot niiden merkityssystemien välillä, joihin kielenkäyttäjät kulloinkin tukeutuu, ovat usein niitä kaikkein kiinnostavimpia (Jokinen ym. 2000, 50). Huolimatta kaikista oppaiden antamista vinkeistä, diskurssianalyysin tekninen toteutus ei ole yksiselitteistä, sillä kuten Jokinen ym. (2000, 60) toteavat diskurssianalyysi ei tarjoa merkityssystemien jäsentämiseen mekaanisesti noudatettavissa olevaa tekniikkaa. Tärkeää kuitenkin on ymmärtää, että merkityssystemien identifioinnilla ei tarkoiteta erillisten aiheiden erottamista toisistaan nimeämällä esimerkiksi puheet työnhausta työnhakuteemaksi tai puheet työttömyydestä työttömyysteemaksi jne. Sitä vastoin kiinnostavimmat merkityssystemit ovat useimmiten sellaisia kielen käytön alueita, joilla voidaan tehdä ymmärrettäväksi erilaisia aiheita tai teemoja. Toisin sanoen tietyllä merkityssystemillä (vaikkapa esim. poikkeavuusrepertuaari) on mahdollista tehdä ymmärrettäväksi useita erilaisia aiheita, kuten esimerkiksi työhakua, koulutusta, asumista jne. Sama ilmiö on siis tulkittavissa arkielämän tilanteissa eri merkityssystemien avulla hyvin monella tavoin. (Jokinen ym. 2000, 50-51.)

Tässä tutkimuksessa tullaan sovittamaan diskurssianalyysia edellä esittämästäni tavasta hiukan poikkeavammalla tavalla. Tarkoituksena ei ole tyypillisesti keskittyä useisiin eri aiheisiin tai teemoihin, jotka todentuvat omassa muodossaan jokaisessa merkityssystemissä, vaan huomio merkityssystemien konstruomisessa kiinnitetään lähes yksinomaan leimautumista koskevaan puheeseen ja vain sitä kautta erilaisiin aiheisiin ja

teemoihin, jotka muotoutuvatkin leimautumista koskevan puheen perustelemisen myötä. Leimautuminen yksinään muodostaa siis tutkimukseni pääteeman. Kuten myöhemmin tulen toteamaan, haastattelujen kuluessa leimautumisesta sellaisenaan ei puhuta ja näin ollen leimautumista koskeva puhe on vain sellaiseksi tulkittua. Niinpä eri tulkintarepertuaarien sisälle erillisiksi jakautuvat ns. alateemat ja niiden sisällöt ovat tulkittavissa leimautumista koskevaksi puheeksi. Tällä tavalla voin keskittyä tutkimukseni oleelliseen: leimautumista koskevan puheen tapoihin. Tämä menetelmäsovellukseni tulee jatkossa tarkentumaan yksityiskohtaisesti.

Etenkin kun sovellan, jopa yksinkertaistan diskurssianalyysiä tarkoituksenmukaisemmaksi, ja etenkin kun merkityssysteemien konstruoimiseen ei ole yksittäistä kaavaa, on tarpeen raportoida ja perustella ne logiikat, joita aineiston käsittelyssä käytetään (Jokinen ym. 2000, 60). Lähestyin aineistoani useiden läpilukukertojen avulla saadakseni aineiston kunnolla haltuun ja ymmärtääkseni keräämäni aineiston kokonaisvaltaisesti. Käsittelin aineistoa aluksi siten, että etsin aineistosta toistuvia teemoja haastattelurungon teemoista riippumatta. Otin mukaan kaikki esiin nousevat teemat, myös vähemmän olennaiset. Koska lopulliset tutkimuskysymykset olivat vielä muotoilematta, päätin pitäytyä tässä vaiheessa melko laaja-alaisessa teemojen esille nostamisessa. Näiden ensimmäisten teemojen ollessa löydettyinä, aloin pohtia koko tutkimukseni rakennetta ja muotoa, ja sitä mikä tutkimuksessani nousisi keskeisimmäksi ja olennaiseksi. Samalla huomasin, että löytämistäni teemoista oli mahdollista itse asiassa yhdistellä useita teemoja yhteen sekä muotoilla niitä uudelleen ja jopa poistaa vähemmän merkitykselliset kokonaan pois. Tämän jälkeen aloin tehdä hahmottelua aineistosta kokonaisvaltaisesti pitäen mielessä diskurssianalyysin tavan tarkastella haastateltavien kielenkäyttöä.

5 ANALYYSI JA TULKINTA- Leimautumista koskevan puheen muodot ja niihin liittyvät perustelut

5.1 Aineiston sisällölliset lähtökohdat tulkintarepertuaarien identifioimiseksi

Ennen tarkempaa syventymistä diskurssianalyttiseen tarkasteluun, näen että on syytä tehdä katsaus aineistoon kokonaisvaltaisesti ja hahmotella muun muassa omia kohtaamisiani suhteessa haastateltaviin ja haastattelujen sisältöön. Tämä hahmottelu on ollut välttämätöntä tulkintarepertuaarien löytämiselle. Nimittäin huolimatta melko perusteellisesta kirjallisuuteen perehtymisestä, sain haastattelujen myötä kohdata hyvin monia asioita aivan uudesta näkökulmasta, vaikkakin toisinaan sain myös vain vahvistusta kirjallisuudesta hankkimaani tietoihin. Tarkoitukseni ei ole pohtia seuraavassa alkuhypoeseja, joita joko todentaisin tai kumoaisin tutkimukseni edetessä, vaan tarkoitukseni on vain tuoda esiin jonkinlainen yleinen kuvaus aineistosta ennen siirtymistä diskurssianalyttiseen tarkasteluun.

Haastatteluja tehdessäni, huomasin melko nopeasti, että käsitteen ”mielenterveyshäiriöt” alle lukeutuu todellakin sairauksia laidasta laitaan, ja että niiden vaikutukset elämään voivat olla hyvin kirjava. Erilaiset sairaudet voivat liittyä keskittymishäiriöistä alkoholismiin tai maanis-depressiivisyyden eri muotoihin, tai yhtäläillä loppuun palamisesta voimakkaaseen ahdistuneisuuteen, syömishäiriöihin jne. Sairauden kuvaa ja sen ilmenemismuotoja, samoin kuin oman sairauteensa suhtautumista lienee yhtä monta kuin on sairastujaakin. Yllättävää ehkä olikin, että sairauden laadusta tuntui tulevan jonkinlainen puhetaipoja erotteleva tekijä siinä mielessä, että sairauden laatu oli yhteydessä omiin kokemuksiin ja näkemyksiin asioista.

Haastattelujen myötä sain havahtua siihen, että jokainen haastateltavista oli todellakin yksilöllinen tapaus, eikä yhdelläkään haastateltavista ollut samanlaista taustaa kuin toisella. Esimerkiksi toiset näkivät sairastumisessaan selkeästi sen alkamisajankohan ja sen myötä erilaiset muutokset ja vaikutukset elämään. Toisille taas sairastaminen oli ollut enemmän

tai vähemmän läsnä läpi koko tähänastisen elämän ja siten vaikutusten erittelemineen oli vaikeaa jopa mahdotonta. Tutkimukseni kannalta yhtenä pääpylväänä haastateltavien elämässä oli kuitenkin ollut hoitoon hakeutumisen tai hoidon saamisen merkitys. Hoitoon hakeutuminen ja hoidon vastaanottaminen olivat saaneet aikaan sen, että sairastuminen oli tullut konkreettisemmaksi ja sairastuminen oli ikään kuin ollut välttämätöntä hyväksyä ja ottaa osaksi elämää. Tilanne oli niin sanotusti pakottanut kohtaamaan silmä silmästä kaikki mielenterveysongelmiin kohdistuvat pelot ja myytit ja siten se oli näyttäytynyt ”merkkinä” itselle ja muille siitä, että ko. henkilö todella kärsii mielenterveysongelmista. Jokainen haastateltava oli kohdannut tällaisen tilanteen ja siksi huomio oli oleellista siirtää pois sairauden laatua koskevista kysymyksistä. Tilanteen pakottama realismi (hoitoon hakeutumien ja siihen liittyvien pelkojen kohtaaminen) oli pohjana jokaisen haastateltavan kohdalla sille puheelle, jossa haastateltava rakensi elämäänsä mielenterveyskuntoutujana. Näkökulmaa asiaan tuo se seikka, joka todentaa, että lähes kaikki haastateltavat kertoivat hoitoon vastaanottamisen näyttäytyneen heille lähes yksinomaan kynnyskysymyksenä. Tällöin pääsimme siihen mielenkiintoiseen tarkasteluosioon, jossa oli oleellista pohtia sitä miksi hoidon saaminen oli ollut heille kynnyskysymys.

Esittämäni aineiston sisältöä koskeva hahmotelma viitoitti selkeämpää teemojen ja sen myötä keskittämissuuntaan analyysin aloittamisessa, sillä oli selvää, että aineiston laajuuden vuoksi ei mitenkään kaikkia käsiteltyjä aiheita voitu ottaa mukaan tulkintarepertuaarien sisällöksi. Hahmotelma oli välttämätöntä senkin vuoksi, että yli 100 sivun mittaisesta aineistosta oli mahdollisuus saada jonkinlainen ote. Tutkimuksessani hahmottuu selkeästi se, että tulkintarepertuaarien identifioinnissa puhe sisällöllisesti painottuu siihen, miten haastateltavat kertoivat kokeneensa tuon hoitoon hakeutumisen tai hoidossa olemisen. Samoin kuin keskeistä puheen sisällöissä ovat hoitoon liittyvät vaikutukset omaan elämään suhteessa muun yhteiskunnan toimintaan. Kokonaisuudessa sisällöllisesti merkittävänä kohdistamiskohteena voidaan pitää sitä, millaisia vaikutuksia sairaudella ylipäättään oli ollut haastateltavien elämään. Näissä ympyröissä siis liikutaan kun tuodaan esiin tulkintarepertuaareja mielenterveyskuntoutujien puheesta.

Kaiken kaikkiaan haastattelut herättivät minut siihen, miten ihmiset voivat kokea samoja asioita aivan eri tavoin. Ehkä olin virheellisesti ajatellut, että löytyisi jokin päälinja niissä kokemuksissa. Tämä herätti analyysin valitsemis- ja aloittamisvaiheessa epävarmuutta siitä, kuinka voin analyysissäni niputtaa ihmisiä yhteen, kun tuntuu, että kaikki haastateltavistani kokivat ja elivät niin eri tavoin. Analyysimenetelmän valinnassa myötävaikuttavana tekijänä olikin nimenomaan se, että diskurssianalyysi antaa mahdollisuuden erojen olemassaoloon ja nimenomaan kannustaa myös erojen etsimiseen aineistosta (Eskola & Suoranta 2000, 197). Aineiston koostumuksessa yksilöllisyys näkyikin jo pelkästään siinä, kuinka eri tavoin haastateltavat pystyivät asioista kertomaan. Toiset kertoivat todella avoimesti kaiken kokemansa ja toiset hyvin niukkasanaisesti mieluummin vältellen tiettyjä aiheita. Tällöin vastaaminen saatettiin johdattaa hyvinkin toisenlaiseen näkökulmaan kuin mihin kysymyksellä oli tarkoitus keskustelua johdattaa. Mutkikkuutta asioiden käsittelyyn toi lisäksi se, että jotkut vastaajista eivät halunneet edes puhua siten, että heillä olisi mitään ”sairautta”. Jotkut taas kokivat tai ainakin halusivat kokea, että heillä ei varsinaisesti edes ole ”mielenterveysongelmaa” tai ainakin heillä ”se mielenterveyshäiriö on lievempi” (esim. loppuun palamisesta kärsivä koki näin). Alkoholismi koettiin näissä haastatteluissa myös vähemmän häpeälliseksi, mutta erään haastateltavan mukaan syömishäiriöt kaikkien häpeällisimmiksi. Niinpä aluksi tuntuvat ongelmani haastateltavien yksilöllisistä ja toisistaan poikkeavista kokemuksista oli mahdollista kääntää diskurssianalyysin kautta eduksi ja lähtökohdaksi.

Hyvin harvoin haastateltavat myöskään kertoivat omasta sairaudestaan suoraan. Jonkinlainen hahmotus sairauden tyyppisyydestä tuli kuitenkin esiin haastattelun kuluessa, mutta sairauden laatuun liittyvät asiat perustuivat pitkälti omaan palapelimäiseen asioiden kokoamiseen haastattelun aikana. Ehkä olisikin ollut helpompaa, jos haastateltava olisi oma-aloitteisesti puhunut sairaudestaan, sillä haastateltavan varautuneisuus aiheutti omassa haastattelijapuheessani varovaisuutta. Välillä oli erittäin vaikeaa tunnistaa sitä, kuinka vaikea asia haastateltavalle oli. Toisaalta oli myös selvää, että tuntemattomalle henkilölle uskoutuminen ja omista henkilökohtaisista asioista puhuminen ei aina ole helppoa. Paikoitellen käsiteltävät aihepiirit koettiin hyvin vaikeiksi, mutta usein huumori oli puhumista helpottava tapa asioiden käsittelyssä. Itselleni tuli myös tuntuma, että jotkut

haastateltavista halusivat ehkä puhua enemmän siitä, että ongelma on ”työttömyys”, eikä ”mielenterveyshäiriö”, jonka itse ajattelin haastateltavien ”ongelmaksi”. Tämä oli mielenkiintoista siinä mielessä, että myös näillä henkilöillä mielenterveysongelmat selvästi vaikeuttivat työllistymistä ja selvästi olivat myös ongelma. Vastauksissa oli siis selkeästi nähtävissä myös näitä puheen ristiriitaisuuksia.

Muutenkin mielenterveysongelmasta puhuttiin monella tapaa. Litteroiduista teksteistä on selkeästi huomattavissa, että välillä haastattelupuhe muuttui sekä haastateltavan että haastattelijan kohdalla passiivi -muotoon. Puhutaan ikään kuin kaikista muista kuin haastateltavasta tai hänen kokemuksistaan, eli yleisesti mielenterveyskuntoutujista ikään kuin haastateltava ei kuuluisi tähän ryhmään. Tällöin haastateltavan puhe rakentui hyvin usein yleisestä näkökulmasta, vaikka kokemus oli kuitenkin selkeästi oma. Näin toimittiin etenkin silloin kun käsiteltävästä aiheesta oli vaikeaa puhua. Tämä haastateltavan ja haastattelijan välinen vuorovaikutus tulee nousemaan esiin analyysissä. Muulla tavoin mikrotason vuorovaikutukseen kiinnitetään analyysissä ehkä tavallista vähemmän huomiota, sillä haastateltavien puheet ovat pitkiä ja ne etenevät niiden sisällä jouhevasti aiheesta toiseen. Haastattelijan tehtäväksi usein jääkin vain haastateltavan tarkoituksellinen ”tökkiminen” tai puheen jatkamisen kannustaminen muutamilla jopa tyhjäntuntuksilla kommentteilla, kysymyksillä tai toteamuksilla.

Koska keskeinen teema tässä tutkimuksessa on leimautuminen ja sitä kautta oleellista on suhde muihin, pyrin haastattelujen kuluessa keskittymään hyvinkin paljon kokemuksiin muiden suhtautumisesta itseen, eli siihen millä tavoin haastateltava on kokenut muiden suhtautumisen itseensä. Toisin sanoen siihen miten haastateltava koki tulleen kohdelluksi ympäristön silmissä. Olin kieltämättä ehkä yllätynyt siitä, että haastateltavat kertoivat kokeneensa vähän tai erittäin vähän mitään negatiivisia kokemuksia siitä, kuinka heihin oli suhtauduttu mielenterveysongelmansa vuoksi. Se vaikutelma minkä he haastattelupuheessaan antoivat, kiteytyy siihen kokonaisuuteen, jossa haastateltavat kertovat kokeneensa lähestulkoon vain positiivista suhtautumista. Enimmäkseen haastateltavat kertoivat kokevansa, että heihin on suhtauduttu ”ihan hyvin”, vaikka muutamia jopa hyvin negatiivisia kokemuksia kuitenkin löytyi. Toisaalta haastattelun

jälkeen kävi melko nopeasti ilmi, että useimmat negatiiviset kokemukset on verhoiltu puheeseen tavalla, joka alkutuntumalta sai yleisvaikutelman johdattamaan hiukan harhaan. Usein negatiivinen kokemus esitettiin ikään kuin hyvässä ja ymmärrettävässä valossa ja tällöin sai nopeasti vaikutelman, että kokemukset olivat pitkälti positiivisia. Negatiivisia kokemuksia usein selitettiin jollain tavoin ymmärrettäväksi. Tämä ilmiö havainnollistui jokaisen haastateltavan kohdalla ja se antoi analyysille selkeän pohjan siihen, millä tavoin haastateltavien puhetta ja sitä kautta heidän oman elämänsä hahmottelua oli käsiteltävä, tai kuinka tulkintarepertuaarit ovat identifioitavissa.

Haastattelujen kuluessa keskityttiin siis runsaasti kokemuksiin muiden suhtautumisesta itseän (haastateltavaan). Tällä tavoin uskoin lähestyvänäi järkevästi tutkimukseni pääkäsitettä leimautumista ja leimautumiskokemuksia. Tämä ei kuitenkaan ollut kaikkein oleellisin tai ainoa näkökulma leimautumisessa ja näin ollen leimautumisen hahmottelu sai aivan uusia piirteitä. Oleellista tuntui nimittäin olevan se, *millä tavoin haastateltava itse suhtautui omaan tilanteensa*, eikä niinkään se mikä oma tilanne sisällöltään oli tai miten muut todella suhtautuvat häneen itseensä. Vaikka aiemmin toin esiin myös sairauden laatua koskevat kysymykset puhetta erottelevina seikkoina, nekään eivät kuitenkaan nouse oleellisimmiksi tekijöiksi haastateltavien puheessa ja siten huomio on järkevä kohdistaa niistä jopa pois. Oman itsensä ja elämän jatkuvuuden kannalta oleellista oli, että sairaus oli hyväksyttävä ja otettava omaksi itseään. Ikään kuin sen kanssa olisi opittava vain elämään, sopeuduttava, muuten elämästä ei tulisi mitään. Ja kaiken edellyttäjäksi siihen on myös uskottava tai ainakin näennäisesti uskottava. Kaikista ikävistä asioista huolimatta asiat oli pakotettu näyttäytymään positiivisessa valossa haastateltavan elämässä. Jotta tämä kokonaisuus pysyisi vielä rikkoutumattomana, on toki oleellista että tähän ”hyvin menee” - ilmiöön uskoo itse, mutta vielä oleellisempaa on, että se on näytettävä myös muille. Tämä ns. ”pärjäämisen meininki” liittyy vahvasti siihen elämän hallintaan, joka lienee välttämätöntä elämän jatkuvuuden kannalta. Tätä rakennelmaa hahmottaakseen voidaan rakentaa kokonaisuus, jossa subjektina on yksilö itse ja elementteinä:

yksilön suhtautuminen itseensä (yksilöön),

*ympäristön suhtautuminen itseensä (yksilöön),
oma (yksilön) suhtautuminen ympäristöön,
ympäristön suhtautuminen itseensä (ympäristöön).*

Elämänhallinta tuntuu siis rakentuvan sen pohjalle, miten sairastuja (subjekti) itse suhtautuu itseensä. Sen jälkeen oleellista on, minkälaista palautetta ympäristöltäsi saat. Tuohon palautteeseen reagoimisessa keskeistä onkin se millä tavoin otat sen vastaan. Vastaanottaminen muovaa taas pitkälti sen, mitä se sisällöltään on huolimatta siitä onko vastaanotettava aines ”oikeaa” vai ei.

Ei ole kuitenkaan oleellista tämän tutkimuksen yhteydessä ja diskurssianalyysin nimissä pohtia sitä, onko tuo heidän antamansa ”hyvin menee” -kuvaus elämästään totta vai ei. Tai uskovatko he todella siihen itse, vai onko se sittenkin vain retorinen keino välittää sellainen kuva muille. Myöskään minun tutkijana ei tule asettaa kyseenalaiseksi tuota.

Leimautumisen käsite on kuitenkin teema, jonka ympärille analyysissä pureudutaan. Leimautumisen määrittäminen aineiston perusteella tulee tämän tutkimuksen yhteydessä saamaan uudenlaista vivahdetta. Kuten on jo siis todettu, leimautuminen on prosessi jossa yksilö ja yhteisö (ympäristö) on vuorovaikutuksessa keskenään. Tällöin voidaan sanoa, että leimautuminen liittyy siis ympäristön suhtautumiseen yksilöön (mielenterveyskuntoutujaan), mutta myös haastattelujen perusteella oleellisesti myös yksilön (mielenterveyskuntoutujan) suhtautumiseen ympäristöön, eli sen palautteen vastaanottamiseen mitä ympäristö yksilölle tarjoaa. Tässä tutkimuksessa keskeiseksi nousee nimenomaan se, millä tavoin tai lähinnä *millaisia keinoja* yksilöllä on suhtautua ympäristöönsä. Tämän ympärille pyritään hahmottamaan mielenterveyskuntoutujien leimautumisilmiötä. Näkökulman spesifiointiin on vaikuttanut pitkälti se, että empiria perustuu vain yksipuoliseen näkemykseen (mielenterveyskuntoutujat). Toisaalta se on antanut mahdollisuuden keskittyä vain yhteen, oleelliseksi ja kiinnostavaksi katsomaani näkökulmaan. Leimautuminen lisäksi saa mielestäni tämän painopisteen myötä laajemman näkökulman, mikä onkin oleellista, koska käsitettä ”leima” käytettiin haastatteluissa hyvin vähän ja siten sen suoranainen käsittely puheessa jäi vähälle. En halunnut itse tarjota

käsitettä haastateltaville vaan ikään kuin odotin, että käsite tulee aineistosta, haastateltavilta. Välillä se nousikin esiin nimenomaan käsitteenä ”leima”, välillä asia käsiteltiin toisilla sanoilla. Leimautumisen käsitettä ja henkilökohtaista leimautumista haastateltavat eivät halunneet tai tulleet määritelleeksi. Käsite ”leimaava” tuntui olevan helpompi eritellä:

H: mitä se ´leimaava´ sun mielestä tarkoittaa?

N: No sillain.. tiettyä sellaista sosiaalista.. vähän poikkeavaa käytöstä.

On siis selvää, että koska käsitettä leima ei käytetty haastattelun kuluessa vapaasti, on jotkut tietyt puheentavat vain tulkittava leimautumista koskeväksi keskusteluksi. Niinpä leimautumisen tarkasteluun keskittyvässä diskurssianalyysissäni tullaan tarkastelemaan lähinnä niitä haastateltavien elämänhallintaan liittyviä tekijöitä, jotka keskittyvät siihen millä tavoin haastateltava suhtautuu mahdolliseen leimautumiseensa omassa henkilökohtaisessa elämässään. Elämänhallinta nousee keskeiseksi tekijäksi haastateltavien leimautumista koskevassa puheessa.

Totesin, että myös haastateltavien puheesta käy ilmi, että leimautuminen sinällään ei ole vain yksipuolinen prosessi (vrt. myös Goffmanin teoria) vaan se on prosessi molemminpuolisena vuorovaikutuksena. Lähtökohtanani aineiston käsittelylle pidin Goffmanin melko suoraviivaisena pitämäni leimautumisteoriaa ja hänen määrittelyjään. Jo heti aineiston käsittelyn alkuvaiheessa minun oli kuitenkin todettava, että leimautumisen käsitettä ei tämän tutkimuksen yhteydessä voida mielestäni pitää Goffmanin tavoin melko yksinkertaisena, helposti määriteltävissä tai helposti osoitettavissa olevana asiana. Tämä johtuu yksinkertaisesti siitä seikasta, että aineistoni koostuu ns. leimattujen näkökulmasta. Näen, että perinteiset leimautumisen teoretisoinnit rakentuvat joko yleisestä näkökulmasta tai leimaajien näkökulmasta, ja siten ne pitkälti poikkeavat leimattujen näkökulmasta. Ei nimittäin ole aivan yksinkertaista se, millaiseksi mielenterveyskuntoutujan (leimatun) suhtautuminen ympäristöön tai jopa häneen itseensä muotoutuu heidän ajattelussaan ja etenkin millaisena se ilmenee heidän puheessaan.

Leimautumista ei tässä tutkimuksessa voida siis pitää ympäristön osoittamana suhtautumisena, vaan leimautuminen on leimatuiksi kokeneiden ihmisten omassa ajattelussa sellaiseksi muotoutunutta, mikäli ylipäättään koko leimautumista heidän ajattelussaan esiintyy. Tässä tutkimuksessa leimaajien toiminnasta tai leimaamisesta voidaan siis päätellä hyvin vähän, koska leimauksen kohteena olevien näkemys leimaajien toiminnasta on hyvin subjektiivinen. Lisäksi potentiaalisissa leimaamistilanteissa mukana on hyvin usein kasvojen ylläpitoa puolin ja toisin, joten tilanteita ei ole syytä tarkastella millään tavoin leimaajien näkökulmasta.

On siis oleellinen ero siinä tarkastellaanko leimautumista leimattujen vai leimaajien näkökulmasta. Koko leimautumiskysymys tuntuu olevan kohtaamista ja sovittelua, jopa ristiriitaakin leimattujen ja leimaajien näkemyksissä. Tämä leimautumista koskeva oivallukseni selkeytti sitä kokonaisuutta mikä aineiston myötä tutkimuksessani oli käsillä. Edellä esitin väitteitä, jotka saavat perustelunsa seuraavista hahmotelmista, jotka tein aineistolleni. Olin siis tullut analyysin alkuvaiheessa muutamien aineistoa koskevien perustavanlaatuisien kysymysten äärelle. Aineistosta ilmeni, että oleellista oli millä tavalla sairaudestaan puhui. Jos *sairaudestaan puhui helposti ja avoimesti*, tällöin suhde ulkopuoleen oli tarkasti hahmotettavissa ja oma ”itse” ei siinä puheessa ollut enää objekti vaan subjekti. Yksilön voimakkuus nousi esiin silloin ikään kuin taisteluna ”leimaa” vastaan ja pyrkimyksillä ajatella asiaa toisin. Tai toisaalta taisteluna sitä omaa suhtautumista vastaan. Seuraava esimerkki valottaa hiukan tätä.

M: mun mielestä se ei leimaa ellet sä itte leimaa. Mä sanosin näin, et se on ittestä kiinni.. Jos sä haluat itte lyödä sen leiman ja niinku kantaa sitä, niin silloin jees, koska silloin sä näyttäytyt ulospäin kans niin, et mä oon tällainen...tapaus. Mut jos sä et halua ottaa sitä leimaa, niin ei se leimaa, miks se leimais?

Vastakkainen tilanne tuolle ”leiman vastaiselle taistelulle” löytyy ehkä niistä tilanteista, jolloin oma tilanne näyttäytyy epämääräisenä ja vaikeuksia tuottavana, ja kun (itseän) ”niihin” / ”heihin” kohdistuva suhtautuminen koetaan negatiivisena. Tällöin leimautumiseen suhtaudutaan ennemmin uhrina kuin aktiivisesti omaa roolia korostaen.

N: mä olin jotenkin sen niinku aistinut, et mä en ollu vaan kuvitellut, et ne jotenkin leimaa tai jotenkin, ...mä jotenkin pelkään et tommonen asenne on aika yleinen, ja enkä mä voi itekään

sanoa, että oisin..., että ku yliopistolla käy semmonen tietty jengi, joista kyllä päällepäin näkee, että ne on hirveen ongelmaisia, siis sitä, että hiukset ei oo nähny kampa (naurua,) ja silleen, et ne niinku istuu ja filosofoi. Mut ei sillä, et mä niinku halveksisin niitä, mut se on selvästi semmonen erottuva ryhmänsä, et semmonen leimaaminen tai leimautuminen tapahtuu aika helposti....

Sain siis nostettua pintaan yksilöä (mielenterveyskuntoutujaa; leimattua) itseä korostavan sekä yhteisöä (leimaajia) korostavan asetelman mielenterveyskuntoutujiin kohdistuvassa suhtautumisessa. Kolmantena hahmotelmana esiin nousivat rakenteelliset tekijät. Rakenteelliset tekijät viittaavat siis rakenteiden osuuteen mielenterveyskuntoutujan leimautumisprosessissa. Seuraava esimerkki puolestaan valottaa tätä.

H: ootko sä ikinä jättänyt kertomatta sitä vai tuleeks yleensä kerrotuksi niinku työnantajalle niistä sun taustoista?

*N: kyllä yleensä tulee jotain mainittua ja se on yleensä siinä vaiheessa **pakko** jos esittää cv:n kun tulee kysymystä että minkä takia sä et oo ollut oman alan töissä*

H: ja he on suhtautuneet sun mielestä hyvin?

N: joo, tosin niin... nyt tässä nykyisessä työpaikassa kun mä mainitsin, että mulla on ollut masennus, että käyn terapiassa ja näin, niin sitten kun tuli puhetta ja kysyin sitten, että voinko mä tehdä viittä ja puolta tuntia, niin siihen ei sitten suostuttu. Mutta siinä yhteydessä mä en sitten sanonut, että mulla ois niinku psykiatrisen lausunnon perusteella ollut siihen oikeus. Niin siinä on sitten se, että mä en oikein tiedä, että miten sairaana tai terveenä muhun oikein suhtaudutaan, enkä oikein itekään tiedä, että miten suhtautua itteensä kun itessä on kuitenkin ne molemmat puolet sairaampi ja terveempi, ja se joka pärjää ja se joka ei pärjää

Asettelemalla nämä kolme hahmotelmaani osa-aluetta vastakkain pystyin toteamaan, että niiden puristuksesta repertuaarit löytyvät (ks. kuvio 1). Piirtämällä miellekarttaa alkoi hahmottua repertuaarien todellinen suhde toisiinsa (ristiriitaisuus). Repertuaarien löytämisen ja käsittelyn myötä tuli havainnollistumaan se, että leimautumisen käsitteen määrittely tulee oleelliseksi huomionkohteeksi tässä tutkimuksessa. Puheen tavat tulevat kyseenalaistamaan leimautumisen perinteisen konkreettisuuden, jopa sen perinteisen määrittelyn. Edellä esittämäni leimautumisen hahmottelu on mielestäni oleellinen perusta siirtyessämme tarkastelemaan haastateltavien puhetta. Toisin sanoen näiden aineiston antamien lähtökohtien myötä, voimme siirtyä diskurssianalyysin kulkuun.

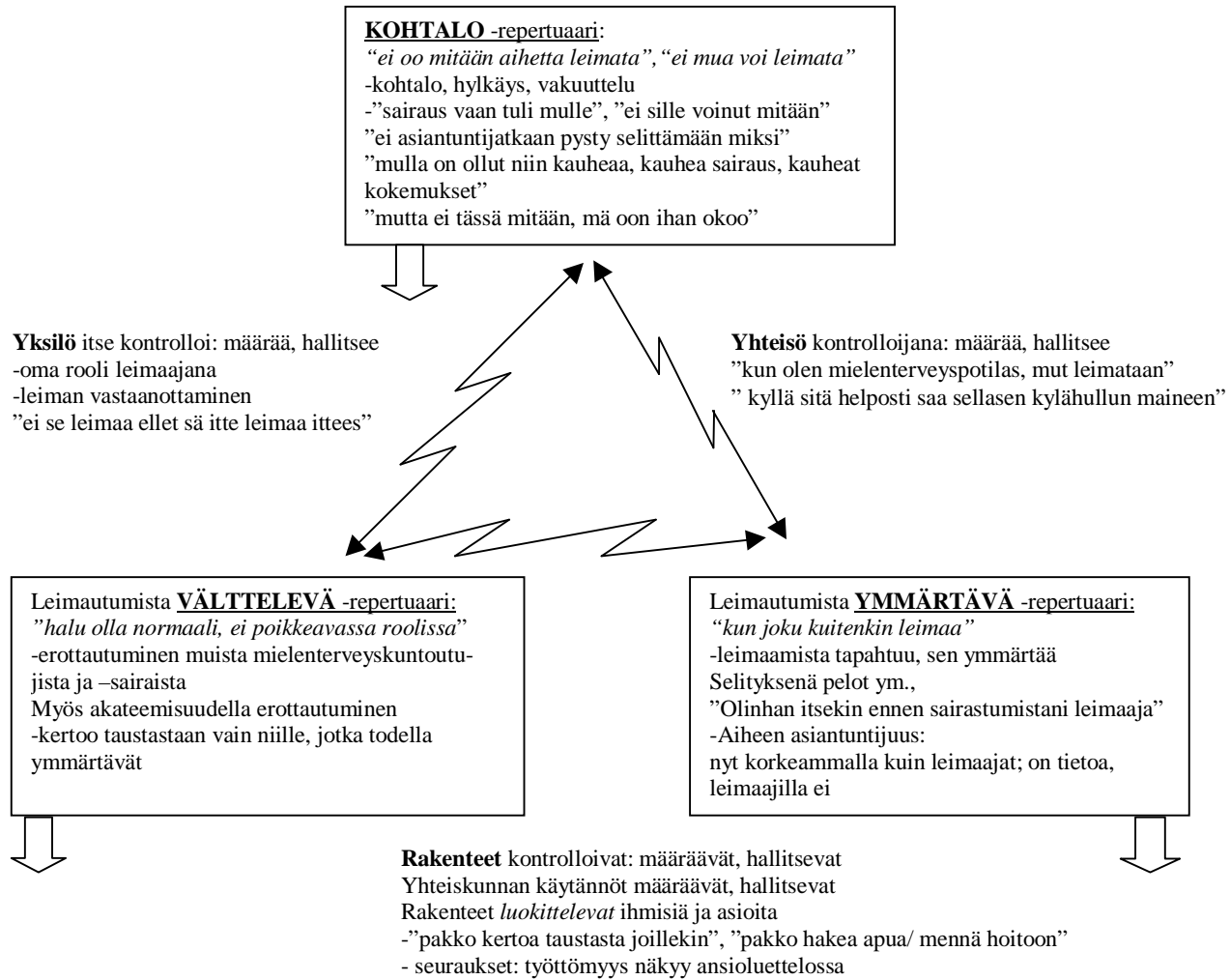
5.2 Repertuaarien identifiointi

Toteuttamassani diskurssinanalyttisessä tarkastelutavassa sosiaalista todellisuutta ei nähdä yhtenäisenä tai ristiriidattomana kokonaisuutena. Näin ollen halutessani kartoittaa tuota moninaisuutta, on otettava jokin siihen sopiva analyysiyksikkö tai analyysiväline. Tässä tutkimuksessa tulkintarepertuaarin käsite toimii sopivana välineenä. Tulkintarepertuaarilla tarkoitan puheesta identifioitavissa olevia sisäisiä verrattain ristiriidattomia, mutta toistensa kanssa ristiriitaisia kielen käytön alueita, erillisiä erottelujen järjestelmiä. (ks. Suoninen 1992, 30.)

Löysin aineistostani *kolme* tulkintarepertuaaria: *kohtalo-*, *välttelevä ja ymmärtävä* – *repertuaari*. Ne muodostavat omanlaisensa kehän, joka havainnollistuu parhaiten kolmion muotoisena kuviona. Nämä kolme repertuaaria hahmottuvat siis *yksilö*, *yhteisö ja rakenteet* -rakennelman välistä. Voidaan todeta, että nämä kaikki kolme rakennelman osa-alueita osittain ilmenevät haastateltujen käyttämissä repertuaareissa painottuen aina eri tavoin. Yksilö, yhteisö ja rakenteet toimivat ikään kuin perustana ja pylväänä löytämilleni repertuaareille. Niiden merkitys hahmottuu kuviossa siten, että jokainen niistä osaltaan vaikuttaa aina vierellä olevaan puhetapaan tai repertuaariin, ja siten niiden välistä on löydettävissä kyseiset kolme repertuaaria.

Tulen seuraavassa esittämään purettuja näytteitä aineistona käytetyistä haastatteluista tulkintarepertuaarien identifioimiseksi. *Jokaisen* haastateltavan puheesta on mahdollista identifioida näytteitä *kaikista kolmesta* esitellystä tulkintarepertuaarista. Toisin sanoen, jokaisen haastateltavan puheesta löytyy jokaisen repertuaarin puhetta. Tunnistettavuutta estääkseen, näytteet on esitelty siten, että ei ole mahdollista tunnistaa saman henkilön puhetta eri repertuaareista. Myöskään ikää ei tunnistettavuussyistä eritellä katkelmien yhteydessä. Sen sijaan sukupuoli tuodaan esiin. Näytteet on valittu sillä perusteella, että ne kuvaisivat mahdollisimman hyvin haastatteluissa selvimmin ilmenneitä ristiriitautuvuuksia. Käytännössä olen identifioinut repertuaarit sillä perusteella, että ne ovat aineistossa toistuvia malleja, joiden avulla tehdään ymmärrettäväksi haastateltavien

omaa elämäänsä mielenterveyskuntoutujana ja sitä kautta heidän suhdettaan leimautumiseensa. Repertuaarit ovat ideaalimuotoisia, mutta antavat kuitenkin mielestäni realistisen kuvan haasteltavien käyttämistä leimautumista koskevista puheen tavoista. Esittelemäni kolme repertuaaria siis kuvaavat aineiston kattavasti ja näin ollen koen, että näiden kolmen esittelemäni repertuaarin lisäksi muita repertuaareja ei olisi ollut mahdollista rakentaa. Ennen siirtymistä tarkempaan erittelyyn ja perusteluihin, esitän kuvion tulkintarepertuaarien hahmottamiseksi.

Kuvio 1. Tulkintarepertuaarit.

Kuten jo totesin, sosiaalinen todellisuus jakaantuu keskenään ristiriitaisiin osiin, jotka ovat kuvattavissa repertuaarin kirjona. Oleellista myös on, että myöskään repertuaarien käyttäjää, toimijaa, ei ole syytä olettaa yhtenäiseksi ja ristiriidattomaksi kokonaisuudeksi. (Suoninen 1992, 40.) Kuten edellisestä kuvioista voidaan siis havaita, akateemisesti

koulutettujen mielenterveyskuntoutujien puheesta on löydettävissä kolme selkeästi toisistaan erottuvaa haastateltujen omaa leimautumistaan koskevaa puhumiseen tapaa. Ne hahmottuvat kolmen keskenään vuorovaikutuksessa, mutta samalla ristiriidassa olevina repertuaareina. Kuvion ”salamanuolet” kuvaavat tätä ristiriitaisuutta.

Repertuaareja käytettäessä on tärkeää myös huomioida repertuaarien sisältä vastaavat identiteetit tai lähinnä se millaisia *identiteettejä* muodostuu käytettäessä edellä identifioimiani repertuaareja. Tässä yhteydessä tarkoitan identiteetillä Suonista ja Peräkylää mukaillen niitä erilaisia ominaisuuksia, velvollisuuksia ja oikeuksia, joita mielenterveyskuntoutuja olettaa itselleen ja muulle yhteiskunnalle (ks. Suoninen 1992, 40). Kuvasta käy ilmi myös puheen seurauksia tuottava luonne, joka havainnollistuu nuolien osoittamana kohteena eli leimautumisen vastustamisena. Se kokonaisuus jonka sisälle tulkintarepertuaarit sisältyvät, muotoutuu siis siitä aiemmin esittämästäni ns. ”pärjäämisen meiningin” kuvauksesta, jonka haastateltavat puheellaan pyrkivät antamaan. Repertuaarit kohdentuvat niihin tekijöihin, joilla haastateltavat pyrkivät rakentamaan *hyvinvointiaan ja elämänhallintaansa* (leimautumisen karttaminen). Tällöin esille nousevat ennen kaikkea suhteet muihin.

Seuraavassa esitän sekä näytteitä¹ aineistosta tulkintarepertuaarien identifioimiseksi ja perustelemiseksi, ja siten samalla käyn läpi myös diskurssianalyysin kulkua tämän aineiston kautta.

¹ Sulkeiden sisällä olevat tekstit on lisätty selkeyttämisen vuoksi. Alleviivaukset ja tummennukset on lisätty, jotta huomio olisi helppo kohdistaa erityisesti niihin kohtiin. Nimet, paikat ja ammatit on muutettu.

-Kirjain H puheenvuoron alussa kuvaa haastattelijan puheenvuoroa, N haastateltavan (nainen), M (miehen).

Muut merkit: ... = selkeä alle 3 sekunnin tauko.

... .. (tai useampia) = pitempi kuin 3 sekunnin tauko. Sekuntimäärältään määrittelemätön.

. =lause on selkeästi sanottu loppuun ilman toisen osapuolen keskeyttämistä.

(ei pistettä lauseen lopussa) = lause on keskeytetty toisen osapuolen toimesta.

5.3 Kohtalopertuaari – tilanteen kohtalomaisuuden korostuminen puheessa

Seuraavissa tekstikatkelmissa nostetaan esiin mielenterveyskuntoutujien yksi vahvasti esiin noussut puhumisen tapa. Sitä voidaan nimittää kohtalopertuaariksi. Kohtalopertuaarin puheessa keskeisiksi tekijöiksi nousevat tavat ymmärtää itse sairautta ja sen myötä koko *omaa tilannetta* siten kuin se olisi ikään kuin vain ”itsestään” tullut. Näin ollen se, mikä olisi leimauksen kohteena, leimauksen syy, näyttäytyy kohtalopertuaarissa kuin ulkopuolelta tulleena asiana jolle ei voinut mitään, ja sen edessä yksilö kokee itsensä voimattomaksi. Kohtalopertuaarin puhe ikään kuin pohjustaa sitä heidän kohdallaan olevaa leimautumisen olemassa olemisen mahdollisuutta. Leimautumisen mahdollisuus liitetään kohtalopertuaarissa siihen puheeseen, jossa syyt mielenterveysongelmiin sairastumisessa nähdään olevan muualla kuin ihmisen ulottuvissa tai ohjailtavissa, ja näin ollen yksilö itse ei voi asialle mitään. Tällä tavoin voidaan tuoda esiin se, että syyt leimautumiselle ovat ulkopuolella: ei ole edes syytä leimata, koska mielenterveysongelmista kärsivä on vain kohtalon ”uhri”.

Keskeistä kohtalopertuaarin puheessa on pyrkimys vakuutella sitä, että on ikään kuin turha taistella tilannettaan vastaan, ja että ainoa vaihtoehto on vain siihen tyytyminen. Varsinaista syytä sairastumiselle etsitään epäkonkreettista ulkopuolisesta tilasta, eikä siten varsinaista syytä tiedetä. Tämä tuodaan kohtalopertuaarissa selkeästi esiin ja sitä perustellaan monin tavoin kuten vetoamalla esimerkiksi auktoriteettiin. Kohtalopertuaarissa oma tilanne koetaan siis hyvin vakavana ja kohtalokkaana, ja siten ilmaan tulee katkeruuden varjokuviakin. Kohtalokkuus ja katkeruus kietoutuvat haastateltavien puheessaan helposti toisiinsa. Nimenomaan katkeruus nousee keskeiseksi seuraavassa tekstikatkelmassa (1), jossa haastateltava puhuu sairaudestaan ja omasta tilanteestaan kohtalokkaana ilmiönä. Kuitenkin yksi oleellinen kohtalopertuaarin puhetta muovaava seikka on se, että kaikesta huolimatta asiat halutaan esittää lopulta hyvässä valossa, ja että huolimatta vaikeasta tilanteesta, asiat kuvaillaan siten, että ”kaikki on ihan hyvin”.

N: monillahan on niinku katalia kokemuksia lapsuudesta ja nuoruudesta, paljon pahempiakin kuin mulla ja siitäkin voi päästä yli, et et ei kannata mihinkään niinku...Nuorempana mä olin niinku, hirveesti mulla oli vihaa ja katkeruutta, mutta siitäkin on päässy jollain tavoin ainakin ajoittain yli, mut tota, ei semmonen negatiivisuus johda mihinkään, et mä yritän olla...positiivinen (äänensävy ivallinen), ajatella positiivisesti (nauraa), niin et ei sitä oikein muutakaan voi, tilanne on niinku semmonen, et... mä oon niinku niin monta vuotta tapellu vastaan sitä, että mikä on niinku elämäntilanne ja yrittäny parantaa sitä ja kapinoinut sitä vastaan ja se on vaan sitten lannistanut tai masentanut, että ... tää on nyt vaan tilanne tällä hetkellä. Että välillä tietysti tulee semmoisia tuntemuksia, että miks mulle käyny näin, et mul on oikeestaan aina ollu semmoinen tunne että jotku ihmiset on niinku, tää voi kuulostaa vähän hullulta, mut et jotku ihmiset on niinku, niinku ...hirveen onnekkaita elämässä, niil on hyvä lapsuus ja ne ne niinku onnistuu asioissa ja elämässä ja sit niinku taas ...toisilla...ei käy niin hyvin ja mä oon just miettinyt et miks mulla pitää olla niin paljon ongelmia niinku mielenterveysongelmia ja kaiken maailman serotoniinin puutostiloja ja tota, et miks tää työ, miksen mä löydä töitä ja miks mää on tämmönen väliinputoja, ja ei oo ei oo kunnan miessuhteita ollu ...Kaikki on enemmän tai vähemmän...ketkuja (nauraa) ja eikä oikeestaan oo... hirveen vähän mulla on ollu miessuhteita et mä oon semmonen tosi niinku vanhapiika...mut... Hirveen hyvin mä viihdyn yksin, en mä muuten vois elääkään näin, et mä viihdyn tosi hyvin yksin ja mulla on kissa (nauraa) ja sen kans sitten...

Haastateltavan puhe rakentuu negatiivisen, katkeruuden sävyttämän kohtalopuheen ja positiivisen selviytymispuheen vaihtelussa. Haastateltava toteaa olevansa tilanteessa, jossa hänen elämäänsä varjostaa sairaus ja sen myötä tilanne, jolle hän ei voi itse mitään. Hän siis toteaa sairauden olevan hänen elämässään asia, jonka kanssa hänen on vain eletävä. Tämä kohtalokkuus korostuu haastateltavan puheessa useaan otteeseen ja hän tulee pohtineeksi sitä miksi juuri hänelle on käynyt näin. Miksi juuri hän on joutunut elämään sairauden kanssa, joka on aiheuttanut hänen elämässään niin paljon huolta? Katkeruus tunkeutuu puheeseen tavalla, joka käy hyvin ilmeiseksi. Vahvistaakseen omaa toimintaansa hän tuo esiin, että hän on kyllä yrittänyt tapella vastaan tilannettaan, mutta todennut sen turhaksi. Näin ollen hän saa haastateltavan vakuuttuneeksi siitä, että hänen kohtalo on todellakin tämä.

On kuitenkin selkeästi huomattavissa, ettei haastateltava halua pitäytyä vain kohtalopuheessaan tarkastellessaan omaa tilannettaan. Hän tulee todenneeksi, että positiivinen ajattelu on ainoa mahdollisuus selviytyä tilanteesta. Hän korostaa positiivisen merkitystä mainitsemalla, että negatiivisuuskaan ei johda mihinkään. Käy siis ilmi, että johonkin asennoitumisen on tarkoitus hänellä johtaa. Voidaan nähdä, että haastateltava ei tahdo antaa itsestään vaikutelmaa, joka pelkän kohtalopuheen myötä näyttäytyisi ainoastaan

uhrina. Hän haluaa tuoda esiin itsestään aktiivisemmän roolin sillä se on vaikutelma, jolla hän poistaa itsestään mielikuvan jonka hän muuten tulisi luomaan: mielikuvan mielenterveysongelmista kärsivän passiivisuudesta. Positiivinen asennoituminen on myös keino saada ylle elämän mielekkyys ja ylipäättään luoda ympärille tunne elämän hallinnasta.

Toisaalta jää kuitenkin epäselväksi onko positiivinen ajattelu lähtöisin haastateltavan omista intentioista. Tätä tukee haastateltavan positiivista ajattelutapaa korostavaan puheeseensa liittämä äänensävy (nauru, ivallisuus), joka voidaan tulkita vähätteleväksi. On mielenkiintoista kuinka haastateltavan juuri tässä kohdassa esiintyvä naurahdus tuntuu ikään kuin kyseenalaistavan sen, että haastateltava todella olisi itse sitä mieltä mitä hän sanoo olevansa. Voidaan nähdä, että nykyisen kaltaisessa yhteiskunnassa, jossa suositetaan menestystä ja halveksutaan heikkoutta, on jokaisen tärkeää tuoda itsensä esiin positiivisessa aktiivisessa roolissa. Sitä vastoin pelkästään katkeruudessa tai itesäälissä rypeminen voidaan katsoa nyky-yhteiskunnassa vähemmän hyväksyttäväksi, sillä sen voidaan ajatella kertovan ennemminkin ihmisen heikkoudesta kuin vahvuudesta. Tällaista mielikuvaa saatetaan luoda jo yhteiskunnan järjestelmien tai erilaisten palveluiden kautta. Esimerkiksi terapian voisi ajatella kannustavan asiakkaitaan nimenomaan katsomaan asioita positiivisesti. Olisiko positiivinen puhetapa nimenomaan lähtöisin jonkinlaisesta elämän hallintaa ja selviytymiskeinoja ”opettavasta” terapiatyypistä vaikutuksesta? Joka tapauksessa positiivinen selviytymispuhe on varmasti helppo ottaa omakseen, koska sen avulla voidaan itse pyrkiä uskomaan sen vaikutuksiin, mutta ennen kaikkea saadaan oma tilanne näyttämään positiiviselta ja näin ollen ikään kuin lievennetään sitä, että leimautumiselle ylipäättään olisi mahdollisuutta tai syytä. Puheen edetessä haastateltavan on kuitenkin vaikea pitäytyä vain positiivisessa selviytymispuheessa käsitellessään omaa tilannetta. Katkeruuspuhe pyrkii jatkuvasti tunkeutumaan puheeseen. Positiivisessa ajattelussa apuna auttavat muiden kokemukset ja ymmärrys siitä, että monilla muilla on vielä pahempia kokemuksia kuin mitä haastateltavalla itsellä. Tällöin haastateltava saa luotua rajoja suhteessa vähemmän sairaisiin ja enemmän sairaisiin.

Tämä puheen vaihtelevaisuus muodostaa kokonaisuuden, jossa oleellista tuntuu olevan, että vaikka kohtalon armoilla yksilö kokee, ettei hän voi juurikaan tehdä omalle huonoksi kokemalleen tilanteelleen mitään, hän siitä huolimatta pyrkii kääntämään puheessaan huonotkin asiat hyvään valoon. Puhe vaihtelee siis negatiivisen ja positiivisen puhettavan välillä. Myös lopussa haastateltava kääntää vielä katkeruuspuheen positiivisemmaksi ja mainitsee esimerkiksi viihtyvänsä yksin asuessaan erittäin hyvin, huolimatta siitä, että hän haluaisikin kunnan parisuhteen jne. (*Hirveen hyvin mä viihdyn yksin, en mä muuten vois elääkään*). Katkeruuspuheen takaa tulee esiin se vaikutelma, jonka kaikki haastateltavat puheessaan pyrkivät lopulta antamaan: ”kaikesta huolimatta menee ihan hyvin”. Tässä voidaan siis huomata ensimmäinen oleellinen vuorovaikutukseen selkeästi liittyvä seikka eli se, että haastattelijalle pyritään antamaan hyvä vaikutelma.

Kohtalokkuus tulee esiin myös seuraavassa tekstikatkelmassa (2). Siinä haastateltavan puhe muotoutuu työuupumuksesta kärsivän henkilön roolista. Työuupumusta voidaan tänä päivänä pitää ehkä jopa sankarillisuuden leiman saaneena sairautena, sillä se yleensä kuvataan ahkerien, tunnollisten ja luovien ihmisten reagointina liialliseen työmäärään. Tätä tuki jo se, että kaikki työuupumuksesta kärsivät pyrkivät puheessaan korostamaan nimenomaan sitä, kuinka vaikeaa ja rankkaa työtä he tekivät ja kuinka antautuneita työlleen he olivat. Työhön on siis todella haluttu panostaa, mikä näkyy myös jo siinä että on ylipäätään tähdätty korkeaan koulutukseen. Katkelmassa haastattelija kysyy haastateltavan näkemystä työn tärkeydestä, johon vastatessaan haastateltava johdattaa puheensa siihen minkä vuoksi hän, jolle työ on ollut aina erittäin tärkeä, ei enää olekaan mukana työelämässä vaan sairastui. Hän ryhtyy käymään läpi vaihetta, jossa sairaus on alkanut näyttää ennusmerkkejä. Sairauden hyväksyntä ei useillekaan haastateltavista ollut yksinkertainen asia ja yleensä pelkästään sairauden tunnustaminen oli tuntunut vaikealta. Keskeistä toisille (etenkin loppuun palaneille) tuntui olevan, että sairastuminen oli ikään kuin näyttänyt ennusmerkkejä, joista muut olivat varoitelleet. Muiden varoitukset eivät kuitenkaan olleet ”tehonneet” haastateltavaan. Tälle kaikelle haastateltava kokee olevansa selitysvelvollinen sillä hän ryhtyy tuomaan esiin asioita, jotka antavat hyvän selityksen ja samalla puoltavat sitä miksi hän sairastui.

H: onk se työ ollu sulle kuitenkin tärkeä elämässä vai onk se vaan ollu sellainen tavallaan pakko sille taloudellisen ylläpidon pitämiselle...tai silleen kun sä sanoit, että hakeuduit sinne akateemiseksi etkä

N: niin on se varmaan, mä oon 50-luvulla syntynyt ja sen ajan niinku kasvatus oli sitä että täytyy hankkia ammatti ja kunnan ammatti ja elättää ittensä ja sillä tavalla tietenkin se lähtökohta mutta ettäsit se meni niinku överiks, et tuli ikään kuin työnarkomaaniks...ne on taas niitä persoonallisuuteen liittyviä juttuja, joita ittekään huomaa ennen kuin se liian myöhäistä, et ei enää voi niinku tehdä mitään, et siinä ei niinku enää pääse pois siitä.

H: sulle ei sitte kukaan niinku sanonu silloin, ..kun sä sanoit että susta ei huomattu...

N: no läheiset sano et toi ei niinku et nyt lopetat (kovan työnteon), et toi ei enää kannu pitkälle, mut eihän sitä ihminen usko tavallaan että mä oon nuori ihminen, terve ja kaikkea, et älä nyt hulluja puhu että kyllä tämä tästä, ei sitä usko, ei sitä usko kukaan, kelle tahansa menee sanoo joka pyörii tuolla samassa pyörässä niin ei sitä käsitä, koska sitä ei oo tapahtunut, eikä voi ajatella et mä en pysty ohjaamaan omaa päätäni.

H: niin tai et ei mun päälle voi tapahtua mitään... tai minulle itelle ei voi tapahtua mitään

N: niin niin, et ei ikään kuin pystyis hallitsemaan itte itteänsä, et ei mussa voi tapahtua mitään sellaista mitä mä en pysty itte hallitteen, et tää on niinku ikään kuin valinta et mä teen nyt näin paljon töitä et kyl tää tästä sitten.

Katkelmassa kohtalokkuus tulee esiin edellistä katkelmaa hiukan erilaisemmasta näkökulmasta, mutta kuitenkin tavalla joka noudattaa kohtalopertuaarille tyypillistä puhetta. Tässä katkelmassa itse nähdään myös uhrina, jolle asiat ovat tulleet ja tulevat vain ulkopuolelta ja joiden alaisuudessa ollaan. Haastateltava ryhtyy kuitenkin muovaamaan puhetta perustelevaan muotoon. Se miksi hän kokee joutuvansa perustelemaan omaa tilannettaan, perustunee niihin samoihin seikkoihin joita aiemman katkelman yhteydessä esitin. Voidaan nähdä, että kulttuuri ylläpitää näkemystä, jonka mukaan yksilö on oltava toimiva subjekti, jolla on oma hallinta itseensä. ”Toimivaa subjektiutta” voidaan pitää siis kaikkien tavoiteltavana asiana. Haastateltavan kohdalla tämä ”toimiva subjekti” on muuttunut kuitenkin ”uhriksi” siinä vaiheessa kun haastateltava on kohdannut oman ärsykeitä sisältävän tilanteen (rankka työtilanne). Tällöin toimiva subjekti ei olekaan enää voinut toimia aktiivisesti ja näin ollen käsitys omasta toimijuudesta on muuttunut. ”Uhriintuminen” sotii siis ”toimivaa subjektiutta” vastaan, ja siksi haastateltava pyrkii tätä muutosta selittämään jollakin tavoin ymmärrettäväksi. Haastateltava ryhtyy esittämään jonkinlaista järkevää kokonaisuutta sille miksi asiat menivät niin, koska hän voi kokea että haastattelija (ja koko muu yhteiskunta) vaatii järkiperaistä selitystä. Syyt kuitenkin löytyvät jostain epäkonkreettisuuden rajamailta, ikään kuin kohtalosta, jolle kukaan ei voi mitään (”ei sitä käsitä”).

Oleellista on huomioda se, miksi haastateltava ryhtyy esittämään perusteluja väitteelle, jota ei ole edes esitetty. Tähän liittyvät aiemmin esittämäni vastatodistelun piirteet ja nimenomaan kulttuurin luomat nyky-ihmisen käyttäytymiskoodit. Vastatodistelu ei esiinny katkelmassa puhtaana, mutta siihen liittyviä viitteitä esiintyy katkelman loppupuolella, jossa haastattelija ihmettelee sitä miksi haastateltava ei tehnyt asialle mitään (*sulle ei sitte kukaan niinku sanonu silloin*). Haastateltavan on vähintäänkin selitettävä ”valmiiksi” se miksi hän ei ymmärtänyt vähentää työntekoaan kriittisessä vaiheessaan vaan syöksyi suoraan työuupumukseen, vaikka haastattelija ei ole varsinaisesti edes esittänyt kyseenalaiseksi sitä, miksi haastateltava toimi kuten toimi. Perusteluissaan haastateltava ottaa avukseen vetoamisen siihen, ettei kukaan muukaan vastaavassa tilanteessa olisi ymmärtänyt tai tekisi toisin (*”ei sitä usko kukaan”*). Tällöin hän ikään kuin välttää sen, että hän (yksinomaan) olisi ”poikkeava”. Samalla haastateltava tulee korostaneeksi kohtalopertuaarin mukaisesti sitä kuinka tilanne on ulkopuolelta tullut ja jolle ei ollut tehtävissä mitään. Näillä perusteilla hän saa lopulta haastattelijan vakuuttuneeksi siitä, että hänelle tilanne vain tuli ja siten pohjustaa sitä, että leimaaminen ylipäättään on mahdotonta.

Seuraavassa katkelmassa (3) tuodaan esiin myös ilmiö, jossa ollaan myös itsensä ulkopuolelta ohjailtavissa. Selkeästi erotetaan toisistaan itse ja ”jokin ulkopuolinen määrääjä”. Niiden korostaminen tulee keskeiseksi ja olennaiseksi.

H: oliko sulla sellain aluksi niinku että ois kieltänyt sitä sairautta tai sellain ettei ois hyväksynyt..

*M: no sehän on, ensimmäinen juttuhan on se, että sä tunnustat ittelles, että mä oon sairas mä oon alkoholisti ja that´s it ennen kun sä sen oot tehny niin sä et ikinä selviä siitä, kyllä sä voit juosta katkolla ja olla selvä taas pari kolme viikkoa tai kuukauden mut sä et oon raitistunut, sä oot selvänä välillä, **ennen kun se juttu menee sun päähän** että nyt tälle on niinku haettava apua, se katko ei riitä vaan sun täytyy jatkaa sitä hoitoa ja se on päivä kerrallaan, **en mä nytkään pysty sanomaan että tuunks mä oleen raittiina koko loppuelämäni, en mä voi sellaista antaa sellaista lupasta, en mä voi semmoista antaa, en itellenikään.***

H: et siinä menee varmaan niinku todella pitkä aika..

*M: ja mä uskon, että ykskään, et vaikka mä oon kuullu sellaisia tapauksia, et ne on ollu 15 lähemmäs 20 vuottakin raittiina ja on ratkennut, **että silloin sairaus todella putkahtaa siinä uudestaan, sä et voi sille mitään, mä en tiedä mistä se johtuu, ei kukaan muukaan lääketieteellisesti tai mitenkään muutenkaan oo pystynyt selittää mikä se on, kun se ei oo leikattava sairaus sä et voi niinku pois sitä että tossa se on (...)** kyllä se on, että riippuvuussairaudet on yleensä myös henkisiä sairauksia, onhan se kopasta kans kiinni et siinä on fyysinen riippuvuus ja henkinen riippuvuus, et silloin kun sä oot siinä et se on taas saanu otteen niin se on henkistä kans.*

(...)

H: ajatteletsä yleensä että ihmiset suhtautuis niinku mielenterveysongelmiin niinku jollakin tapaa erityisesti tai jotenkin

M: en mä sitä, en mä näin ajattelen, olihan se alussa siis, mut mitä mä oon huomannut niin se mikä tekee elämän helpommaksi on se että mä tunnustan itelleni koko ajan eli et mul on tää sairaus et se on et mä en voi sille mitään ja se on ja niin on ja jaa, se on sairaus minkä kans mä saan elää loppuelämäni, mut se pysyy piilossa jos mä hoidan sen ihan niinku joku sokeritauti mikä tahansa, et silloin sä tarvit taas lääkitystä ja mä en nyt lääkitystä tarvii (naurua), mut siinä mielessä niinku kuitenkin, et mun täytyy niinku tiettyjä tilanteita, tai sanotaan niinku tiettyjä asioita vaan niinku ei saa tehdä

Haastattelija esittää suoran kysymyksen, jossa taustalla on oletus siitä, että useimmilla ihmisillä on aluksi vaikeuksia myöntää kärsivänsä mielenterveysongelmista. Haastattelija pyrkii kysymään kysymyksen tavalla, joka antaisi myös mahdollisuuden vastata siihen pelkästään myötäillen. Haastateltava rakentaa puheensa kuitenkin erilaiseen muotoiluun eikä tyydy vahvistamaan haastattelijan omaamaa lähtöoletusta kieltämisestä. Huolimatta haastattelijan tarkoittamasta neutraalista sävystä, haastateltava saattaa kokea sairauden kieltämisen negatiivisena asiana. Hän ryhtyy tuomaan esiin niitä asioita, jotka vaikeuttavat sairauden myöntämistä ja selittävät sitä, miksi sairaus ylipäätään on tullut hänelle. Hän ei kuvaile omaa tilannettaan sellaisenaan vaan tuo esiin sen yleisestä näkökulmasta. Haastateltava tulee siis puheellaan tavoitelleeksi sellaista selitysmallia, jossa hän esittää asian siten, että sairaus ikään kuin vain tuli hänelle, eikä hän voinut tai voi edelleenkään sille mitään. Hän alkaa etsiä perusteluja sille miksi näin on, mutta toteaa ettei selitystä löydy: hän ei tiedä, eikä auktoriteetteihin vedoten asiantuntijakaan tiedä miksi sairaus on tullut hänelle. Kohtalokkuus tulee selittäjäksi siihen, miksi haastateltavan tilanne on sellainen kuin on. Katkelmasta onkin huomattavissa, että haastateltava tuo siis esiin itsensä selkeästi tietäjän roolissa: hän tietää miten asia on. Hänellä on vahva näkemys asiasta. On kuitenkin mielenkiintoista pohtia sitä mistä hänen tietämyksensä tulee. Miten haastateltava on saanut itselleen varmuuden siitä, että nimenomaan hänen esittämällään toimintatavalla voidaan selviytyä? (... *ennen **kun se juttu menee sun päähän** että nyt tälle on niinku haettava apua, se katko ei riitä vaan **sun täytyy** jatkaa sitä hoitoa ja se on päivä kerrallaan*).

Hänen kuvailemansa tapaa voidaan pitää yleisesti useimpien riippuvuushoitomuotojen (esim. AA; anonyymit alkoholistit) pääperiaatteena. Niissä esimerkiksi alkoholismi määritellään sairaudeksi, ja toipumisohjelman pääperiaatteena pidetään sitä, että

riippuvuuden ”uhrit” myöntävät avuntarpeensa eli sairautensa. (ks. Al-Anon ja Alkoholismi 1988, erit. 6.) Katkelman haastateltava oli kuitenkin aiemmin kertonut, ettei hän ollut varsinaisesti osallistunut AA-toimintaan. Hän oli käynyt siellä, mutta ei ollut kokenut sen soveltuvan hänelle syystä, jota hän ei loppujen lopuksi osannut arvioida. On kuitenkin mielenkiintoista kuinka tällainen ajattelutapa on jollain tapaa juurtunut haastateltavan ajatteluun ja voidaan kai jopa sanoa yleisesti ihmisten ajatuksiin. Nähdään, että ainoa keino päästä eroon esimerkiksi alkoholismista on aluksi tunnistaa ja tunnustaa se. Tällainen ajattelutapa tuntuu määräävän myös tänä päivänä ihmisten ajattelua ja sitä pidetään hyväksyttävänä tapana toimia huolimatta siitä, että toimintaa tarjoavaa järjestö muuten nähtäisiin itselle sopimattomaksi.

Haastattelijan toinen kysymys on muotoiltu myös tietynlaiseen lataukseen. Haastateltava tulkitsee haastattelijan siten, että hän tarjoaa vaihtoehtoa jossa mielenterveysongelmiin suhtauduttaisiin negatiivisesti eli leimaavasti. Haastateltava kuitenkin rikkoo käsityksen heti. Hänellä on sairaus, mutta hän ei voi sille mitään. Vaikka haastateltava muotoilee puheensa sellaiseksi, joka viittaa vain häneen itseensä (*en mä näin ajattele*), hän tulee kuitenkin samalla, tavoitteellisesti tai ei, vakuuttaneeksi haastattelijan siitä, ettei häneen voida suhtautua negatiivisesti. Hän kuitenkin toteaa, että alussa ehkä olisi ollut jotenkin toisin (*olihan se alussa siis, mut...*), mutta jatkaa kuitenkin siitä näkemyksestä jonka aluksi antoi (*en mä sitä, en mä näin ajattele*).

Mielenkiintoista on kuitenkin se, kuinka haastateltava siitä huolimatta, että hän on todennut juuri olevansa sairautensa ja tilanteen kanssa sopusoinnussa, tulee hän maininneeksi, että hoitamalla sairaus pysyy piilossa. Hän ei kuitenkaan halua sen näyttäytyvän ulkopuolelle sellaisenaan. Keskeistä haastateltavan puheessa tuntuu siis olevan se, että hän haluaa korostaa sitä kuinka tilanne on hänellä kaikesta huolimatta hyvin hallinnassa, eikä sairaudesta ylipäätään ole edes mitään haittaa. Tämän vaikutelman luomisessa hän ottaa tuekseen sen, että hän ei tarvitse edes lääkkeitä enää. Tämä tukee sitä ns. ”hyvää vaikutelmaa”, sillä lääkkeiden tarvitsemattomuutta voidaan yleisesti pitää merkinä siitä, että sairaus on todellakin hallinnassa. Lääketieteellistä diagnoosia voidaankin pitää ehkä hallitsevimpana sairauden määrittäjänä. On otettava esille se, että lääkkeiden käyttö voi

todella olla vahva itseä ja omaan tilannetta selvittävä määrittelykeino. Lääkkeiden käytön vaikutusta omaan itsekuvaan voidaan heijastella vastakkaisesti eli lääkkeiden määräämisen kautta. Jotta lääkäri voi laittaa hoitonsa toteen eli määrätä potilaalle lääkkeitä, hänen on tehtävä potilaalle selväksi että hänellä on tietyn diagnoosin mukainen sairaus (ks. Salo 1996, 271). Potilaan on siis tunnustettava olevansa sairauden vanki, jotta hän voi saada lääkkeitä. Taas vastakkaisesti lääkkeiden syömättömyys edustaa sairauden poissaoloa. Sairauden hävittämistä voidaan pitää kuitenkin tarkoituksellisena päämääränä. Jos haastateltava on käynyt läpi tämän sairauden ”tunnustamisen”, hän ymmärtää, että tilanne jossa hän ei syö lääkkeitä merkitsee selviytymistä sairaudesta.

Kohtalopertuaarissa haastateltavat antavat repertuaarilleen tyypillisiä viitteitä siitä, miten he suhtautuvat omaan sairauteensa ja millaiseksi he kokevat itsensä sairastujana. Kohtalokkuus haastateltavien puheessa korostaa sitä, kuinka kohtalo olisi voinut osua yhtäläillä kenelle tahansa, mutta juuri he ikään kuin vain sattuiivat olemaan niitä, jotka sairastuivat, tai toisaalta kohtalo oli vain näin sattunut määräämään. Toisaalta kohtalopertuaarin puheeseen oleellisesti myös liittyy sairauden aiheuttamien seurauksien korostaminen. On tyypillistä, että tässä repertuaarissa tuodaan esiin, se kuinka kauheita kokemuksia on koettu. Aluksi esitetään, että sairaus olisi kyllä voinut tulla kenelle tahansa, vaikkakin se sattui nyt omalle kohdalle. Heti perään kohtalopertuaarissa puhuva kokee tarpeelliseksi eritellä niitä kokemuksia mitkä hän on kokenut. Toisin sanoen hän pyrkii korostamaan sitä kohtalon tuomaa tilaa.

M: ...et ne kokemukset ynnä muuta mitä meikäläinen on käynny läpi, et ne oli niin kauhistuttavia, että vieläkin on painajaisunia (nauraa), ihan päiväsaikaankin voi tulla ihan puistatuksia, että hyi hitto missä sitä on käynny.

*N: joo mulla meni kyl ihan se kuus vuotta, ett kolme kolme vuotta **oli tosi kauheeta siis sen olon, siis sen masennuksen ja ahdistuksen ja tuskan**, ett se oli täyttä työtä se kolme neljäkin vuotta, mutta sitten pikkuhiljaa alkoi tuntumaan et hei, et nyt et täyty lähtee jotain kokeileen... (...)*

Kokemusten (kauheat kokemukset) erittelyllä haastateltava voi ikään kuin pyrkiä entisestään lieventämään omaa osuutta koko tapahtumassa eli korostamaan kohtalonomaisuutta. Edellisen tyypisillä kokemusten kuvailuilla annetaan vaikutelma, että myös kokemukset ovat tulleet ulkopuolelta käsin. Kokemusten seurauksia voidaan

eritellä esimerkiksi siten, että vieläkin nähdään painajaisunia. Nauru siinä yhteydessä kuvanee myös haastateltavan hämmennystä asiassa. Lisäksi kokemusten ollessa ikäviä, voidaan saada aikaan ilmapiiri, jossa haastateltava saa osakseen enemmän sympatiaa kuin leiman kohdistamista. Pyritään siis vakuuttamaan, että leimaamiselle ei ole mitään aihetta vaan päinvastoin.

Yhtenä oleellisina yhteisinä haastateltavien elämässä ovat olleet työelämän ympäristöt ja tutkimukseen oleellisesti liittyneenä ne nostettiin esiin haastattelussa joko haastattelijan tai haastateltavan toimesta. Haastateltavat erittelevät eri ihmisten ja eri ryhmien suhtautumista itseensä sairastumisen jälkeen myös työympäristöön liittyneenä. Haastateltavat erittelevät työyhteisöön liittyviä suhtautumisia kaikissa kolmessa esittelemässäni repertuaarissa. Työelämä painottuu lähinnä leimautumista välttelevän repertuaarin ja jonkin verran myös leimaamista ymmärtävän repertuaarin puheessa, mutta myös kohtalopertuaarissa työelämään liittyviä asioita jossain määrin käsitellään. Työelämään liittyen kohtalopertuaarin puheessa ”itse” tuodaan esiin enemmän tilanteen uhrina kuin aktiivisessa työnhakijaroolissa. Seuraavassa tekstikatkelmassa (4) haastateltava tuo esiin työelämään liittyviä tekijöitä suhteuttaen ne omaan tilanteeseensa.

*N: ...et se ei ollu kauheen miellyttävä (työ)kokemus, et se ei mitenkään rohkaissut pyrkimään työelämään, pikemminkin päinvastoin, et siinä tuli taas niinku yks semmonen...kokemus, joka pikemminkin vahvisti..tätä käsitystä, et **musta ei ookaan työelämään**, et nyt mä oon.., mä en itse asiassa oo hirveen aktiivisesti edes etsinyt töitä, koska ehkä mä vähän niinku nuolen haavojeni, että vaikkei se koko ajan ollu kauheeta, mä oikeastaan tykkäsin siellä olla, mut et välillä oli ongelmia just sen pomon kanssa. Ja tota...et jotenkin vahvisti sitä ajatusta..et must ei ehkä oo tällaisenaan työelämään ja varmaan se on ihan tottakin et mun pitäis kuntoutua ja sillee, et niinku, ja ennen kaikkea ratkaista tää ongelma mikä oli silloin töissäkin ongelma ja oikeastaan kaikissa työpaikoissa ollu tää aamuhäätäminen, ja varsinkin jos siihen liittyy unettomuutta, et mulla on sellainen taipumus, et se on kauheen vaikeeta mulle se aamuhäätäminen ja tota...mut et...(...)*

(haastateltava kertoo pitkään ongelmistaan työpaikalla)

H: että ilmeisesti ois aihetta muuttamiselle niinku työnantajien kohdalla niissä asenteissa?

N: no ois joo... (syö keksiä)

H: milläköhän tavalla sitä vois sitten muuttaa?

*N: (rouskuttaa keksiä) **en mä usko, et ne muuttuu**, et ku tää työelämä on niin koventunu, et ku kaikki aina toitottaa, et ihmisiltä vaaditaan niin hirveesti, niin en mä usko, ko nytkin puristetaan niin hirveesti, et ne uskaltais ottaa mielenterveysongelmaista, et kun ne ennakkoluulot siellä jonku verran vallitsee et ne saattais kyllä ottaa kaverikseen mielenterveysongelmaisen, mut että ei töihin, koska mä luulen et ne pelkää, et se ei sitte kykene oleen ylitöissä ja painamaan hirveitä päiviä, mikä*

on ihan ymmärrettävää. (...)...mut et tällöisille jotka sopii niinku vähän korkeimmin koulutetuille niin siellä on se työpaine niin kova, et mä luulen kyllä, et mä en ihan oikeesti sitä kyllä kestäiskään et se on ihan oikee epäily ja sitte taas semmoisissa paikoissa... siis jotain tällöisiä kioski myyjän paikkoja ...tai jos mäkkärille menis niin semmoista...tavallaan aika...pitäis pystyä semmoiseen nopeaan työtahtiin, ja sit siellä taas..., mä epäilen että niillä on niitä ennakkoluuloja, ne on sellaisii ihmisä et ne ei ehkä oo niin valistuneita kun kun...tällöiset akateemisesti koulutetut. Voi olla poikkeuksiakin, mut niinku yleensä arvelisin et niille semmonen joku mielenterveysongelma on joku peikko että et ne ajattelis et ei missään nimessä! Varsinkin kun niitä hakijoita on niin paljon, että ihmiset pelkää semmoista erilaisuutta tai vierastaa.(...)

Katkelman alussa haastateltava kertoo kohtalopertuaarille tyypilliseen tapaan todenneensa, ettei hänestä ole työelämään. Hän pyrkii tuomalla esiin ikäviä kokemuksia ikään kuin vakuuttamaan haastattelijan siitä, että näin todella on. Hän samalla tulee antaneeksi haastattelijalle selityksen omasta tilanteestaan tai siitä, miksi hän ei itse asiassa ole etsinytkään töitä aina niin aktiivisesti. Haastateltava esittää työhön liittyvän tilanteensa siinä valossa, että hän näkee tilanteen olevan tavallaan ”sellainen kuin se on”, eikä sille ole paljoakaan mitään tehtävissä. Hänen kyllä omien sanojensa mukana ”pitäis” kuntoutua, mutta hänen puheestaan tulee kuitenkin vaikutelma, että tuon pyrkimyksen tavoitteellisuus jää hiukan ulkokohtaiseksi eikä haastateltava tuo mitään konkreettista tavoitettaan esiin. On mielestäni oleellista pohtia yksistään sitäkin mistä tulevat ne lähtökohdat sille puheelle, että hänen nimenomaan pitäisi kuntoutua ja päästä takaisin töihin. Haastateltava nimittäin aiemmissa puheenvuoroissa kertoo toki toisaalta kaipaavansa työtä arkea rytmittääkseen, mutta toisaalta hän toteaa viihtyvänsä arjessaan myös ihan hyvin ilman työtäkään. Voidaan kuitenkin nähdä, että jokaisen ihmisen tavoitteelliseen elämään kuuluu jollakin tapaa työ, ja että kulttuuri ikään kuin on sellainen, että se painostaa jokaisen ihmisen hankkimaan itselleen työn. Näin ollen se voi myös kannustaa sellaiseen ulkopuolelle osoitettuun puhumisen tyyliin, jossa omana tavoitteena pidetään työkykyisyyden saavuttamista ja työn saamista.

Jälkimmäisessä osassa haastateltava kertoo mielenterveyskuntoutujien työllistymismahdollisuuksista, jonka hän näkee tässä repertuaarissa myös melko vaikeana ja tilanteena, jolle ei ole paljoakaan mitään tehtävissä. Hän näkee tilanteen vieläpä sellaisena, ettei muutosta ole näköpiirissä (*en mä usko, et ne muuttuu*). Mielenterveyskuntoutuja on siis ikään kuin uhri työllisyysrakennelmien edessä. Hän tuo

esiin paljon syitä siihen, miksi mielenterveyskuntoutujaa ei työllistetä (ennakkoluulot, työnhakijoiden paljous jne.). Tuodessaan esiin näitä perusteluita hän tulee myös tuoneeksi esiin mielenkiintoisen korkeammin koulutettujen ja vähemmän koulutettujen työpaikkojen eroja koskevan käsittelynsä. Esittäessään asian, hän tulee todenneeksi että tilanne on sekä korkeasti koulutetuilla että vähemmän koulutetuilla vaikea. Korkeammin koulutetuille soveltuvissa työpaikoissa suvaitsevaisuus voisi olla korkeampaa, mutta koska työtehtävät ovat hänen mukaan hyvin haasteellisia ja vaativia, työllistyminen näyttäytyy sekä mielenterveyskuntoutujan että työantajan puolelta kynnyksysymyksenä.

5.4 Leimautumista ymmärtävä suhtautuminen tulkintarepertuaarina

Leimautumista *ymmärtävä* puhetapa on toinen tästä aineistosta hahmottelemani tulkintarepertuaari. Se viittaa niihin tapoihin, joissa haastateltavat erittelevät omaa tilannetta ja siihen kohdistuvaa muiden suhtautumista ymmärtävästä ja jopa muita valistavasta näkökulmasta. Tämä näkökulma korostaa näkemystä, jossa oma tilanne näyttäytyy asiantuntijuutta korostavassa valossa. Oma tilanne muotoutuu siis sellaiseksi, jossa huomio siirretään kohtalorepertuaarille tyypillisestä vakuuttelusta muiden (leimaajien) käyttäytymistä ymmärtävään ja heitä valistavaan näkemykseen. Valistaminen sinällään ei käy heidän puheessaan täysin ilmeiseksi ja etenkin konkreettiseksi, mutta se pohjustaa valistavaa toimintamuotoa.

Kun *kohtalorepertuaarissa* ”itse” kuvaillaan uhriksi, joka on kykenemätön toimimaan omaehtoisesti, *leimautumista ymmärtävässä repertuaarissa* itse nähdään taas aktiivisena toimijana, jopa valistajana. Kun kohtalorepertuaarissa pyrittiin korostamaan sitä, ettei yksilöä yksinkertaisesti voida leimata (koska hän on tilanteelleen aivan viaton), leimautumista ymmärtävässä repertuaarissa leimaaminen nähdään (kuvaillaan) mahdollisena ja jopa todennäköisenä. Toisin kuin kohtalorepertuaarissa, leimautumista ymmärtävässä repertuaarissa leimautuminen nähdään osana omaa tilannetta. Leimautumista todetaan siis tapahtuneen ja sille annetaan välittömästi myös oikeutus tai selitys jollakin

tapaa. Asiat pyritään aina selittämään jollakin tavoin ymmärrettäväksi. Ymmärtäminen voidaan tulkita tietyn tapaisena (leimatun) puolustavana reaktiona tilanteeseen, jossa leimautumista voidaan havaita tapahtuneen. Ymmärtäminen useimmiten tapahtuu oman itsensä kautta ja sillä tavoin se saadaan vakuuttavammaksi. Toki keskeistä on, että leimaamista sinällään ei haastateltavien puheessa pidetä hyvänä asiana, mutta pyrkimys on, että jos niin tapahtuu, leimaajille annetaan ikään kuin anteeksi. Tämä irralliseksi jäänyt tekstin pätkä valottaa hyvin sitä puheen tapaa, jota juuri kuvasin. Siinä haastateltava arvioi tilannetta, jossa eräs henkilö on haastateltavan taustasta tietämättään puhunut hyvin negatiiviseen sävyyn mielenterveyskuntoutujista. Haastateltava kertoi kokeneensa tilanteen vaivaannuttavaksi, eikä hän ollut halunnut tuoda omaa taustaansa sen jälkeen millään tavoin esiin. Tilanteen erittelyn hän kuittaa kuitenkin leimautumista ymmärtävälle repertuaarille tyypillisesti:

M: sellaisenkin ihmisen rajoittuneisuuden voi antaa anteeksi, et se on ihan samanlaista, että jollakin ihmisellä on mielenterveysongelma ja jollain on tollanen ongelma ettei se ymmärrä mielenterveyskuntoutujaa tai mielenterveyspotilaita.

Seuraava tekstikatkelma (5) kuvaa leimautumista ymmärtävälle repertuaarille tyypillistä puhetta valistamisesta ja siitä kuinka sen avulla ”itse” nostetaan aivan eri asemaan kuin mihin se esimerkiksi kohtalorepertuaarissa asetetaan. Itse nostetaan korkealle. Haastateltava on eritellyt mielenterveysongelmiin kohdistuneita asenteita ja todennut niiden olevan asioita joista yleisesti ottaen ei puhuta. Hän itse kuitenkin toteaa joissakin tilanteissa toimivansa toisin.

*M: (...) mut jos joku kysyy tai muuta, tai on sellainen tilanne, ja varsinkin jos mä huomaan, et miten niinku mielipiteet rupee... koska monella ns. normaalilla ihmisellä (naurua), jos sellaista nyt löytyy, niin niin ne asenteet ynnä muuta, jotka tulee niinku tai miten ne tulee niinku keskustelussa niin, ylhäältä katsoo ja tavallaan niinku tuomitaan, joo et ne on sellaisii ja sellaisii.. ja tuomitaan joo et ne on sosiaalipummeja ynnä muuta ynnä muuta, **niin silloin välillä ottaa kyllä tulta ja silloin mä voin niinku rehellisesti sanoo, et mis mä itte oon käyny, et kyl ne aika hiljaseks menee kun siit rupee puhuun, et te puhutte sellaista mitä te ootte lukeneet mutta ette kokeneet, koska kyl mäkin** huomasin silloin, kun mä.. mulla oli kuitenkin sanotaan tulot ym., elinehdot ym., oli korkeella silloin kun mä olin duunissa, elintaso oli suht koht korkea, ja kun sieltä tippuu ja joudut käymään ekan kerran sosiaaliluukulla niin kyl se on aikamoinen kynnys sun omalle ylpeydellesi, kyl mun niinku asenteet näitä kaikki vast.. kohtaan, sanotaan niinku kyl **mäkin olin aktiivi-työuran aikana tuominnut näitä työttömiä ynnä muuta, joo et mitäs siinä et ne käy nostamassa tosta ovesta rahaa ja sit ne menee viinakauppaan, et ihan rehellisesti sanottuna näin meikäläinenkin ajatteli mont kertaa.***

Tässä katkelmassa haastateltava puhuu pyrkimyksistään ikään kuin valistaa leimaajia omien kokemustensa avulla, ja näin ollen tulee samalla kääntäneeksi oman aseman kohtalorepertuaarin uhrista ymmärtäjäksi ja valistajaksi. Haastateltava nostaa omien kokemusten ja niiden myötä saamansa tiedon avulla itsensä korkeammalle kuin leimaajat, koska hänellä on tietoa jota leimaajilla ei ole. Omaan tietoaan vahvistaessaan haastateltava viittaa kokemuksiinsa ja ikään kuin siihen kuiluun, joka on hänen aikaisemman ja nykyisen tilanteensa välillä (...*kun sieltä tippuu...*). Hän siis toteaa tippuneensa elämässään korkealta ja kokeneensa siten kovia. Tällä tavoin hän saa tietonsa vakuuttavammaksi. Katkelmassa tulee välittömästi esiin myös ymmärtävälle repertuaarille tyypillinen ”ymmärtämiskuvio”. Haastateltava tuo tavallaan esiin sen, että leimaajien toiminta on tyypillistä ”normaaleille ihmisille” ja siten sitä voitaneen pitää jopa ymmärrettävänä. Ymmärrys esiintyy piilevänä, mutta siinä mielessä näkyvänä, että haastateltavan on tuotava ymmärtämisensä perusteeksi esiin oma aikaisempi ajattelumaailma, jonka hän toteaa olleen juuri samanlainen kuin leimaajilla (...*koska kyl mäkin...*). Käsitteen ”normaali” käyttäminen viittaisi loogisen selityksen mukaan kaikkiin niihin henkilöihin, joilla ei tätä tietoa (kokemusta) ole, ja johon haastateltava viittaa. Mielenkiintoisella tavalla haastateltavan puheesta ilmenee viittaus siihen, kuinka myös hän ajatteli aikaisemmin samalla tavalla kuin ”normaalit”. Hän kuvaa itsensä nyt ryhmään, joka erotuksena normaaleista on jotakin muuta.

Yleisesti ottaen mielenterveysongelmiin kohdistuvat **pelot** nousivat jatkuvasti puheissa esille. Pelot olivat selkeästi yhdistyneenä muiden suhtautumisen kokonaisuuteen ja siten saivat muotonsa lähes yksinomaan leimautumista ymmärtävässä repertuaarissa. Pelkojen käsittelyä ei voida pitää leimautumiseen liittyvänä teemana, mutta se oleellisesti liittyy ymmärtävän repertuaarin puhetapoihin. Leimautumista ymmärtävässä repertuaarissa muiden pelkääminen sairauksia ja sen myötä sairastujia kohtaan nähtiin ymmärrettävänä ja käyttäytymistä selittävänä tekijänä. Oleellista siis oli, että ymmärrys rakennettiin sille pohjalle, mitä itse oli koettu. Seuraavassa katkelmassa (6) nousee esiin selkeästi tämä ilmiö. Siinä haastateltava on äskettäin kertonut siitä kuinka hänen kollegansa oli neuvonut olemaan mainitsematta sairaudestaan työhaastattelussa.

H: ajattelet sä että.. oisko siinä se, että se johtuis siitä sairauden laadusta mitenkään, siis se asenne?

M: joo kato mielisairauksia pelätään, ne on semmoisia niinku, semmoisia pelottavia asioita. Niinhän mä itsekin ajattelin, että kun mä ensimmäisen kerran jouduin hoitoon vastoin tahtoani, se oli aika traaginen tapahtumaketju (...) et silloin mä tajusin että nythän mä joudunkin tänne sairaalaan ja pelkäsin, että sitä... että kyl se on niinku, kyl sellaiset mielisairaudet on hirveen pelottavia, vaikka meilläkin on suvussa ja vaikka jonku verran on puhuttu ja nähty...(...) mut mä ymmärrän hyvin että sivulliset pelkää, että aluksi niinku mä itekin... pelkäsin itte aluks., et ihan samalla tavalla hyväksyn, jos joku toinen pelkää sitä.

Tässä katkelmassa tulee esiin se, että omat kokemukset toimivat perusteluna muiden ymmärtämiselle. Näin ollen muilla olevat pelot mielenterveysongelmia kohtaan ikään kuin jopa oikeutetaan ja tehdään ymmärrettäväksi oman itsensä kautta. Pelot tunnistettiin samanlaisiksi, millaisia itsellä oli aiemmin ollut, ja näin ollen pelkääminen muuttuu ymmärrettäväksi ja hyväksyttäväksi. Katkelmassa tulee myös selkeästi esiin haastateltavan pyrkimys tuoda esiin ymmärtävälle repertuaarille tyypillisesti myös omaa asiantuntijuutta, johon ”joo kato” -alkuinen lause jo viittaa. Haastattelija omalla kysymyksellään asettuu tavallaan tietämättömäksi, vaikka itse asiassa tulee vain johdatelleeksi haastateltavaa sanomaan sanottavansa. Analyysini kannalta informaatio ei kuitenkaan ole niinkään oleellista, vaan ennemmin se miten asia sanotaan. Tässä puheen muoto muuttuu nimenomaan tälle repertuaarille tyypilliseksi selittäväksi. Asiantuntijuuden korostus ei ole kuitenkaan ainoastaan osoitus haastattelijalle vaan myös kaikille muille, ”sivullisille”. Haastateltava erottelee siis jälleen itsensä muista, ymmärrettävistä ja valistettavista.

Seuraavassa katkelmassa (7) tuodaan selkeästi esiin toinen leimautumista ymmärtävälle repertuaarille tyypillinen tapa puhua mielenterveysongelmiin liittyvistä asenteista. Haastateltava on kertonut, kuinka hänen mielestään psykiatriseen hoitoon hakeutuminen on korkea kynnyksen kantele tahansa tänäkin päivänä, kun taas hänelle psykiatrit ynnä muut näyttäytyvät minä tahansa lääkärinä.

N:...et kyl sitä varmaan monenlaisia.. siis ihmiset ajattelee..... et mitä sä nyt laukkaat siellä terapiassa (naurahtaa) ja

H: ai onk sanottu?

N: juu juu...on siis sillain, tietenkkin sillain. Mut mä ymmärrän hyvin sen, et ei tavallinen ihminen ymmärrä et (muuttaa äänensävyä) mitä siellä oikein jutellaan ja mitä siellä oikein niinku tapahtuu, et kyl sun nyt pitäis jo että kun sä oot niin kauan käyny siellä terapiassa..., mut ne on semmoisia viitsiheittoja, mut kyl siinä on kuitenkin takana semmoinen totuus, että.....

H: niin et miks siellä ei sais sitten käydä...

N: niin sekin on näitä varmaan näitä...et silloin sä et oon terve et sä oot jotenkin sairas ja se liittyy jotenkin psyykkeeseen ja se on vähän jotenkin kummallista.

Aluksi haastateltava tuo esiin itseen kohdistuneita asenteita. Hän tulee kuvanneeksi asenteet negatiivisiksi, sillä hän selvästi viittaa siihen, että sanalla ”laukkaat” on negatiivinen sävy. Tätä sävyä tukee lisäksi sekin, että haastateltavan on tukeuduttava naurahdukseen kertoessaan haastattelijalle hänen kohdistuneesta asenteesta. Näin hän saa aikaan lieventävän vaikutelman asialle, jota haastattelija voisi omasta empatiakyvystään johtuen pitää ikävänä kohteluna. Haastateltavan ja haastattelijan asetelmaa lisää vielä haastattelijan yllättynyt, jopa kauhistunut sävy ihmetellä ihmisten käyttäytymistä: ”ai onk sanottu”. Johon haastateltava vastaa siten kuin sellainen käyttäytyminen kuuluisi asiaan (*tietenkin*). Heti perään haastateltava kokee tarpeelliseksi ryhtyä selittämään negatiivista asennetta siten, että hän ymmärtää sen hyvin. Selityksessä hän viittaa epäkonkreettiseen psyykkeeseen ja siihen liittyviin pelkoihin. Tässä katkelmassa on löydettävissä myös aiemmin esittämäni leimautumista ymmärtävälle repertuaarille tyypillinen ”korkeammalle asettuminen”. Haastateltava erottelee itsensä ”tavallisista ihmisistä”, jotka eivät ymmärrä(...). Hän tuo puheellaan esiin sen, kuinka hän ei-tavallisena ihmisenä omaa enemmän tietoa ja siten nousee ikään kuin asiantuntijuuden rooliin. ”Tietäjän” roolin korostuminen koski erityisesti työuupumuksesta kärsivien ryhmää. Onkin todettu, että työuupumuksesta kärsivien ryhmä on usein itsetietoinen. He eivät hyväksy puhtaasti yksilöllisiä tulkintoja ongelmistaan ja ovat muutenkin vahvasti tietoisia leimautumiseensa liittyvistä riskeistä. (ks. Riikonen & Järvikoski 2001, 167.)

Myös seuraavassa katkelmassa (8a) tuodaan esiin myös tyypillisiä tapoja suhtautua itseen kohdanneisiin negatiivisiin asenteisiin. Haastateltava tuo taas ymmärtävässä kontekstissa esiin asian, jossa ilmenee että haastateltavaan on suhtauduttu epäilevästi. Haastattelija on saanut vaikutelman, että haastateltavalla on vain hyviä kokemuksia ja siten hän aloituspuheenvuorossa tulee myös ladanneeksi puheensa ikään kuin ennakoiden sitä, että haastateltava ei voisi vastata muuten kuin positiivisessa sävyssä. Yllättäen hänen esiin nostamansa muutaman henkilön negatiivinen suhtautuminen tulee esiin sekin positiivisessa vaikutelmassa.

H: mites sitten ne työpaikat niinku esimerkiks nää kirjakaupat (missä haastateltava ollut töissä) ja näissä, niin onks näissä suhtauduttu kuitenkin ihan... neutraalisti?

N: on joo, mä en oo kokenut siis (4 sek), mä en kokenut niinku missään vaiheessa olevani mielenterveyspotilas tai mielisairas, tai no mielisairasta ei olekaan, mutta että niinku niinkun (3sek) et mua on kyllä niinku sukulaiset ja ystävät, voi kyllä sanoa että..... no työn puolelta ehkä yks jai ystäväpiiristä yks on häipynyt kuvioista, mut senkin voi ymmärtää, että jotkut ei vaan kestä kohdata semmoista asiaa, se on tosi rankaa kohdata ahdistunut ihminen, mutta tota... mulla ei oo kyllä mitään huonoja kokemuksia. Mä oon saanu hirveesti tukea ja mua on kohdeltu ystäväni ja sukulaisena niinku ennen ja annettu kaikki tuki mikä on, ja niinku pidetty hengissä.

Hetkeä myöhemmin haastattelija kysyy asiaa aivan toisenlaisesta lähtökohdasta (katkelma 8b) ja saa vastaukseen kutakuinkin samanlaisen vastauksen. Näin ollen voidaan todeta, että koska vastaus on samanlainen huolimatta erilaisesta kysymyksen asettelusta, ei ole syytä lainkaan keskittyä haastateltavan antamaan informaatioon, vaan nimenomaan diskurssinanalyysille tyypilliseen tapaan, siihen millä tavoin haastateltava asian ilmaisee ja mitä keinoja hän käyttää.

H: tuliks sulle ikinä sellaisia tilanteita kun sä sairastuit siihen, et ihmiset jotenkin hämmenty siitä, et semmoisia epämääräisiä tilanteita, et jossa olis ollu jotenkin... vaikea se tilanne. Joku sosiaalinen tilanne... ?

*N: ...niin niinku sanoin mulla on ollu ...sanotaan mulla on sukulaisista yks ihminen, ystävästä yks ihminen ja työtovereista yks ihminen joka niinku perääntyy sen takia, ett mä sairastuin. Tai näin mä kuvittelen..... (3s).....mut tota..... (3s).....en mä oikein... niin mä en tiedä sitä tietenkään kenenkään kohdalla, vaikka on...oon tavannutkin joitakin ja tapaan edelleenkin sukulaisyhteyksissä eikä se millään lailla niinku siinä näy. Mutta että se on varmaan heidän oman arvomaailman tai kyvyttömyyden tai sillain että ei ehkä kykene kohtamaan ahdistusta tai...ja **mä ymmärrän sen hyvin, ei silloin kannata siinä olla jos ei ...ei tota.....Mut en mä oo.***

Huomioitavia seikkoja edellisissä katkelmissa ovat ne tavat, joissa haastateltava tuo esiin sen kuinka hänen tuttavistaan muutama ihminen perääntyi sen vuoksi, että hän sairastui. Hän selittää perääntymisen ymmärrettäväksi tuoden esiin järkeviä syitä siihen miksi näin tapahtui. Tuodessaan esiin sen kuinka hän ymmärtää asian hyvin, hän saa haastateltavan myös vakuuttuneeksi ymmärtämisen syistä.

Tärkeä huomioitava asia äskeistä edellisessä katkelmassa (8a) on myös se millä tavoin haastateltava ryhtyy muotoilemaan vastausta haastattelijan esittämään kysymykseen. Haastattelija muotoilee kysymyksensä neutraaliin, vaikkakin hiukan positiivislatautuneeseen tunnelmaan kysyessään onko haastateltavan nykyisessä työssä

suhtauduttu häneen neutraalisti. Haastateltava toteaa näin tapahtuneen ja tuo samalla mielenkiintoisen perustelun sille miksi näin on. Hän ei ole kokenut milloinkaan olevansa mielenterveyspotilas tai mielisairas. Mielisairas -käsitteen kohdalla hän itse asiassa jopa toteaa, ettei sellaista edes ole, mutta ei pohdi asiaa enempää vaan ikään kuin olettaa haastattelijan olevan samaa mieltä. Näin ollen huomataan, että haastateltavan puhe tukee sellaista näkemystä, jonka mukaan mielenterveyden "ongelman" ajatellaan olevan hyväksytympi kuin "sairaus".

Seuraava tekstikatkelmassa (9) tulee selkeästi esiin haastateltavan ja haastattelijan välisen vuorovaikutuksen merkitys. Haastattelija aloittaa kysymyksellä, jonka hän pyrkii muotoilemaan mahdollisimman neutraaliksi. Haastateltava vastaa kysymykseen lähes yhtä neutraalisti, ja saa haastattelijalla aikaan vaikutuksen ettei haastattelija ole tyytyväinen vastaukseen. Haastattelija tarttuu johonkin haastateltavan sanomaan ja ilmeisen johdattelevin sanoin antaa haastateltavalle mahdollisuuden ymmärrykselle.

H: ... onk sulla jonkunnäköinen näkemys siitä, että miten ihmiset suhtautuu Suomessa mielenterveysongelmia kohtaan,.. jollakin tavalla... suhtautuvatko he millään tavalla tai ...

N: ...no eka mielikuva on että ehkä se on yleisesti ottaen aika negatiivinen, että mutta ehkä sellaista lisääntyvää ymmärrystäkin on näinä päivinä, mut kyllä mielenterveysongelma varsinkin, jos näkyy ulkopuolelle niin kyllä helposti saa semmoisen kylähullun maineen tai (naurahdus)

H: mikähän siinä sitten on että ihmiset sitten niinku suhtautuu siihen silleen varauksella tai jotenkin niinku..., liittyykö se jotenkin heihin itteensä tai onko se tiedon puutetta, pelkoa tai jotakin tällöisiä asioita?

N: no joo kaikkea sellaista, ja jos on tosi pahasti ongelmainen niin se käyttäytyminen voi vaikuttaa niin irrationaaliselta, jos ei niinku tiedä sen taustoja että miks ihminen käyttäytyy niinku käyttäytyy, että se voi herättää sellaista oudoksuntaa ehkä pelkoakin.....

Mielenkiintoisella tavalla haastateltava ei tyydy sellaisenaan haastattelijan tarjoamiin vastausvaihtoehtoihin (tiedon puutetta, pelkoa...) vaan hän muovaa vastauksensa sellaiseksi, jossa hän tuo konkreettisen selityksen sille, miksi ihmiset voivat suhtautua poikkeavaan käyttäytymiseen negatiivisesti eli miksi mielenterveysongelmia pelätään. Tässäkin haastateltava päätyy lopulta järkevään selitykseen, joka antaa ikään kuin tilaa suhtautujille.

Seuraavassa tekstikatkelmassa (10) tulee esiin ymmärtävälle repertuaarille tyypillinen haastateltavan tapa tuoda esiin oma roolinsa suhteessa työympäristöön liittyvien suhtautujien toimintaan.

N: no työyhteisö sillain lakkas kyllä pitämästä yhteyttä, mutta se.....se on hirveen ymmärrettävää, koska mäkään en halunnut kuulla niitä juttuja jatkuvasti, et kyllä sinnikkäimmät yritti niitä kertoa mulle (naurahtaa) kyllä pitkän aikaa, mut mä yritin olla vaan, et en voi auttaa valitettavasti. Ja sitten ihan puhuttiinkin ihan lähimmän työkaverin kanssa et soita sä, et silloin kun susta tuntuu...

Tässäkin katkelmassa (11) haastateltavan rooli muotoutuu tietäjän tai ymmärtäjän näkökulmasta. Haastateltava asettaa puheellaan itsensä ikään kuin korkeammalle kuin muut (työyhteisö).

H: mites sitten nää työnantajat suhtautu suhun ilmeisesti kauheen hyvin vai..

N: no enhän mä sitten ollu niin hirveesti enää tekemisissä, tietysti kaikki kysy että miten voit ja toivottavasti kaikki on ohi, kun mä sitten yritin palata, vaik mä tiesin että kaikki ei oo ollenkaan okoo ja mä tiesin et tää kyllä kestää ja pitkään, mut sitä vaan tunsi, ja yritti hoitaa jotku projektit loppuun ja tota....en mä sen jälkeen olekaan niin hirveesti törmännytkään asiakkaisiin tai jotain, ihan muutamiiin läheisempiin, ja ne on kyl suhtautunut ihan okoo. Koska monille on käyny ittelleenkin monella tapaan, et sen niinku ymmärtää

Myös seuraavassa työnantajan suhtautumista kuvailevassa puheessa tulee esiin yksi tapa perustella muun muassa sitä miksi haastateltava ei saanut työtä itselleen. Myös tässä katkelmassa (12) haastateltava ymmärtää työnantajaansa:

H: että ne (työnantajat) on ajatellut että se vaikuttaa sitten niinku siihen työntekoon?

M: niin et pelätään et kaveri sairastuu ja on pois ja kun on kova kiire et mistään ei tuu mitään.

H: eli mistä sää näin tai,... eli ne ajattelee että sä et oo tehokas työntekijä niin siks ne ei palkkaa?

M: niin kyllä, koska meidän alan hommissa on tyypillistä että kovia on kiireisiä kausia, jolloin pitää olla vähän ylimääräistäkin töissä, että hermot on vähän kireellä, niin ne pelkää sitä että joku pragaa siinä ja sitten pitää hankkia joku sijainen, ja se ei oo helppoa perehdyttää niihin töihin ja kaikkee tällaista.

Katkelmassa haastateltava selkeästi loppua kohden pyrkii tuomaan haastattelijalle monipuolisen järkevän selityksen sille, miksi työnantajat voivat suhtautua varauksella. Kun haastattelija tuntuu ikään kuin kyseenalaistavan tai moralisoivan työnantajien toimintaa palkata vain tehokkaita työntekijöitä, niin haastateltava ryhtyy ”puolustamaan” ymmärtämisen kautta työnantajia. Haastateltava ikään kuin hyppää työnantajan saappaisiin

ja pyrkii sitä kautta tuomaan esiin syitä sille, miksi hän ei ole yrityksistään huolimatta työllistynyt.

5.5 Leimautumista välttelevä puhetapa tulkintarepertuaarina, poikkeavuudesta erottautuminen

Leimautumista *välttelevä* on kolmas esille nostamani tulkintarepertuaari. Se viittaa niihin puheen tapoihin, jossa haastateltavat pyrkivät puheellaan erottautumaan mielenterveyskuntoutujista tai mielenterveyshäiriöisistä sekä pyrkivät korostamaan puheellaan niitä tekijöitä, jotka viittaavat siihen, että kuuluvat ikään kuin samalle tasolle missä kaikki normaalit (terveet) ovat. Kuuluminen normaalien ryhmään sulkee sen mahdollisuuden pois, että erottauduttaisiin negatiivisessa mielessä. Poikkeavassa tilassa olemista kartetaan, ja halu olla normaali tulee esiin yhtenä selkeänä kielenkäytön alueena. Siksi nimitän kaiken leimautumista välttelevän puheen samaan repertuaariin. Pyrkimys normaaliuteen edellyttää tietynlaista tavoitteellista käyttäytymistä, jonka toteuttamista he puheellaan tuovat esiin. Tässä repertuaarissa suhtautuminen leimaan tapahtuu leimasta irti pääsemisen tavoitteissa. Oma tilannetta ja sen suhdetta leimautumiseen hahmotellaan leimautumista välttelevässä repertuaarissa siten, että leimaa pyritään kaikin tavoin välttelemään.

Kun *kohtalorepertuaarissa* pyrittiin siis puheella pohjustamaan sitä, että leimaaminen on mahdotonta ja niin ei yksinkertaisesti voida tehdä, ja taas *leimautumista ymmärtävässä* repertuaarissa leimautuminen nähtiin olemassa olevana ja tilanne siten vain sopeutumista vaativana, niin *leimautumista välttelevässä* repertuaarissa leimautumista pyritään kaikin tavoin välttämään eli toiminta rakennetaan siis siten, että sen seuraukset ovat leimautumista vältteleviä. Leimautumista välttelevässä repertuaarissa leimautumiseen ei suhtaudutakaan enää leiman hylkäyksenä, tai sitten toisaalta leimaajia ymmärtäen, vaan siinä itselle otetaan aktiivinen rooli, jossa omalla käyttäytymisellä voidaan välttää mahdollisuudet joutua leimatuksi. Kaikki keinot otetaan käyttöön, esimerkiksi akateemisuuella erottautuminen nousee esiin, vaikka muuten akateemisuus ei ilmene juuri millään tavoin heidän

käyttämässään puheessaan. Kuten kaikissa esittelemissäni repertuaareissa, myös tässä repertuaarissa oleellista on, että itse ja oma tilanne tuodaan esiin hyvässä valossa.

Haastateltavat pyrkivät leimautumista välttelevässä repertuaarissa vakuuttamaan kaikin tavoin, että heihin on suhtauduttu hyvin ikään kuin heihin ei olisi suhtauduttu loppujen lopuksi milloinkaan huonosti mielenterveysongelmansa vuoksi. On kuitenkin mielenkiintoista, kuinka kysyessäni sitä millaiseksi haastateltava kokevat asenteet mielenterveyspotilaita kohtaan Suomessa, he vastaavat kokevansa asenteet Suomessa (hyvin) negatiivisiksi (ihmisillä pelkoja), mutta toisaalta antavat puheessaan vaikutelman, että he itse eivät ole kohdanneet juurikaan mitään negatiivista. Näin ollen haastateltavien ajatellessa kaikkia muita ihmisiä, he voivat pysyä siinä näkemyksessä mikä on yleistä: mielenterveysongelmaisiin suhtaudutaan negatiivisesti ja heidät sen myötä suurin todennäköisyyksiin myös leimataan. Kuitenkin itsen kohdistuneena näkemys muotoutuu uudelleen. Oma tilannetta eritellessä, yleistä oli, että aluksi tuotiin esiin puhe jossa todettiin: *”muhun on suhtauduttu kauheen hyvin”*. Puheen edetessä huonoja kokemuksia tai omaa varovaisuutta aina kuitenkin löytyi: *”Kyllä sitä ehkä niinku mieltii, että kelle kannattaa sanoa, että käy jossain terapiassa, että ketkä niinku ymmärtää oikeesti ja ketkä niinku mahdollisesti jotenkin leimaa”*. On mielenkiintoista huomata kuinka nämä toiminnat tukevat toisiaan ja siten mahdollistavat niiden olemassaolon.

Haastateltavilla ei ole siis *leimautumista välttelevän repertuaarin* puheessa minkäänlaisia haluja ottaa vastaan leimautumistaan. Toisin kuin leimautumista ymmärtävän repertuaarin puheessa leimautumista pidetään todennäköisenä tai olemassa olevana ja sen kanssa pyritään elämään omien selviytymiskeinojen avulla. Leimautumista välttelevässä repertuaarissa pyritäänkin ikään kuin ennakoimaan leimautumisen mahdollisuudet. Kohtalorepertuaarissa puhe rakentuu välttelevää ja ymmärtävää repertuaaria vielä poikkeavammin, jolloin leimautumista tai leimaamisen mahdollisuutta pidetään ylipäätään mahdottomana.

Leimautumista välttelevässä repertuaarissa keskeiseksi siis nousee se käyttäytyminen, jossa oman tilan tai sairauden kertomista harkitaan. Harkitaan sitä ”kuka oikeasti ymmärtää” ja ”kuka mahdollisesti leimaa”. Tällöin ennakoidaan siis se, kuka suhtautuu negatiivisesti ja kuka positiivisesti, ja näin ollen kertomista negatiivisesti suhtautuville pyritään välttämään. Tällä tavoin voidaan toteuttaa tai tehdä ylipäätään mahdolliseksi leimautumista välttelevän repertuaarin puhetta. Leimautumista välttelevän repertuaarin puheeseen kuuluu ajatus siitä, että mielenterveysongelmia ei pidetä asiana, jota mielellään tai täysin vapaasti kerrottaisiin. Seuraavassa (13) jo aiemmin osittain esittämässäni tekstikatkelmassa tulee esiin mielenkiintoinen puheen valikoimistapa.

H: niinku tää yks teema käsittelee sitä, että minkälaisiks kokee yleiset asenteet mielenterveysongelmia kohtaan suomessa, niin mitä sä ajattelet?

M: kyl mä sanon, et ne on semmosia, miten mä nyt sanon, hys hys asioita, hyvin harva joka uskaltaa sanoa et käy terapiassa esimerkiks, mut kyl mä oon niinku, jos on ollu sellainen tarve, et no enhän mää nyt tuolla kadulla käy ja sano et mä oon menossa kallonkutistajan luo tai jotain muuta vastaavaa, et eihän sitä tarvi kirkolla kuuluttaa, mut jos joku kysyy tai muuta tai on sellainen tilanne ja varsinkin jos mä huomaan, et miten niinku mielipiteet rupee... koska monella ns. normaalilla ihmisellä (naurua), jos sellaista nyt löytyy, niin niin ne asenteet ynnä muuta jotka tulee niinku tai miten ne tulee niinku keskustelussa niin.. et ylhäältä katsoo ja tavallaan niinku tuomitaan(...).

Haastateltava viittaa siihen aikaisemmin esittämäni yleisen tason tarkasteluun, jossa mielenterveysongelmiin suhtaudutaan negatiivisesta ja sen vuoksi niistä puhuminen on vaikeaa (*ne on semmosia, miten mä nyt sanon, hys hys asioita, hyvin harva joka uskaltaa sanoa et käy terapiassa*). Kuitenkin siirtäessään puheen omalle kohdalleen, puhe muuttuu toisenlaiseksi. Puhe muuttuu sellaiseksi, jossa oma tekeminen pyritään toteuttamaan toisella tavoin kuin miten useimmat muut tekevät (*mut kyl mä oon niinku...*). Myös se puhe lopulta tukeutuu oman toiminnan perustellussaan epämääräisiin tilanteisiin (*jos joku kysyy tai muuta tai on sellainen tilanne*) ja itse asiassa johdattuu aivan toisenlaiseen suuntaan eli ymmärtävälle repertuaarille tyypilliseen valistajan puheeseen. Valistajan ja ymmärtävän puhetta käytetään perusteluna sille, miksi haastateltava ei toimi kuten ”kaikki muut” vaan toimii kuten ”hyvin harva”. Oleellinen osa kuitenkin rakentuu siitä, kuinka haastateltava myös itse tietyllä tavoin toteuttaa sitä yleistä tapaa: *et no enhän mää nyt tuolla kadulla käy ja sano et mä oon menossa kallonkutistajan luo tai jotain muuta vastaavaa, et eihän sitä tarvi kirkolla kuuluttaa*. Haastateltava tekee kuten suurin osa mielenterveyskuntoutujista, mutta puheessa

hän pyrkii korostamaan tavoitteitaan tehdä toisin, erottautua. Puheessaan hän pyrkii tuomaan esiin niitä seikkoja, joissa hän erottautuu muista mielenterveyskuntoutujista. Tällä tavoin haastateltava pystyy paikallistamaan itsensä siihen ryhmään, joka ei voi saada osakseen leimautumista mielenterveysongelmansa vuoksi, ja näin ollen hän saavuttaa leimatulle tyypillisen tavoitteen olla kuin kuka tahansa.

Aikaisemmin leimautumista ymmärtävän repertuaarin yhteydessä toin esiin mielenterveysongelmiin liittyviä pelkoja. Sairauksia kuvattiinkin usein pelottaviksi lähinnä esimerkiksi harha-aistien ym. vuoksi. Tällöin esille ei nostettu muita syitä. Toisinaan puheessa kuitenkin tuli esiin, että pelot mielenterveysongelmia kohtaan ovat yhdistyneenä suoranaisesti leimautumispelkoon eli muiden suhtautumiseen. Tällainen puhe voidaan liittää suoraan leimautumista välttelevään repertuaariin. Puhe muotoutuu siten, että oman itsensä kannalta parasta olevaa (hoitoon menemistä) vältellään siis leimautumisen uhalla tai siihen liittyvällä pelolla. Seuraavassa katkelma (14) ilmentää tätä.

N: (...) niin sit semmonen tapahtu kyllä positiivinen käänne siinä mielessä, et olikse nyt... kolmas vai neljäs itsemurhayritys niin sit tuli psykiatrinen sairaanhoitaja sinne ja sano, että sun pitää tulla mulle hoitoon tai muuten sua ei päästetä kotiin, et tulla sairaalaan ja mähän en missään nimessä halunnu sairaalaan (painokas ääni) ja tota, se oli mulle sellainen pelottava peikko ja tota.

H: minkätakia sä pelkäsit?

N: kai sitä pelkäs leimautumista ja sit kun siinä oli se opiskelu ja oma elämä, et se oli aina mulle sellainen, et ei missään nimessä, et vaik ois kuinka huonossa kunnossa niin ei sairaalaan ei sairaalaan. Ja sit mä ajattelin myöskin sitä, et mitä se tulee maksamaan, kun mä olin köyhä opiskelija, et sehän maksaa, ja kai mä sit kuvittelin, et se oli se, että kun mä en vissiin itekkään oikein tajunnut, et kuinka tai miten vaikee se tilanne oli ja kuinka vakava ja tota, (...)

Haastateltava kuvaa omaa suhtautumistaan sairaalaan. Hän käyttää vahvoja ilmaisuja (*missään nimessä*) ja painokasta äänensävyään. Kun haastattelija kysyy miksi haastateltava ei halunnut sairaalaan, haastateltava toteaa, ehkä hieman yllättäen, pelkäävänsä leimautumista. On mielenkiintoista, että haastateltava ylipäättään tuo esiin leimautumispelkonsa, mutta on myös huomattava, että hän ei yksinään tyydy antamaan selitykseksi pelkästään pelkoaan, vaan tuo heti perään myös rationaalisempia syitä, kuten opiskelijalle tyypillisen heikon taloudellisen tilan ja sairauden vakavuuden ymmärtämättömyyden. Pelkkään leimautumispelkoon tukeutuminen perusteluissaan olisi voinut olla liikaa ristiriidassa sen suhteen, että haastateltava oli aikaisemmin todennut, ettei

välitä muiden mielipiteistä. Muiden mielipiteistä välittämättömyys kuvataankin kulttuurillisesti hyvin usein positiiviseksi ominaisuudeksi.

Mielisairaalaan joutumista pidetään siis leimaavana, kuten haastateltava asiaa ilmentää. Hän ei kuitenkaan osaa tai halua eritellä tarkemmin leimautumistaan. Salo toteaa, että pelko mielisairaalaan joutumisen mahdollisuudesta juontaa juurensa kaukaa historiasta ja mielisairaaloiden synnyn merkityksistä. On kuitenkin mielestäni erittäin kiinnostavaa pohtia, kuinka ristiriitainen mielisairaalan olemassaolon välttämättömyys ja toisaalta itse sinne joutuminen ovat. Salon mukaan mielisairaalan olemassaolo ja sinne joutumisen mahdollisuus ovat suomalaisessa kulttuurissa ikuisesti muuttumattomilta tuntuvia itsestäänselvyyksiä, sosiaalisia tosiasioita käsitteen klassisessa merkityksessä. Itse sinne ei haluta, mutta niiden olemassaolo nähdään välttämättömänä. Durkheimia siteeraten Salo toteaa, että mielisairaala on yhteiskunnallinen instituutio, jonka olemassaoloon kuuluu yksilöiden yläpuolelle käyvää pakottavaa, ei-kenenkään tarkoittavaa voimaa. Juuri siihen niin sanottuun objektiiviseen pakkoon liittyy tunne kyseisen laitoksen muuttumattomuudesta. Ihmisten on vaikea nähdä mieltä siinä, että olisi olemassa mielisairaaton yhteiskunta. Mielisairaalaverkoston kaltaisen sosiaalisen tosiasian purkautuminen synnyttäisi ahdistusta ja pelkoa, mutta myös aukon merkitysrakenteisiin. Alun perin sairaalat perustettiin ennen kaikkea sairaan turvapaikaksi, suojaksi teollistuvaa ja itseään tuhoavaa elämänmuotoa vastaan. (Salo 1996, 26.)

Seuraavassa tekstikatkelmassa (15) voidaan havaita kuinka haastattelijan avauspuheenvuoro pyrkii lähtemään liikkeelle yleiseen tasoon viittaavalla kysymyksellä. Tämä kuvastanee sitä haastattelijan varovaisuutta, mitä hän kokee joutuvansa ylläpitämään haastattelun kuluessa. Jostain syystä haastattelijan pyyntö tarkastella asenteita yleiseltä tasolta (*miten sä ajattelet että miten niinku yleisesti mielenterveyspotilaat saa..*) tuntuu helpommalta kuin pyytäminen erittelemään henkilökohtaisia kokemuksia (*minkälaista kohtelua sä ite oot saanut*). Mutta koska pohdinnat yleiseltä tasolta eivät tuota sellaista puhetta, joka tässä tutkimuksessa on olennaisempaa kiinnostuksen kohteena, ja koska yleisen tason pohdiskelut tuottavat lähinnä ”arveluja” ja ”tuntumia” asioista, ei niihin ollut

järkevää painottua. Ehkä tätä mielessä pitäen haastattelija vaihtaa melko nopeasti kysymykseen, jossa pyritään kartoittamaan haastateltavan henkilökohtaista kokemusta.

H: miten sä ajattelet että miten niinku yleisesti mielenterveyspotilaat saa, tai minkälaista kohtelua sä ite oot saanut sen verran kun susta ihmiset tietää... puhut sä yleensäkin siitä sun ongelmasta oma-aloitteisesti, ystäville tai...

N: hmm. Ystävien kanssa voi nyt puhua mitä vaan, että hirveen monilla loppujen lopuksi on jotain ongelmia ja ehkä sitten omat ystävät valikoituu sillain että se ei oo niin niille mitään vierasta ja kummallista

H: onk siitä sun mielestä helppo puhua, että ystäville varmaankin on, mutta että muuten, että tuntuuko se susta jotenkin ikävältä, että tuntemattomat ihmiset siitä tietää...

N: hmm. Kyllä sitä ehkä niinku miettii että kelle kannattaa sanoa, että käy jossain terapiassa että ketkä niinku ymmärtää oikeesti ja ketkä niinku mahdollisesti jotenkin leimaa. Sillä perusteella

H: niin että sä ajattelet että mielenterveysongelmat leimaa tai että mielenterveysongelmaiset leimataan...

*N: kyllä **ne** helposti leimataan, että en nyt sitten voi sanoa että itekään olisi ihan viaton, että osais suhtautua hyvin niinku itseensä ja muihin joilla näkee olevan ongelmia, ja että sitten just että jos ei täysin pysty hyväksyyn itseensä niin näkee ne omat ongelmat muissa ja sit ei niinku kestä niitä ja jotenkin*

Haastatteluja tulee ensimmäisen kysymyksen lopussa johdatelleeksi haastateltavaa tarkastelemaan sitä, kuinka paljon hän puhuu taustastaan ystävilleen. Haastateltava toteaa ikään kuin itsestään selvyytensä, että ystävien kanssa voi puhua kaikesta, mutta tuo kuitenkin esiin sen mielenkiintoisen seikan, että hänen ystäväpiirissään samanlaisia taustoja omaavia ihmisiä on paljon. Toisessa kysymyksessään haastateltava tarkentaa kysymystään laajentaen siihen, mitä mieltä haastateltava on siitä, että tuntemattomat ihmiset tietävät hänen taustastaan. Haastattelijan johdattelevista sanoista huolimatta, haastateltava rakentaa vastauksensa sellaiseksi, jossa hän tulee todenneeksi nimenomaan sen, että haastateltava tulee miettineeksi kenelle kannattaa kertoa taustastaan ja kenelle ei. Hän ei siis suoranaisesti vastaa siihen kysymykseen, miltä se hänestä tuntuu, että hänen taustoistaan tiedetään laajemmin, mutta hänen muovaamastaan vastauksestaan voidaan päätellä, että leimaa välttääkseen kertomista kannattaa harkita. Sosiaalisia suhteita koskevassa puheessa nousee esiin haastateltavien varautuneisuus muita ihmisiä kohtaan silloin, kun ko. ihmisten leimaamisalttiudesta ei ole varmuutta.

Viimeisessä puheenvuorossaan nousee esiin leimautumista välttelevälle repertuaarille tyypillinen tapa puhua kaikista muista, ”niistä” (*kyllä ne helposti leimataan*). Haastateltava kyllä ottaa heti sen jälkeen mukaan puheen siitä, että hän itse jollain tapaa kuuluu myös leimattuihin, mutta tämä tapahtuu kuitenkin epäsuorasti. Hän tulee itse asiassa siirtäneeksi itsensä leimaajien rooliin ”tunnustaen” sen, ettei hän itsekään ole ”viaton” leimaamisessa.

Kaiken kaikkiaan kysyessäni sitä miten paljon ja kenelle haastateltavat puhuivat omasta sairaudestaan, he olivat omasta mielestään kertoneet taustoistaan ihmisille paljon. Kuitenkin työnantajille haastateltavat kertovat sairaudestaan huomattavasti vähemmän ja harkitummin. Enimmäkseen haastateltavien ystävät ja sukulaiset olivat suhtautuneet myönteisesti, mutta löytyi myös tapauksia, jotka eivät olleet edes uskaltaneet kertoa ystävilleen omasta taustastaan (esim. lääkityksestään / terapiakäynneistään). He toivat esiin sen, että heidän omasta tilasta puhumisensa on heidän oman harkinnan varassa.

Seuraavassa tekstikatkelmassa (16) käsitellään omasta tilasta puhumista. Haastattelija on saanut vaikutelman, että haastateltava ei kerro omasta sairaudesta kovinkaan paljoa ihmisille. Hän tarkentaa kysymystä saadakseen selville sen, miksi haastateltava ei kerro taustastaan.

H: onks tää et ku sä et kerro siitä sairaudesta niin kun sä et halua kertoa, niin voisit sä kertoa kuitenkin... et jos siit joku kysyy..

M: no kyl siinä on... et se nyt riippu kelle mä sitä kerron.

H: riippuuko se niiden ihmisten taustoista?

M: no joo sanotaan et mä pelaan koripalloo joukkueessa niin musta se ei oo eduksi et ensimmäisenä kertoo, niin mä en oo kertonu siel tästä hommasta mitään, et mä pelaan siellä peliä ja se peli ratkaisee et miten mä pärjään siinä pelissä.

H: niin eikä se mikä sun tausta on...

*M: joo ja sama se on tuossa työssä et se ratkaisee kuinka mä siinä pärjään eikä se että mä kertoisin sinne, että musta siitä ei oo mitään vastaavaa **hyötyä**. Ja kun mä teen tuota etätöitä niin en mä oo niiden ihmisten kanssa niin paljoa tekemisissäkään.*

Haastateltava aloittaa vastaamisen kysymykseen (*no kyl siinä on...*) aika eri tavalla mihin sitten vastauksessaan lopulta päätyy (... *et se nyt riippuu kelle mä sitä kerron*). Haastateltava päätyy muovaamaan vastauksensa toteavan epämääräiseksi ryhtymättä oma-aloitteisesti sitä tarkentamaan. Haastattelija haluaa kuulla tarkennusta ja ryhtyy tarjoamaan erilaisia

vaihtoehtoja sille mistä kertominen mahdollisesti riippuu. Haastateltava vastaus (*no joo sanotaan..*) voidaan tulkita sellaiseksi, joka ei erityisesti ota kantaa siihen riippuuko kertominen ihmisten taustoista, vaan alkaa muovata seuraavaa puheenvuoroaan sellaiseen muotoon, jossa hän yllättäen alkaakin perustella sitä, miksi hän ei ole kertonut esim. urheilujoukkueensa muille jäsenille. Ja kun haastattelija lähtee ikään kuin haastateltavan mukaan ja antaa hänelle ymmärrystä (*niin eikä se mikä sun tausta on..*), haastateltava jatkaa tuomalla esiin myös toisen yhteisön, työyhteisön jolle hän myöskään ei ole kertonut taustastaan. Tässäkin yhteydessä haastateltava nostaa esiin perusteitaan sille, miksi hänen mielestään siitä ei tarvitse kertoa. Hyöty on oleellinen osa perustetta johon hän tukeutuu. Hyötyyn tukeutuminen on helppoa, koska asioiden hyödyllisyyttä voidaan pitää yleisesti hyvänä kriteerinä.

Seuraavassa tekstikatkelmassa (17) tulee esiin myös perustelemiseen päättyvä vastaaminen. Haastattelija on saanut vaikutelman, että haastateltava on välillä melko avoimestikin kertonut omasta taustastaan ainakin muualla kuin työhaastatteluissa ja siten olettanut, että hän toimisi näin myös työhaastatteluissa.

H: minkälaista se suhtautuminen on yleensä ollu jos sä oot kertonu niinku enemmän tai vähemmän selvästi niissä työhaastatteluissa niin miten niihin on suhtauduttu

N: en mä oo kyl kertonu (varovasti, hiukan hämillään), se on niin vaikeeta muutenkin se työpaikan saanti, et siel pitää olla vaan iloinen ja reipas ja semmonen mitä ne odottaa sellainen ulospäinsuuntautunut ja vaikuttaa aktiiviselta ja tehokkaalta, et tota...mä en oo nyt halunnu ehkä sikskään hirveesti pyrkiä (työhaastatteluihin), että mä en halunnu niinku esittää yhtä, ja sit se paljastuski kuitenkin et mä en oo ihan työkuntoinen, et mullehan on sanottukin et sä et nyt ihan oo työkuntoinen, et pitäis käydä.. päästä sinne tutkimuksiin ensin ja selvittää asioita ja ratkaista tää jotenkin...

Haastattelija esittää kysymyksen, johon sisältyy oletus siitä, että haastateltava olisi töitä hakiessaan kertonut taustastaan. Tämä kysymys saa haastateltavan hiukan hämillään, koska oletus on väärä. Haastateltava kieltää asian, mutta kokee tarpeelliseksi alkaa välittömästi tuoda esiin perusteita sille, miksi hän ei ole kertonut. Syynä haastateltavan todisteleminen ryhtymisen taustalla voidaan ehkä pitää ajatusta rehellisen ihmisen hyvydestä. Toisin sanoen haastattelija voi haastateltavan tuntemuksissa kyseenalaistaa hänen rehellisyytensä. Tuodessaan esiin asioita, jonka vuoksi hän ei ole halunnut asiasta kertoa, haastateltava jatkaa perustelemista siten, että lopulta se kattaa myös sen, miksi hän ei ole aktiivisesti

viime aikoina enää edes hakenut töitä. Tällä tavoin hän saa koottua haastattelijalle järkevän selityksen omalle toiminnalleen, eli toiminnalle jota haastattelija ilman selitystä saattaisi pitää epärehellisyytenä (kertomattomuus) ja laiskuutena (työn hakemattomuus).

Tässä yhteydessä on hyvä pohtia työllistymiskuviota hiukan tarkemmin ja laajemmin. Kävi siis ilmi, että oman taustan kertomisesta työnantajille haastateltavilla oli joko huonoja kokemuksia, tai he olivat vahvasti sitä mieltä, että taustasta ei kannata kertoa tai heitä oli esimerkiksi kollegojen puolesta suositeltu olemaan mainitsematta asiasta. Toisaalta jotkut eivät olleet edes, kuten itse sanoivat, ”uskaltaneet” lähteä etsimään töitä nimenomaan näiden seikkojen takia, vaan työllistäneet itse itsensä (perustaneet esim. oman toiminimen tms.). Toiset taas kokivat, että omasta taustasta on ikään kuin pakko kertoa, koska ansioluettelosta ilmenee pitkiä työstä poissaolo jaksoja. Kuitenkin jotkut olivat kertoneet työnantajille taustasta hyvinkin avoimesti ja saaneet myös töitä. Näissä vastauksissa mielenterveyshäiriö loi ympärilleen hyvin positiivisen vaikutelman. Toisaalta se herätti myös ilmaan ajatuksen ”kasvojen ylläpidosta”. Voidaan ehkä olettaa, että valveutunut ympäristö, työnantajat ym. toki haluavat antaa itsestään ja yrityksestään suvaitsevaisen vaikutelman, koska suvaitsevaisuutta voidaan tänä päivänä pitää tavoiteltavana ja arvostettuna asiana. Näin ollen näyttäisi siltä, että kasvojen ylläpito aiheuttaisi hienotunteisuuden korostuessa sellaisen toimintamuodon, jossa suhtautujat (työantajat) pyrkisivät puolestaan myös ”ymmärtämään” mielenterveyskuntoutujia ja heidän tilannettaan ja näin ollen korrektisti käyttäytyvät sosiaalisissa tilanteissa siten, että asia on heille täysin luonnollinen. Tämän ja aiemmin esittämän perusteella voidaan todeta ainakin näissä erityisissä vuorovaikutustilanteissa ymmärtämisen olevan siis molemminpuolista: mielenterveyskuntoutujat pyrkivät ymmärtämään työnantajien toimintaa ja työnantajat mielenterveyskuntoutujien tilannetta. Kuitenkin näiden toimintojen seuraukset ovat hyvin erilaisia kuin se mihin niillä näennäisesti pyritään. Toisin sanoen työnsaaminen enimmäkseen tuntui olevan haastateltavilla hyvin vaikeaa.

Omaa vivahdettaan tuo lisäksi se huomioitava seikka, että monet haastateltavistani olivat tukityöllistymispaikoissa, mikä tarkoittaa lähinnä työnantajan ja tässä tapauksessa projektin yhteistyötä. Samoten huomioitavaa on myös se, että osa avoimesti taustastaan kertoneista

henkilöistä, ei useista työhaastatteluihin osallistumisestaan huolimatta ollut saanut töitä. He saattoivat kuitenkin kertoa, että työhaastatteluissa oli suhtauduttu heihin hyvin positiivisesti. Tässäkin yhteydessä voidaan nostaa esiin kasvojen ylläpidon käsite. Työnantaja haluaa ehkä suhtautua positiivisesti mielenterveysongelmista kärsineeseen henkilöön haastatteluhetkellä, mutta voi olla, että työnantaja ei ikään kuin, kuten eräs haastateltava sanoi, uskalla palkata mielenterveyskuntoutujaa hänen taustansa vuoksi. Kokemukset tästä saattoivat kuitenkin vaihdella. On myös syytä pitää mielessä se, että yksikään haastateltavista ei ollut ns. ”normaalissa” työssä, eli omaa alaansa ja edellytyksiä vastaavassa työssä. Vaihteleviin kokemuksiin selityksenä voitaneen kuitenkin pitää sitäkin kiistämätöntä tosiasiaa, että sairauden laatu ja haastateltavan tämänhetkinen tila ja vointi ovat yhteydessä arkisen elämän kokemuksiin, työkuuntoisuuteen, kokemuksiin työnhakemisesta ja työssä pärjäämisessä jne. Tällöin myös kokemukset muiden suhtautumisesta itseän vaihtelevat. Kaiken kaikkiaan voidaan ehkä väittää, että oleellinen erotteleva tekijä näissä kokemisissa näyttää kuitenkin olevan se, miten *itse suhtautui omaan sairauteen* ja se taas oli useimmiten yhteyksissä siihen millaisena koki oman sairauden (sen laadun / työkuuntoisuuden) ja sitä kautta muiden suhtautumisen. Keskeistä siis on se, millaisen kokonaisuuden mielenterveyskuntoutuja rakentaa itselleen omasta toiminnastaan ja ajattelustaan.

Haastateltavat sanoivat puhuvansa työnantajille vähemmän omista taustoistaan. Kuitenkin joillekin haastateltavista myös läheisille puhuminen tuntui vaikealta. Seuraavassa tekstikatkelmassa (18) tulee esiin erityinen asetelma haastateltavan suhtautumisessa haastattelijan kysymykseen. Haastattelija esittää kysymyksen, jonka hän aluksi lataa aivan eri tavoin kuin mihin hän loppujen lopuksi kysymyksensä päättää. Haastateltava tarttuu haastattelijan esittämään jälkimmäiseen johdatteluun myöntämällä sen. Haastattelija tulee siten omalla johdattelullaan antamaan haastateltavalle vain oivan tilaisuuden kertoa kiinnostavia asioita.

H: Vaikeuttaako se sitte tavallaan sun elämää, että sä et voi puhua siitä niin avoimesti esimerkiksi niille sun läheisille.. haluaisit sä vai tuntuukse että sitä ei tarvi?

N: Ei sitä oikeestaan tarvi.. et pikemminkin... ehkä mä ajattelen, et siinä voi olla jopa jotain tietoista, et mä en haluakaan ihan kaikkien kans vatvoa sitä... et me (ystävänsä kanssa) käydään esimerkiks kahvilla ja me puhutaan aivan eri asioista. Ja tän yhen kaverin kans käyn niinku ulkona

*silloin tällöin, ja jos on rahaa niin käydään keikoilla paljon,.. meillä on tää musiikkiharrastus yhteinen ja tota...öööö..., **mut musta on kivaa olla semmonen vahvempi silloin...** hylätä niinku se, et **mä en oo mikään mielenterveyspotilas**, et olla niinku ... koska se on osa mua myöskin, et en mä oo pelkästään vaan niinku kaheli (nauraa) vaan, että se on niinku, ehkä se on jonkun näköinen vapauttava osa myöskin, että tota..., sit voi tuoda itestään sen toisen puolen esiin mikä on vähän niinku röyhkeempi, et ehkä sitä lähinnä niinku.. se on tavallaan niinku.. **En mä usko, et se on pakenemista, et se on vaan vapauttavaa, et ei tarvi niitä asioita ajatella, et tosiaan voi niinku toista puolta tuoda itsessään esiin...** et ei mulla oo tarvetta, että senhän mää oon puhunut (kavereille), et mulla on joskus masennuksia ihan ilman syytäkin, ja onhan mulla syytäkin olla välillä masentunut, mut että kyllä ne sen tietää, mut mun mielestä **niitten ei ehkä täs vaiheessa tarvikaan tietää sen enempiä**, et mulla on niitä muita tukijoita (viittaa vanhempiin/ terapeuttiin)”*

Haastateltava ryhtyy tuomaan esiin niitä perusteita miksi hän kokee, ettei hänen tarvitse puhua avoimesti omista ongelmistaan. Hän myötäilee aluksi haastattelijaa (*ei sitä oikeestaan tarvi*) ja ryhtyy erittelemään sitä, ettei hän edes halua kaikkien kanssa vatvoa omia ongelmiaan. Hän tuo esiin erottautumiseen viittaavaan puheen esitellessään syitä miksi hän ei halua asioita vatvoa. Haastateltava haluaa olla vahvempi ja hylätä mielenterveyspotilaan roolinsa. Hän tulee siis tuoneeksi puheellaan esiin, että vahvuuden vastakohtana heikkous yhdistyy mielenterveyspotilaaseen. Hän haluaa ilmaista, sen ettei hänen elämänsä koostu ainoastaan heikkoudesta (*koska se on osa mua myöskin, et en mä oo pelkästään vaan niinku kaheli (nauraa)*). Haastateltava kuitenkin ryhtyy tämän selvityksen jälkeen kieltämään ja perustelemaan ikään kuin haastattelijan näkymätöntä väitettä pakenemisesta.

Seuraavassa tekstikatkelmassa (19) nousee keskeiseksi se kuinka haastateltava piirtää rajoja oman sairautensa ja toisten sairauksien välille. Hän erottaa selkeästi itsensä jostain toisesta ryhmästä (*psykoosi-ihmiset ja tämmöset*). Haastateltava nostaa esiin perusteluja siitä miksi hän ei olisi halunnut sairaalaan. Perusteluissaan hän vetoaa ikään kuin johonkin saamaansa tietoon, jonka mukaan sairaala ei ole hyvä paikka hänelle. Tueksi perusteluissaan hän nostaa hetkeksi esiin myös asiantuntijan. Lopussa hän sanoo olevansa tyytyväinen siihen, ettei hänen tarvinnut mennä sairaalaan.

*H: oisko siinä jos ajattelis, et kun joillakin tällaisilla mielenterveystoimistoilla, niin niillä on niin huono se maine, ja sit tulee se et tuonne nyt en ainakaan lähde
N: no niin se oli ainakin mulla, että sitten se...kunnallisihan noi on noi... mielisairaalatkin mut sen sitten kokee et se on jotenkin ...en mä nyt...miten mä nyt sanoisin...mä halusin sairaalaan jossain vaiheessa, kun musta tuntui, että mä en enää pysty ...en pysty siis itte hoitamaan itteäni että en pysty. Sit ei niinku halua rasittaa ystäviä ja sukulaisia niin paljon kun joutu rasittaan ...ja tota.. **mä tiesin että ei se välttämättä oo mulle hyvä paikka** koska siellä nyt sitten on **psykoosi-ihmiset ja***

tämmöset, et must tuntu kauheelta et yleensäkin kohdata mitään sellaista, niin jonku telkkarinkin kautta, tällain, et se se oma olo vaan paheni...niin tota, mun lääkärikin vaan sanoi että katotaan nyt vielä huomiseen ja katotaan vielä ens viikko ja sillä se sai siirrettyä koko ajan ja tänä päivänä mä oon tosi tyytyväinen että ei tarvinnut niinku mennä sinne sairaalaan.

Leimautumista välttelevän repertuaarin puheessa tulee esiin selkeä tavoite siitä, että muiden mielenterveysongelmiin halutaan ottaa etäisyyttä ja halutaan korostaa puheessa sitä, että mielenterveysongelmaisten ryhmään ei haluta kuulua. Halutaan luoda rajoja eri sairauden muodoille ja halutaan nähdä oma tilanne ikään kuin täysin erillisenä. Tällaiseen puheeseen liittyy myös selkeät perustelut, joita haastateltavat tuovat esiin.

Oleellista nimenomaan tuntuu olevan se, että tuodaan selkeästi esiin mahdollisuudet tehdä rajoja eri mielenterveysongelmien välille. Seuraavassa katkelmassa (20) puheen keskiöön nousee suhde normaaleihin, halu nähdä itsensä normaalina (*pidin itseäni normaalimmasta päästä*). On mielenkiintoista huomata kuinka haastettava tekee rajoja vähemmän ja enemmän sairaisiin. Myös Goffman (1969, 130-131) on todennut, että leimatut voivat toimia kuten normaalit tilanteissa, joissa he selkeästi huomaavat jonkin toisen olevan enemmän leimattu kuin mitä he itse ovat.

H: Et sä ajattelet et niitä pitäis ennemminkin ... et sairauden kuva pitäis jaotella jotenkin enemmän.

M: kyllä joo, et kyl se pitäis...et se on niinku eduksi.

H: ajattelet sä että ihmiset pitää niitä mielenterveysongelmia yhtenä asiana?

M: kyllä varmaan vaikka että siinä oikeesti on ihan hirvee kirjo, ja sitten ei oo yhtään ihmistä joka ois niinku täysin terve mielenterveydeltään ja sitten ei myöskään semmoista joka on täysin sairas, et sithän se ois täysin kuollut, et se on semmonen ...se on niinku...mut kuitenkin se niinku se kirjo ihan laidasta laitaan et ei siinä oo mitään semmoista yhtä.

H: miten sitten, tapaat sä näitä ihmisiä jotka on tässä projektissa?

*M: no en mä nyt, siitä on niin kauan kun mä oon viimeks ollu siinä kauheesti tekemisissä. (...) Mut vertaisryhmissäkin, et jos liikaa yleistävästi jaetaan ihmisiä ryhmiin joilla on ongelmii...niin... mä oon ollu sellaisessa ahdistuksen hallinta ryhmässä ja siinä oli niin erilaista porukkaa, **et oli suurin piirtein niinku niinku psykoottisista suurin piirtein normaaleihin**, et mä **pidin itseäni normaalimmasta päästä, vaikka mä olin niinku kauheen ahdistunut ja masentunut**, et et mä koin et mähän oon itse asiassa ihan terve siinä porukassa et ku siinä oli niin erilaisia, et oli semmoista joilla oli niinku vainoharhoja ja sit oli tämmöisiä jotka oli hirveen sulkeutuneita ja muuta, niin siinä tuli niinku se että oli hirveen hankala puhuu mistään et kun kaikki vaan jauho sitä omaansa, ja sitten niinku, et...vertaisryhmä on tietysti niinku eduksi jos on ryhmä omantyyppisistä ongelmista kysymys jolloin sitä voi niinku verrata, et **eihän voi niinku verrata semmoisia jotka on psykoottisia tai sitten masentuneita**, et jos ne keskustelee ne nehän puhuu toisistaan ohi koko ajan.*

H: Et sä ajattelet et niitä pitäis ennemminkin ... et sairauden kuva pitäis jaotella jotenkin enemmän?

M: kyllä joo, et kyl se pitäis...et se on niinku eduksi

Haastatteluista kävi kuitenkin ilmi, että tukijat olivat tärkeässä osassa. Useimmat kokivat saaneensa tukea lähiympäristöstä ja etenkin kun useilla haastateltavista oli ystäviä ja tuttavuuksia, joilla oli samanlaisia ongelmia, omasta tilasta kertominen oli helpompaa. Tällöin yhteisten kokemusten jakaminen oli tuntunut positiiviselta. Muissa tapauksissa kokemusten jakaminen oli tuntunut vaikealta.

Varsinaisista järjestetyistä vertaistukiryhmistä ja niiden merkityksestä oli kuitenkin poikkeavia näkemyksiä. Enimmäkseen kaikki pitivät vertaistukea hyvänä asiana. Kuitenkin hyvin harva kertoi hakeutuneensa esimerkiksi tekemisiin projektin muiden asiakkaiden kanssa. Ainoastaan yksi haastateltavista oli hakeutunut useisiin vertaistukiryhmiin ja hänelle vertaistuesta tuntui olevan selkeästi apua. Vähäinen kiinnostuminen vertaistukiryhmiin yllätti minut etenkin kun vertaistuen merkityksestä puhutaan yleisesti paljon. Tätä myös haastateltavat ihmettelivät. Toisaalta vertaistukiryhmiin hakeutumattomuus vahvistaa erottautumista muista mielenterveyskuntoutujista.

H: onks sulla ollu mitään tarvetta sellaiselle (vertaistuelle), et ook sä kaivannut sellaista, tai silloin kun sä tulit..

N: en mä oo. Kauheesti puhutaan siitä vertaistuesta ja semmoisesta, mutta... (huokaa), lähipiirissä on ihmisiä tai ystäviä, jotka on kans samantyyppisiä käynny läpi, niin siinä on se vertaistuki tullu tavallaan, varmaan siinä, että mä oon saanu puhua että toinen tietää mistä mä puhun ja molemmin päin.... ja tota mulla on ollu niin pitkä psykoterapia, et mul on kaks lääkäriä.. ja mä saan sieltä niin paljon, ja sit just ystävät ja sukulaiset, et mä en oo sillain kokenut sitä, et päinvastoin mä oon pikemminkin vierastanutkin sitä ajatusta. Et se tulee liian lähelle, kaikki se takaisin, et ei halua, tai haluaa mennä eteenpäin, että ehkä joskus sitten mutta, en mä kokenut sitä sillain...

(--)

H: Miten täällä nää sosiaaliset suhteet, oot sä ollu tekemisissä paljon niitten ihmisten kanssa ketkä on samassa tilanteessa tai ketkä on mukana tässä projektissa myös... niinku muit asiakkaita...näet sä niinku paljon?

*N: No ei! Et silloin kun mä noita tietokoneita käytin niin mä oon joskus siinä voinut jutella jonkun kanssa joka on ollut naapurikoneella, mutta en muuten, **eikä mua oo kiinnostanut hirveesti,** et mul on lähinnä mitä mul nyt on (erääseen hankkeen työntekijään) kontaktia ollut niin se on ollut hirveen hyvä ja (vahtimestarin) kanssa oon jutellu tossa ja sitten joitakin noitten muitten ihmisten työntekijöiden kanssa, mut et en tosiaan ..no (eräs hankkeen työntekijä) pyys mua johonkin vertaistukiryhmään, mut mä en kokenut sitä omaksi jutukseni ollenkaan. Et ei oo mitään tarvetta, jotenkin...*

(katkelmissa kaksi eri haastateltavaa)

Edellisissä katkelmissa (21-22) haastateltavat pyrkivät tuomaan perustellen esiin sitä, minkä takia he eivät ole hakeutuneet vertaisryhmiin. Mielenkiintoisella tavalla he tuovat esiin sen, että tuen saaminen on ollut tärkeää, mutta jostain syystä kokemusten jakaminen vertaisryhmissä ei ole tuntunut sopivalta. Tällöin haastateltavat tulevat toteuttaneeksi sellaista erottautumista, jossa omalla ainutlaatuisella kokemuksella erottaudutaan niistä, joilla ei tätä kokemusta ole. Toisin sanoen haastateltavat saattavat kokea omaavansa sellaista tietämystä, jota muille ei ole ja siten sen jakaminen nähdään myös mahdottomaksi niiden kanssa, joilla jonkinlaisia kokemuksia kuitenkin on. Kun omista kokemuksista kerrotaan niille, joilla ei vastaavanlaisia kokemuksia välttämättä ole (hankkeen työntekijät, terapeutit) voidaan erottautua omalla kokemuksella ja tietämyksellä positiivisessa mielessä.

Muut jakoivat kokemuksiaan muissa sosiaalisissa suhteissa. Voidaankin pohtia sitä, miksi samanlaisessa tilanteessa oleville ystäville ja tuttaville on helpompi puhua ja kokea heidät vertaisikseen kuin tuntemattomat mielenterveyspotilaat. Tätä pohtiessa on oleellista huomioida se, että näyttäisi siltä, etteivät haastateltavat ylipäätään halua edes kuulua ”mielenterveyskuntoutujien joukkoon”. Ikään kuin suljetaan ko. asia pois mielestä. Halutaan siis erottautua muista mielenterveyskuntoutujista. Samanlaisen taustan omaavat ystävät ja tuttavat kuitenkin funktionaalistuvat eri tavalla kuin tuntemattomat samanlaisen taustan omaavat. Ystävillähän on ns. ystävän funktio ja siten he eivät näyttäyty pelkästään mielenterveysongelmaisena.

Mielestäni on erittäin mielenkiintoista havaita, että tässä aineistossa mielenterveyskuntoutujien hakeutumattomuus vertaistukiryhmiin on hyvin vähäistä. Kuten jo edellisistä katkelmista käy ilmi, haastateltavia oli pyydetty erilaisiin vertaistukiryhmiin. Usein erilaisissa vertaistukea korostavissa kuntoutusmuodoissa nähdäänkin, että toisen samassa tilanteessa olevan tukeminen voi olla merkittävä väylä oman psyykkisen toimintakyvyn kohentumiseen. Niinpä mielenterveyskuntoutujaa usein rohkaistaan antamaan vertaistukea ja apua muille samassa tilanteessa oleville. Tällä toimella pyritään saavuttamaan kuntoutujien suurempaa aktiivisuutta ja valtaistumista. (ks. Riikonen & Järvikoski 2001, 170.)

6 JOHTOPÄÄTÖKSIÄ JA POHDINTAA

6.1 Tutkimuksen toteutus ja hedelmät

Olen tässä tutkimuksessa soveltanut diskurssianalyysin sääntöjä ja pyrkinyt tekemään tutkimusta, joka voi elävästi kertoa jotakin siitä, miten sosiaalinen todellisuus on rakentunut. Olen halunnut tuoda esiin niitä tekijöitä, jotka ovat osaltaan vaikuttamassa niihin puhetapoihin, joita akateemisesti koulutetut mielenterveyskuntoutujat käyttävät. Olen pyrkinyt tulkintojeni myötä tuomaan esiin asioita, jotka antavat lisää selvitystä siihen, kuinka esimerkiksi yksilöllisiksi koetut ristiriitaisuudet pohjautuvat kulttuurin sisältämiin moniulotteisiin jännitteisiin. Nämä todennukset voivat lisätä ymmärrystä etenkin silloin, jos esimerkiksi omaa elämäänsä ja suhdettaan ympärillä olevaan yhteiskuntaan pohtivat mielenterveyskuntoutujat etsivät ristiriitaisuuden lähdettä nimenomaan omasta itsestään ja erityisesti omista heikkouksistaan, tai kun jokin ulkopuolinen taho tarkastelee mielenterveyskuntoutujien tilannetta ja heidän ongelmiaan.

Tutkimukseni on edennyt useiden vaiheiden kautta kohti määränpäättään eli niitä johtopäätöksiä, joita tulen seuraavassa kokoamaan yhteen. Olen seitsemän akateemisesti koulutetuille mielenterveyskuntoutujille tehdyn teemahaastattelun myötä mahdollistanut diskurssianalyttisten tulkintojen tekemisen heidän puheestaan. Olen analyysia tehdessäni pyrkinyt yhtä aikaa peilaamaan tulkintojani työni alkupuolella tarkemmin esittelemääni teoreettiseen viitekehykseen, lähinnä Erving Goffmanin näkemyksiin, ja näin ollen tässä yhteydessä tyydyn kokoamaan yhteen analyysini ja työni päätulokset.

Olen tuonut esiin empirian kautta haastateltavien leimautumista koskevan puheen rakentumista. Käyttämäni analyysin myötä todennettiin, että leimautumisesta puhutaan useiden toistensa kanssa risteilevien tulkintarepertuaarien kautta. Nähdään, että tulkintarepertuaarit suhteutuvat ja vaikuttavat toisiinsa ikään kuin osittain myös päällekkäin limittyen. Kuitenkin tulkintarepertuaarien sisältö hahmottuu lopulta vasta suhteutettuna ympärillä olevaan maailmaan, sosiaalisen tilaan ja kulttuuriin.

Vaikka haastattelujen myötä todettiin, että haastateltavat eivät puhuneet suoraan leimautumisestaan vaan pyrkivät esittämään oman tilanteensa hyvin positiivisesti, heidän puheestaan on kuitenkin voitu identifioida leimautumista koskevan puheen käsittelyä, eli sitä millaisia puhumisen tapoja akateemisesti koulutetut mielenterveyskuntoutujat käyttävät puhuessaan leimautumisestaan. Nuo käsittelytavat on mahdollista jakaa kolmeen erilaiseen puheavaruuteen tai repertuaariin: kohtalo-, ymmärtävä ja välttelevään repertuaariin. Haastateltavien tavat käsitellä leimautumista korostuvat kussakin repertuaarissa omin tavoin. Kohtalorepertuaarissa haastateltava ulkoistaa mielenterveysongelmansa oman hallinnan ja toiminnan ulkopuolelle. Ongelman kohtalonomaisuus ja ulkopuolisuus määrittelevät haastatellun uhriksi, jolla ei ole eikä ole ollut mahdollisuuksia vaikuttaa tilanteeseensa. Kohtalorepertuaarissa leimautuminen vältetään selittämällä ongelmat itsen ulkopuolelle ja tällöin tukeudutaan selityksissä ikään kuin yli-inhimilliseen ulkopuoleen. Myös asiantuntijuuteen (lääketieteeseen) vedotaan kun etsitään syitä sille, miksi sairaus on tullut. Syitä etsiessä myös sattumaan tukeudutaan siinä mielessä, että sairauden todetaan vain ”sattuneen” omalle kohdalle ja näin ollen leimaa ei ylipäätään voida asettaa. Korostamalla myös sairauden aiheuttamien kokemusten vakavuutta voidaan lisätä omaa ”uhriutumista”.

Toinen tulkintarepertuaari on leimautumista ”ymmärtävä” -repertuaari. Siinä haastateltu asettuu asiantuntijan ja ymmärtäjän asemaan suhteessa valtaväestöön. Haastateltu ymmärtää omaavansa jonkin stigman ja että sillä on jonkinlaiset vaikutukset. Hän siis pystyy tarkastelemaan itseään ”normaalien” näkökulmasta (vrt. Goffman). Haastateltu kuvaa siis leimaamista tässä repertuaarissa luonnollisena reaktiona mielenterveysongelmiin, tietämättömyydestä ja ymmärtämättömyydestä johtuvana puolustautumiskeinona. Haastatellulla on oman kokemuksensa perusteella enemmän ja parempaa tietoa mielenterveysongelmista, minkä avulla hän voi torjua valtaväestön taholta tulevan leimautumisen ja asettua ikään kuin korkeammalle suhteessa muihin. Haastateltava pyrkii siis kaikin tavoin ymmärtämään ulkopuolelta ilmenevää itsen kohdistunutta negatiivista suhtautumista vedoten ymmärryksessään siihen, että itsekkin oli ennen sairastumistaan leimaaja, joten ymmärtää leimaamisen hyvin. Näin ollen leimautumiselle annetaan tässä

repertuaarissa olemassaolon muoto, vaikka leimautuminen myös tässä repertuaarissa pyritään hylkäämään.

Kolmannessa leimautumista ”välttelevässä” repertuaarissa haastateltavat pyrkivät määrittelemään itsensä muiden kuin mielenterveysongelmadiskurssin kautta. Välttämällä ja harkitsemalla etukäteen mielenterveysongelmista puhumista tai niiden esiintuomista tietyissä tilanteissa esimerkiksi harrastuksen parissa tai työnhakutilanteessa, haastateltu kykenee välttämään leimautumista. Haastateltu pyrkii luomaan rajoja eri sairauksien välille, samoin kuin hän pyrkii erottautumaan muista mielenterveyskuntoutujista ja jättää siten osallistumatta esimerkiksi vertaistukiryhmiin. Myös korostamalla ja tuomalla esiin esimerkiksi akateemista tutkintoa haastateltu rakentaa kuvaa normaalista ja arvostettavasta ihmisestä. Näin ollen repertuaarin puhe tavoittelee pyrkimystä suunnata pois poikkeavasta roolista.

Repertuaarit auttavat siis jäsentämään niitä perusteluja, joita haastateltavat käyttävät puhuessaan omasta leimautumisestaan. Vaihtelevuutta perusteluissa esiintyy, mutta yhteinen linja on kuitenkin löydettävissä. Tutkimuksessa oleellisesti korostuukin, että mielenterveyskuntoutujien kokemuspohja on enimmäkseen yhteinen, mutta kokemuksen voimakkuus ja eri tekijöiden keskinäiset painopistealueet vaihtelevat yksilöllisesti, jolloin jokainen haastattelupuhe on kokonaisuudessaan erilainen.

Haastateltavien puhetapoja tarkastellessa huomataan, että on melko ilmeistä, että haastateltavat ovat ehkä valinneet hyvinkin tarkkaan tapansa suhtautua asioihin ja puhua niistä. Voidaan arvella, että heidän korkea koulutuksensa on ollut edistämässä tätä. Heidän puheensa tuo siis esiin sen, että he ovat hyvin itsetietoisia tilanteestaan ja asemastaan mielenterveyskuntoutujana. On huomattavissa, että haastateltavat ovat pohtineet ja tutkiskelleet omaa asemaansa suhteuttaen sen muuhun ympäristöön. Haastateltavat ovat selkeästi tiedostaneet myös omaan tilaansa liittyvät leimautumisen mahdollisuudet ja siten varmasti tietävät sen laaja-alaiset vaikutukset (vrt. Link 1997). Ehkä tiedostaen tämän, he pyrkivät rakentamaan tietynlaista kuvaa itsestään ulkopuoliselle maailmalle. Länsimaisessa yhteiskunnassa onkin hyvin suosittua korostaa itsekontrollia ja sen myötä positiivisen

vaikutelman antamista. Me pyrimme rakentamaan itsemme ympärille ilmiön, joka puoltaa arvostettavaa ja kunnioitettavaa ihmistä. Erityisesti puheen tavoissa tämä ilmiö korostuu selkeästi. Puheella voidaan helposti tavoitella sellaista mallia, jossa pyritään nimenomaan korostamaan positiivisia elementtejä ja taas toisaalta negatiivisille ilmiöille voidaan antaa jonkinlainen selitys. Selityksen ei tarvitse aina olla rationaalinen vaan se voi olla myös uskomuksiin ja myytteihin, ulkomaailmaan liittyvä selitys kuten identifioimani repertuaarit todentavat. On toki selvää, että tämä koskee kaikkia meitä ihmisiä, mutta erityisesti se korostuu haastattelemillani mielenterveyskuntoutujilla, koska he ovat joutuneet elämässään kohtaamaan ongelmia, jotka jo yksinään ovat osaltaan aiheuttamassa murrosta heidän minäkuvassa. Lisäksi he ovat tilanteessa, jossa he kamppailevat pärjäämisestään työmarkkinoilla. Tällöin heidän on ikään kuin pakko pyrkiä muodostamaan itselle käsitys arvostettavasta ja jossain määrin kilpailukykyisestä työnhakijasta. Tätä puhetta kuitenkin varjostaa jatkuvasti realismi eli tosiasiat sairauden aiheuttamista vaikutuksista (esimerkiksi fyysiseen työkykyyn). Haastateltavien puheesta käykin ilmi, että toisaalta tilanteeseen tyydytään, mutta toisaalta itse tuodaan aktiivisessa roolissa ja korostetaan omaa toimijuutta.

Keskeisinä keinoina pitää yllä ja tuoda esiin tuota positiivista minäkuvaa (toimijuutta) ovat halu korostaa kuulumista normaalien ryhmään. Itse halutaan nähdä normaalina eikä poikkeavana (vrt. Goffman). Pyrkimyksenä on siis erottautua muista mielenterveyskuntoutujista. Sairauksille halutaan luoda rajoja ja tärkeäksi nähdään nimenomaan oman sairauden suhteuttaminen muiden sairauksiin ja niiden välille tekemät selkeät erottelut. Siten vertaistuen piirin hakeutuminen näkyy kielteisenä huolimatta siitä, että itse saatettaisiinkin uskoa vertaistuesta olevan mahdollisesti hyötyä. Positiivisen itsekuvan ylläpitämisessä haastateltavat pyrkivät ottamaan käyttöön kaikki mahdolliset itseän liittyvät positiiviset piirteet. Esimerkiksi akateemisuuden korostaminen on yksi haastateltavien keino erottautua positiivisessa mielessä. Myös kokemuksella erottautuminen nousee keskeiseksi ja tällöin mielenterveyskuntoutujasta tulee asiantuntija suhteessa ”normaaleihin”.

Edellä esittämäni ovat mielenterveyskuntoutujien keskeisiä keinoja ylläpitää omaa rooliaan arvostettavasta ihmisestä. Totesin akateemisuuden nousevan yhdeksi haastateltavan keskeiseksi keinoksi ja aseeksi saada toisaalta selitystä, ymmärrystä ja hyväksyntää omalle työtilanteelleen ja toisaalta korostaa asemaansa kouluttautuneena henkilönä. Esimerkiksi pohtiessaan omaa työllistymistilannettaan, mielenterveyskuntoutuja toisaalta tukeutuu tyytymään tilanteeseensa todeten, että yhteiskunnassa on niin vahvat negatiiviset asenteet mielenterveysongelmia kohtaan, ettei heidän työllistyminen vain yksinkertaisesti ole mahdollista, eikä tilanteelle ole heidän osalta tehtävissä mitään. Akateemisuus nousee tässä puheessa yllättäen ongelmaksi, koska haastateltava näkee, että korkeammin koulutetuilla tilanne on vielä pahempi, sillä kamppailu työpaikoista on kovempi. Lisäksi nähdään, että työ myös vaatii tekijältä enemmän, etenkin työpaineen sietämistä. Mielenterveyskuntoutuja kokee siis olevansa ikään kuin uhri työllisyysrakennelmien edessä.

Toisaalta mielenterveyskuntoutuja suhtautuu tilanteeseensa äsken esittämästäni tavasta aivan toisella tavoin. Mielenterveyskuntoutuja yllättäen siirtyykin työnantajaa puolustavaan rooliin, jossa hän ymmärtää hyvin sen, että työnantajat eivät palkkaa mielenterveyskuntoutujaa vaatimaan työhön, koska on mahdollista, että tämä sairastuu uudelleen ja joutuu jäämään pitkiksi ajoiksi sairauslomalle. Työyhteisöjen suhtautuminen nähdään siis ymmärrettävässä valossa, mutta samalla otetaan käyttöön myös ikään kuin vastaisku ja omalla tavalla puolustaudutaan niitä ulkoapäin tulevia vaatimuksia vastaan, joiden mukaan töitä pitäisi saada.

Kuitenkin välillä haastateltava puhuu omasta roolistaan tavalla, jossa hän tulee ilmentäneeksi sen kuinka haastattelutilanteessa ei kannata kertoa omasta taustastaan mitään, jos ei ole pakko. Usein taustan selvittäminen on kuitenkin välttämätöntä ansioluettelossa olevien työttömyysaikoja selvittääkseen. Tällöin mielenterveyskuntoutuja asettuu ikään kuin työnantajaa vastaan. Tätä tilannetta välttääkseen, mielenterveyskuntoutujat ovatkin pyrkineet keksimään muita omaehtoisempia keinoja työllistyä.

Vastaukseksi sille miten haastateltavat puheessaan määrittelevät oman roolinsa leimautumisprosessissa voidaan siis todeta, että mielenterveyskuntoutujat ottavat selkeästi oman roolinsa puhuessaan leimautumisestaan ja ylipäätään leimautumismahdollisuuksista. Heillä on käsitys siitä, että he omaavat sellaisen tilan, joka on stigmatisoiva. Näin ollen heille muodostuu Goffmanin sanoin moraalinen ura, jossa haastateltava yrittää peittää, hylätä tai rajoittaa leimaamista tai ylipäätään leimaamisen mahdollisuutta. Haastateltavien keinot moraalisen uran kehittymiselle ja tavat tulla toimeen poikkean roolinsa kanssa liittyvät esittelemiini repertuaareihin. Repertuaarit kuitenkin ilmentävät, että vaikka poikkeavaan henkilöön kohdistuukin erilaisia paineita ja odotuksia yhteiskunnan taholta, haastateltavat pyrkivät taistelemaan sitä vastaan, että heidän tulisi hyväksyä itsensä yhteiskunnassa vallalla olevien määritysten mukaan. Kuitenkin on nähtävissä, että tuo taistelu oman roolin korostamisessa on paljolti riippuvainen luonnollisesti hänestä itsestään eli hänen omista kyvyistään ja tietenkin myös läheisten ihmisten sekä viranomaisten eli laajemmin koko yhteisön hyväksynnästä ja tuesta. Myös yhteiskunnan omat käytännöt ovat omalta osaltaan vaikuttamassa haastateltavien tapoihin suhtautua itseensä. (vrt. kuvio 1)

Haastateltavat tulevatkin puheensa myötä jossain määrin asettamaan leimautumisteorian sisältöä kyseenalaiseksi. Leimautumisteoriassa poikkeava nähdään korostetummin yhteiskunnan uhrina kuin asioihinsa vaikuttavana toimivana subjektina. Toki leimautumisteoria (Goffman) painottaa poikkeavuuden syntymisessä kahdensuuntaista vuorovaikutusta, mutta haastateltavien puhe rakentuu pitkälti korostamaan vain heidän omaa aktiivista roolia. Kohtalopertuaari on repertuaareista ainoa, joka tukeutuu ulkopuoliseen ja uhrimaiseen puheeseen. Siinäkin tosin rakenteiden vaikutus ei tule keskeiseksi vaan keskeiseksi tulee ”uhrimaisuus” yliluonnollisen edessä. Tutkimuksessani haastateltavat pyrkivät joko korostamaan kohtalonomaista uhriutumista tai korostamaan omaa rooliaan, ja tällä tavoin he ikään kuin torjuvat heille tarjotut leimat tai roolit ja käyttävät niitä tavalla, jotka heille sopivat. Haastateltavat eivät kuitenkaan ole täysin vapaita sosiaalisista normeista, mutta heillä näyttäisi myös olevan jonkinlaisia resursseja kamppailla epäedullisia rooleja vastaan. (vrt. Ojanen 1987, 44-45.)

6.2 Tutkimuksen luotettavuus ja analyysimenetelmän sopivuus

Olen edellä esittänyt tulkintoja, jotka olen tehnyt diskurssianalyysin ohjeita noudattaen. Siitä huolimatta minun on kuitenkin myönnettävä, että edellä esitetyt tulkinnat ovat vain minun tulkintojani. Diskurssianalyysin mukaan niitä ei voida sanoa oikeiksi eikä vääriksi. Diskurssianalyysia voidaankin pitää sen sääntöjen myötä omanlaisena, mutta samalla myös haastavana tutkimusmenetelmänä. Menetelmän voidaan sanoa olevan ”reilu” sillä se ei aseta erilaisia aineistoja arvojärjestykseen toteamalla, että jokin toinen aineisto kuvaisi aidommin todellisuutta kuin toinen. Kun ei ole yhtä ainoaa tapaa tulkita tutkittavaa aineistoa, on tutkijan perusteltava tekemänsä valinnat huolellisesti saadakseen tutkimukselleen luotettavuutta. (ks. Jokinen & Juhila 1991, 56-57.) Olen omassa tutkimuksessani analyysia tehdessäni pyrkinyt tuomaan esiin tulkinnan ja perustelujen kannalta keskeisiä tekstikatkelmia. Tällä tavoin olen saanut aineistolleni edustettavuutta ja luotettavuutta, ja näin ollen olen saanut kokonaisuudesta johdonmukaisen ja uskottavan. Tulkintojani voidaan siten pitää mielekkäitä, ja koska ne pohjautuvat myös teoreettiseen viitekehykseen, ne eivät näin ollen voi olla täysin subjektiivisia. Tästä huolimatta olen toivottavasti kuitenkin runsaalla tekstikatkelmamäärällä tarjonnut myös lukijalle mahdollisuuden tehdä omat tulkintansa.

Diskurssianalyttinen tutkimusote sopii mielestäni hyvin tähän tutkimukseen käsiteltävän aihepiirin vuoksi. Onkin varmasti tärkeää pohtia sitä, miksi psyykkisiin asioihin liittyvistä tutkimuksista tehdään niin paljon diskurssianalyttistä tutkimusta. Miksi diskurssianalyysi, puhetaojen tutkiminen on niin kiinnostavaa tai toisaalta hyödyllistä, järkevää ehkä jopa välttämätöntäkin soveltaa esimerkiksi mielenterveyskuntoutujia koskeviin tutkimuksiin? Voisiko tähän olla syynä nimenomaan se, että tutkijat toteavat, että on mielenkiintoisinta tarkastella sitä millä tavoin ko. henkilöt rakentavat puhettaan ja määrittelyjään omasta elämästään: elämästä joka voidaan nähdä poikkeavana valtaväestöstä. Ei ole ehkä niinkään kiinnostavaa pohtia sitä, millainen näkemys ko. henkilöillä itsellään oikeasti on, vaan kiinnostavaa on tarkastella sitä millaisen kuvan he haluavat itsestään antaa ja miksi.

Kielenkäyttöä tutkittaessa voidaan huomata kuinka mielenterveyskuntoutuja voi häivyttää omasta puheestaan tietyt (esim. ikävät) asiat ja keskittyä toisiin (esim. myönteisiin).

Tämän tutkimuksen mielenterveyskuntoutujia koskevissa haastatteluissa korostui se, että haastateltavat tulevat toteuttaneeksi peliä, jossa he pyrkivät käyttäytymään siten kuin pyrkisivät tekemään vaikutuksen haastattelijaan. Katsottaessa diskurssianalyysin ulkopuolelta, voi haastateltavien puheesta saada sellaisen vaikutelman, että haastateltavat ovat näennäisesti erittäin avoimia ja yrittävät ehkä vakuutella asioita, jotka eivät ole välttämättä totta. Tutkimuksessani on myös havaittavissa kuinka akateemisuus tuo selkeästi lisää syvyyttä haastateltavien puheeseen. Vaikka en olisikaan halunnut korostaa korkeasti kouluttautuneiden ja vähemmän kouluttautuneiden asetelmaa toteamalla, että korkeasti kouluttautuneet omaisivat laajemmat kielelliset käsittelytavat, on minun kuitenkin täytynyt todeta, että heillä voi kouluttautuneisuuden myötä olla paremmin hallussa se kieli, jolla vaikeita psyykkisiin asioihin liittyviä tekijöitä on helpompi käsitellä. On huomattavissa, että haastateltavat toivat vapaasti esiin kielensä kautta spesifioituneita ja käsitteellistettyjä asioita. Heille käsittelytavat tuntuivat ehkä itsestään selviltä, olihan heitä kuitenkin haastattelemassa aiheeseen perehtynyt ja yliopistollista tutkintoaan suorittava henkilö. Koulutuksen kannalta sekä haastattelija että haastateltavat pystyivät siis hallitsemaan yhteistä kieltä, ja se on omalta osaltaan luo haastatteluihin tietynlaista puheentyyliä. Tarkasteltaessa haastattelujen sisältöä myös kokonaisuudessaan on huomattavissa, että haastateltavien puheessa ilmeni paljon korkeaan koulutukseen viittaavaa. Heidän elämänsä on luonnollisesti koostunut pitkälti koulutukseen liittyvistä asioista ja tavoitteista, kuten esimerkiksi opiskelujasta ja siihen liittyvistä haasteista. Näin ollen ollessani itsekin opiskelija minun oli helppo ymmärtää noita haasteita ja siten pystyin näiltä osin jopa samaistumaan heihin.

Kaikin puolin muuten olen tulkintojani tehdessäni pyrkinyt tarkkailemaan myös siis omaa suhdettani tutkimuskohteeseen. Lähdin tekemään tutkimusta kutakuinkin tyhjältä pöydältä. Huomasin kuitenkin melko nopeasti kohtaavani hyvin mielenkiintoisia suhtautumistapoja esitellessäni aiheitani, joka tosin minullekin oli aluksi vieras. Vastaanotto on nimittäin ollut kirjavaa aina hämmennyneisyydestä kannustaviin puheisiin. Tämä mielestäni osoittanee

kuitenkin vain sen, kuinka ihmisillä on vielä oppimista erilaisuuden kohtaamisessa. Kaikki toki haluaisimme olla suvaitsevaisia ja koemme ehkä olevammekin, mutta toisaalta pinnan alla usein piilee jotain muuta. Olen pyrkinyt tiedostamaan sen mahdollisuuden, että sijoitun yhtä lailla tähän samaan edellä mainitsemaani joukkoon, jolle erilaisuus näyttäytyy ehkä jossain määrin hämmentävänä asiana. Olen kuitenkin pyrkinyt välttämään kannanottoa tähän ja pyrkinyt kaikin tavoin suhtautumaan haastateltaviini tasavertaisina ja neutraalina. Väitän, ettei se ollut edes vaikeaa. Vaikeinta oli vain se kuinka rohkeasti uskallan ”vaatia” haastateltavia kertomaan omista syvimmistä tuntemuksistaan ja kokemuksistaan. Minuun tutkijana kohdistuneesta suhtautumisesta huolimatta, tasavertaisuuteen pyrkimistä on ehkä edesauttanut sekin, että olen itse uskonut vahvasti tutkimukseeni ja saanut osittain myös hyvin paljon tukea. Näin ollen olen pystynyt seisomaan tutkimukseni takana ja uskomaan, että vain nostamalla asioita esille voidaan jotakin uutta löytää ja saavuttaa. En kuitenkaan voi olla varma siitä, miten minuun kohdistunut suhtautuminen on vaikuttanut omiin näkemyksiini. Olen kuitenkin pyrkinyt tiedostamaan sen, etten lähde tulkinnoissani myötäilemään tai epäilemään haastateltaviani, vaikka haastatteluissa myötäilemistä ja yliymmärtävää suhtautumista haastatteluissa saattoikin tapahtua. Vaikka pyrin siis välttämään normaali-poikkeava kohtaamista haastatteluissa, näissä muutamissa sympatiaa jakamissani haastattelun kohdissa ehkä tuo dikotomia tulee esiin. Haastateltavat kuitenkin ottivat haastattelujen aikana itselleen melko vahvan roolin ja heillä oli paljon keinoja pitää yllä omaa rooliaan, jolloin itse edustaessani periaatteessa ”normaaleja” haastateltavat asettivat minut suhteessa heihin tietämättömän ja kokemuksia omaamattoman rooliin. Tämä asetelma oli varmastikin välttämätöntä haastateltavien toiminnassa, sillä he varmasti ymmärsivät melko nopeasti, että minulla ei ole kovin paljon mahdollisuuksia samaistua heihin. Haastattelujen kulussa omaa rooliani on vähentänyt jo pelkästään sekin, että itse puhuin haastatteluissa hyvin vähän.

6.3 Lopuksi

Tutkimukseni teko on ollut haasteellinen omalle sosiologiselle tietämykselleni. Työni kantavin voima on kuitenkin ollut alusta loppuun säilynyt oma mielenkiintoni aiheeseen.

Haastateltavien kohtaaminen oli työni yksi haasteellisin osuus. Siinä opin paljon. Olin ottanut jo riskin valitessani tutkimukselleni aihetta, koska alue oli tutkimuksen piirissä melko tuntematon. Myös aiheen arkaluontoisuus herätti jo kysymyksiä siitä, miten onnistun saamaan tutkimukselleni aineiston. Päätin kuitenkin rohkeasti lähestyä aihettani, enkä voi sanoa katuneeni valintaani. Toki haastatteluja tehdessäni jouduin kiperiin tilanteisiin, jolloin tuntui, että omat kykyni ja voimavarani eivät vain yksinkertaisesti riitä. Välillä haastatteluissa keskusteleminen tuntuikin kuin olisi ollut veitsen terällä, koska tilanne vaati äärimmäistä herkkyyttä ja hienotunteisuutta. Ymmärsin kuitenkin tilanteen vaativan herkkyyden sillä olinhan tunkeutunut alueelle, joka oli hyvin arka. Tutkimuskohteiden kohtaaminen oli kuitenkin hyvin antoisaa, sillä sain käytännöllistä tuntumaa ihmisiin, joita tutkimukseni aihe todella koski. Pystyinkin haastattelujen myötä ymmärtämään enemmän ja paremmin heidän tilannettaan. Huomatessani myös, että vaikeasti käsiteltävä asia tuli haastattelujen edetessä luonnollisemmaksi, oma varmuuteni lisääntyi. Jouduin kuitenkin myös toteamaan, etten tutkijana pystynyt ottamaan etäisyyttä tutkimuskohteisiini vaan asia tuli henkilökohtaisemmaksi kuin mihin olin varautunut. En tiedä olisiko etäisyyden ottaminen ollut loppujen lopuksi niin tarpeellistakaan, koska tällä tavoin ainakin mielenkiintoni tutkimukseen säilyi helposti. Kuitenkin suhteessa omiin henkilökohtaisiin oppimiskokemuksiini luulen, että hienointa tämän tutkimuksen teossa on ollut se, että koen oman suvaitsevaisuuteni ja ymmärrykseni lisääntyneen ns. ”poikkeavia” ryhmiä ja heidän tilannettaan kohtaan.

Toinen haasteellisin osuus tutkimuksessani on selkeästi ollut analyysimenetelmäni. Valitessani diskurssianalyysin tutkimukseni menetelmäksi tiesin, että sen tekeminen ei tule olemaan helppoa. En tosin ollut ajatellutkaan, että tutkimuksen tekeminen tulisi olla ylipäätään helppoa ja olinhan halunnut haastetta itselleni. Jossain vaiheessa kuitenkin huomasin, että diskurssianalyysin tekeminen todella vaatii tutkijalta kaikkensa. Menetelmän tarjoamat säännöt ovat niin hajanaisia, että aloittelevan tutkijan on vaikea saada apua niistä. Moninaisuudesta seuraa erilaisia tulkinnanmahdollisuuksia, joiden tulkintojen hyötyä tai merkitystä on vaikea arvioida. Diskurssianalyysiä on kehitelty monien eri tieteellisten traditioiden piirissä, minkä vuoksi kieltä saatetaan tulkita keskenään ristiriitaisilla tavoilla. Jossain vaiheessa olin huolissani siitä, että analyysini olisi täynnä

vain pelkkiä tulkintoja. Ymmärsin kuitenkin niiden arvon pohtiessani sitä, kuinka esittämäni tulkinnat voivat olla niitä tärkeitä arjessa eläviä tekijöitä ja ilmiöitä, jotka muovaavat käsityksiämme. Yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen tavoitteena voidaankin pitää sitä, että tehtyä tutkimusta pidettäisiin yhteiskunnallisesti merkittävänä, todellisuutta paljastavana ja uudella tavalla jäsentävänä tutkimuksena. Olen itse pyrkinyt sekä aiheenvalinnan että työhön perehtymisen kautta tavoittelemaan tätä, ja samalla toivon, että tutkimuksestani voisivat hyötyä niin erilaista kuntoutustoimintaa järjestävät yhteisöt kuin koko yhteiskuntakin. Tämä tutkimus voi mielestäni antaa myös hyvän pohjan aihe-alueen laajenukselle.

LÄHTEET:

Ahonen, Juha (1998) *Kuntoutuskurssi masentuneen apuna*. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto: hoitotieteen laitos. Helsinki: Stakes.

Al-Anon ja Alkoholismi (1988) Riihimäki: Al-Anon keskuspalvelu.

Arola, Hilikka (2003) *Mielenterveysongelma vie entistä useammin työkyvyn*. Kelan Sanomat 4/2003, s. 3-4.

Berger, Peter L.; Luckmann, Thomas (1994) *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Tiedon sosiologinen tutkielma. Helsinki: Gaudeamus.

Durkheim, Émile (1982) *Sosiologian metodisäännöt*. Helsinki: Tammi.

Eläketurvakeskus (2002) Tilastoja. <http://www.etu.fi/suomi/pdf>. (viitattu 31.10.2003).

Eskola, Antti (1979) *Sosiaalipsykologia*. 7. painos. Helsinki: Tammi.

Eskola, Jari; Suoranta, Juha (2001) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Fairclough, Norman (1992) *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.

Fairclough, Norman (1997) *Miten media puhuu*. Tampere: Vastapaino.

Foucault, Michel (1990) *The History of Sexuality*. Volume I. An Introduction. Harmondsworth: Penguin Books

Foucault, Michel (2001) *Tarkkailla ja rangaista*. 2. painos. Keuruu: Otava.

FSD tutkimusetiikka ja tietosuoja (2003) http://fsd.uta.fi/tietolipasto/etiikka_lait.html (viitattu 24.10.2003).

Goffman, Erving (1963) *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Peguin Books.

Goffman, Erving (1969)/(1997) *Minuuden riistäjät*. Tutkielma totaalisista laitoksista. 2. näköispainos. Riihimäki: Mielenterveyden keskusliitto.

Heiskala, Risto (1991) *Goffmanista semioottiseen sosiologiaan*. Sosiologia 2, s. 90-107.

Helén, Ilpo (1994) *Michel Foucault'n valta-analytiikka*. Teoksessa Heiskala, Risto (toim.) Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. s. 270-315. Helsinki: Gaudeamus.

Heritage, John (1996) *Harold Garfinkel ja etnometodologia*. Helsinki: Gaudeamus.

Hirsjärvi, Sirkka; Hurme, Helena (2001) *Tutkimushaastattelu*. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.

Hoikkala, Tommi (1990) *Teun A. van Dijikin diskurssianalyysi*. Teoksessa Mäkelä, Klaus (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. s. 142-161. Helsinki: Gaudeamus.

Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi (1991) *Diskursseja rakentamassa: Näkökulma sosiaalisten käytäntöjen tutkimiseen*. Tampere: Tampereen yliopisto.

Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi; Suoninen, Eero (2000) *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino

Järvikoski, Aila; Härkäpää, Kristiina (2001) *Kuntoutuksen käsitteet ja kuntoutustarve – kuntoutujan, ammattihenkilön ja yhteiskunnan näkökulmat*. Teoksessa Kallanranta, Tapani; Rissanen, Paavo; Vilkkumaa, Ilpo (toim.) Kuntoutus. s. 30-41. Helsinki: Duodecim.

Kortteinen, Matti; Tuomikoski, Hannu (1998) *Työtön*. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Hämeenlinna: Karisto.

Kämäräinen, Kauko (1970) *Suhtautuminen poikkeavuuteen*. Tampere.

Kääriäinen, Juha (1994) *Seikkailijasta pummiksi*. Tutkimus rikosurasta ja sosiaalisesta kontrollista. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja. Helsinki: Painatuskeskus.

Laine, Matti (1991) *Johdatus kriminologiaan ja poikkeavuuden sosiologiaan*. Helsinki: Tietosanoma.

Laitokset, laki, valta (1987) Raportin on koontanut ja toimittanut: Heiskanen, Tarja. Helsinki: Suomen mielenterveysseura.

Lehtinen, Ville; Alanen, Yrjö O.; Anttinen, Erik E.; Eerola, Kaija; Lönnqvist, Jouko; Pylkkänen, Kari; Taipale, Vappu (1989) *Sosiaalipsykiatria*. Helsinki: Tammi.

Lehtonen, Johannes; Lönnqvist, Jouko (1999) *Mielenterveys ja psykiatria*. Teoksessa Lönnqvist, Jouko; Heikkinen, Martti; Henriksson, Markus; Marttunen, Mauri; Partonen, Timo (toim.) *Psykiatria*. s. 13-18. Helsinki: Duodecim.

Lemert, Edwin M. (1967) *Human Deviance, Social problems & Social Control*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc. Englewood Cliffs.

Link, Bruce G.; Struening, Elmer L.; Rahav, Michael; Phelan, Jo C.; Nuttbrock, Larry (1997) *On stigma and Its Consequences. Evidence from a Longitudinal Study Of Men with Dual Diagnoses of Mental Illness and Substance Abuse*. *Journal of Health and Social Behavior*, Vol. 38 (June): 177-190.

Lönnqvist, Jouko (1999) *Potilaan tutkiminen ja mielenterveyden häiriöiden luokittelu*. Teoksessa Lönnqvist, Jouko; Heikkinen, Martti; Henriksson, Markus; Marttunen, Mauri; Partonen, Timo (toim.) *Psykiatria*. s. 19-49. Helsinki: Duodecim.

Matikainen, Raimo; Vuorela, Mika (2003) *Mielenterveyskuntoutuja mahdollista työvoimaa*. Helsingin Sanomat 18.2.2003.

Mäkelä, Klaus (1987) *Yhteiskuntatieteellisen tiedonhankinnan eettiset normit ja tietosuoja*. Teoksessa Mäkelä, Klaus (toim.) *Tieteen vapaus ja tutkimuksen etiikka*. s. 180-195. Helsinki: Tammi.

Mäkelä, Pirjo H. (1998) *Tutkijan vastuu*. Teoksessa Saarnilehto, Ari (toim.) Tutkijan oikeudet ja velvollisuudet. s. 57-102. Helsinki: Wsoy.

Nouko-Juvonen, Susanna (1998) *Poikkeavuus sosiologisena käsitteenä*. Teoksessa Koskinen, Keijo (toim.) Sosiologisia karttalehtiä. Matkaopas yhteiskunnan tutkimiseen. s. 230-236. Tampere: Vastapaino.

Nygård, Toivo (2001) *Erialaisten historiaa*. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Ojanen, Markku (1987) *Mielisairaalapotilaisiin kohdistuvat asenteet*. Skitsofrenian tutkimuksen hoidon ja kuntoutuksen valtakunnallinen kehittämisohjelma. Helsinki: Psykiatrian tutkimussäätiö.

Peräkylä, Anssi (2001) *Erving Goffman: Sosiaalisen vuorovaikutuksen rakenteet*. Teoksessa Hänninen, Vilma; Partanen Jukka; Ylijoki, Oili-Helena (toim.) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. s. 347-364. Tampere: Vastapaino.

Potter, Jonathan; Wetherell, Margaret (1989) *Discourse and social psychology*. London: Sage Publications.

Rauhala, Lauri (1997) *Sairauden käsite ns. mielenterveysongelmissa*. Niin & Näin. Filosofinen aikakauslehti (2/1997) s. 38-40.

Riikonen, Eero; Järvikoski, Aila (2001) *Mielenterveysongelmat*. Teoksessa Kallanranta, Tapani; Rissanen, Paavo; Vilkkumaa, Ilpo (toim.) Kuntoutus. s. 162-172. Helsinki: Duodecim

Räty, Hannu (1983) *Tutkimus mielisairauteen liittyvistä asenteista, sosiaalisesta kommunikaatiosta ja mielenhäiriöiden implisiittisestä kuvausjärjestelmästä*. Joensuu: Joensuun korkeakoulu.

Räty, Hannu (1988) *Mielisairaus, mielenterveysongelma ja tavallinen sairaus*. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Salo, Markku (1996) *Sietämisestä solidaarisuuteen*. Mielisairaalariformit Italiassa ja Suomessa. Tampere: Vastapaino.

Stakes (2003) Tilastoja. <http://www.stakes.fi/mentalhealth/mielenterveys/johdanto.html> (viitattu 31.10.2003).

Stakes (2004) Tienviittoa kunnan mielenterveystyön suunnitelman laatimiseen. <http://www.stakes.fi/mielekas/Tienviitat.html> (viitattu 23.11.2004).

Suhonen, Leo (1995) *Poikkeavuus ja yhteiskunnallisen kontrollin naamioit.* Teoksessa Nyqvist, Leo; Suhonen, Heikki (toim.) *Kansalaisuus ja kontrolli.* s. 11-37. Turku: Turun yliopisto.

Sulkunen, Pekka (1999) *Johdatus sosiologiaan.* Käsitteitä ja näkökulmia. Juva: Wsoy.

Suoninen, Eero (1992) *Perheen kuvakulmat – Diskurssianalyysi perheenäidin puheesta.* Tampere: Tampereen yliopisto.

Tajfel, Henri (1981) *Human groups and social categories.* Studies in social psychology. Cambridge: Cambridge University Press.

Ulvinen, Veli-Matti (1993) *Poikkeavaksi leimautuminen koulussa – syrjäytyminen yhteiskunnassa?* Nuorisotutkimus 11(1993): 2, s. 18-25.

Vainio, Riitta (2003) *Joka viides sairauslomapäivä mielenterveyssyistä.* Helsingin Sanomat 18.11.2003.

Välimäki, Maritta (1995) *Vapaus ja pakko psykiatrisessa hoitojärjestelmässä.* Teoksessa Nyqvist, Leo; Suhonen, Heikki (toim.) *Kansalaisuus ja kontrolli.* s. 89-103. Turku: Turun yliopisto.

Liite 1

Jyväskylässä 19.1.2004

Hyvä yhteistyökumppani!

Kiitos myönteisestä suhtautumisestasi tutkimukseeni! Olen todella iloinen siitä, että olet suostunut tulemaan mukaan tutkimukseeni. Toivon kuitenkin saavani vielä kirjallisen suostumuksesi, vaikka oletkin jo alustavasti sopinut haastattelusta ¹projektin työntekijän kanssa. Osallistuminen tutkimukseeni on vapaaehtoista ja sinulla on edelleen mahdollisuus kieltäytyä haastattelusta milloin tahansa.

Tutkimukseni on Jyväskylän yliopiston sosiologian pro gradu –tutkielma, jota ohjaa professori Kaj Ilmonen. Aiheeni käsittelee akateemisesti koulutettujen mielenterveyskuntoutujien kokemuksia työelämään integroitumisesta. Olen kiinnostunut kuulemaan sinun mielipiteesi ja näkemyksesi siitä, kuinka sinuun on suhtauduttu mielenterveysongelman vuoksi työnhakutilanteessa ja lähiympäristössäsi. Olen kiinnostunut kuulemaan myös siitä, kuinka olet kokenut suhtautumisen ja miten se on vaikuttanut sinuun itseesi ja elämääsi yleensä, ja millaiseksi näet yleiset asenteet mielenterveysongelmaa kohtaan tämän päivän Suomessa.

Olen sopinut tutkimukseni toteutuksesta ¹projektin työntekijöiden kanssa ja tutkimuksellani on hankkeen johtajan ² hyväksyntä. Tutkimukseni on kuitenkin itsenäinen hanke, eikä se velvoita sinua millään tavoin.

Tarkoitukseni on tehdä haastattelut projektin tiloissa ³. Haastattelu kestää noin tunnin, mutta olisi hyvä jos voisit varata aikaa hiukan enemmän. Nauhoitan haastattelun, jotta voin keskittyä kuunteluun ja jotta voin palata siihen myöhemmin. Nauhoitus on siis vain minua itseäni varten. Tulen käsittelemään kaikki tiedot täysin luottamuksellisesti ja vain tutkimustarkoitukseen. Säilytän haastatteluista kertyvät ääninauhat omassa hallinnassani ja hävitän ne purkamisen jälkeen. Poistan kaikki sinua ja ympäristöäsi koskevat tiedot samalla kun puran nauhoitukset.

Jos sinulla on kysyttävää haastatteluista tai tutkimuksestani, vastaan mielelläni!

Toivon, että allekirjoitat suostumuksesi ja tuot sen mukana kun tulet haastatteluun.

Kiitos jo etukäteen avustasi!

Terveisin Piritta Heikkilä

puhelin: --
email: pirheik@cc.jyu.fi

Suostun haastateltavaksi yllä kuvattuun tutkimukseen.

Päivämäärä: _____

Allekirjoitus: _____

Nimenselvennys: _____

Tässä esittämäni suostumuskirjettä on tunnistettavuussyistä muovattu alkuperäisestä toisenlaiseksi. Mm.:

¹ Projektin nimi on poistettu

² Hankkeen johtajan nimi on poistettu

³ Projektin tilojen sijainti on poistettu

Liite 2

Haastattelukysymyksiä:**1. Asenteet mielenterveysongelmia kohtaa tämän päivän Suomessa**

- millaiseksi näet asenteet mielenterveysongelmia kohtaan Suomessa?
 - miten asenteet mielestäsi näkyvät?
 - miksi luulet, että asenteet ovat sellaisia?
 - ovatko asenteet mielestäsi muuttuneet viime vuosikymmeninä, jos on mihin suuntaan?
- millainen näkemys itselläsi on mielenterveysongelmista? (omat asenteet?)
 - onko näkemyksesi muuttunut (ennen ja nyt)? (oman sairastumisen vaikutus?)
 - miten se on muuttunut?
- luuletko, että asenteisiin voisi vaikuttaa jollain tapaa? (voisit itse vaikuttaa?) Miten?
 - mitä haluaisit muuttaa asenteissa?
 - onko joitakin asioista ihmisten pitäisi tietää enemmän? Mitä?

2. Mielenterveyspotilaiden asema yhteiskunnassamme

- millaista kohtelua mielenterveyspotilaat mielestäsi saavat tänä päivänä?
 - miten sinua on kohdeltu mielenterveysongelman vuoksi?
 - millaisissa tilanteissa sinua kohdeltu jollakin tapaa erityisesti mielenterveysongelman vuoksi? (joitakin tilanteita/paikkoja?)
- miten ympäristösi/perheesi/ystäväsi ovat suhtautuneet sinuun mielenterveysongelman vuoksi?
 - näetkö suhtautumiseroa esim. viranomaisten ja perheesi/ystäviesi keskuudessa?
 - millaista suhtautuminen on niissä (perhe/viranomaisten kohtaaminen) ollut?
 - miten asenne on näkynyt näissä tilanteissa?
 - luuletko, että suhtautumisella pyritään johonkin? (muuttamaan jotkin?)
- miltä suhtautuminen on sinusta on tuntunut?
- onko suhtautuminen vaikuttanut sinuun jollakin tapaa? (vaikeuttanut/muuttanut elämää/ajatuksia?)
 - onko se vaikuttanut esim. sairaudesta kertomiseen?
 - kerrotko sairaudesta yleensä?
 - kerrotko sairaudestasi, jos ei ole pakko? Miksi?
 - millä tavoin kerrot sairaudestasi?
 - haluaisitko kertoa/puhua sairaudestasi (enemmän)?
 - onko siitä helppo puhua?
- jos/kun kerrot sairaudestasi, reagoivatko ihmiset siihen jollakin tapaa?
 - miten?
 - miksi luulet heidän reagoivan sillä tavalla?
 - reagoivatko eri ihmiset eri tavoin?
 - jos kyllä, ketkä reagoivat eri tavoin? Miten?
 - millainen tausta eri tavoin reagoivilla on (koulutus, läheinen/etäinen tuttava/ystävä)?
 - onko joitakin ihmisiä, joille sairaudesta kertominen on helpompaa?
- tapaatko paljon ihmisiä, jotka ovat samassa tilanteessa kuin sinä?
- teetkö joitakin asioita eri tavoin kuin ennen sairastumistasi tai sen julkituloa?
 - onko ympäristön asenne saanut muuttamaan käyttäytymistäsi? –jos on miksi?
 - (-esim. vältteletkö joitakin tilanteita ja asioita sairastumisesi vuoksi?)

-onko mielenterveysongelma kokonaisuudessaan vaikuttanut sinun elämääsi ja sosiaalisiin suhteisiisi merkittävästi?

-millä tavoin se on vaikuttanut?

-millä tavoin se on vaikuttanut sinuun itseesi tai näkemykseesi itsestä (identiteettiisi/itsetuntoosi)?

3. Työelämän merkitys mielenterveyskuntoutujalle

-kuinka tärkeänä pidät työtä?

-kuinka tärkeää työnsaaminen on sinulle ollut?

-millainen asema mielenterveyskuntoutujalla on mielestäsi työmarkkinoilla?

-onko sinulla ollut ongelmia työnsaamisessa? –millaisia?

-minkä luulet olevan siihen syynä, että et saanut töitä? (huono työllisyystilanne/oma tausta)

-luuletko, että työnantajilla on jonkinlainen asenne mielenterveyskuntoutujaa kohtaan työllistämässä?

-jos on, millainen se on?

-mistä luulet, että työnantajien asenne johtuu?

-miten uskot, että työnantajien suhtautumista voitaisiin muuttaa?

-luuletko, että suhtautumistapaa ollaan halukkaita muuttamaan?

-millä tavoin työnsaaminen on vaikuttanut sinuun itseesi, käsitykseesi itsestä ja elämääsi yleensä? (onko vaikuttanut itsetuntoon?)

-miten se on vaikuttanut arkeesi?

-millaista arkesi oli silloin kun et ollut töissä?

-onko työstä ollut apua elämässäsi? (auttanut sinua elämässäsi ja kuntoutumisessasi?)

-mitä työn saaminen on muuttanut sinun elämässäsi?

-onko työn saaminen vaikuttanut ihmisten suhtautumiseen sinuun jollakin tapaa?

-mitkä (muut) tekijät ovat auttaneet sinua elämässäsi/kuntoutumisessasi?

-jos/kun sinulla ei olisi/ole töitä mitkä ovat ne tekijä joilla luot arkeesi säännöllisyyttä?

-onko sinulla mielessäsi joitakin asioita, joista olisit halunnut puhua / olitko esim. etukäteen ajatellut joitakin mahdollisesti kysyttäviä asioita, joista emme puhuneet?